

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

SJUTTIOANDRA ÅRGÅNGEN

(NY FÖLJD. ÅRG. 51)

1969

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION

FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

PÄR-ERIK BACK

Berlingska Boktryckeriet, Lund 1970

INNEHÅLL

UPPSATSER

ASPLUND, CHRISTER, Makt- och inflytandeproblematik belyst av beslutsprocessen angående UKAS 1	249
LINDSTRÖM, MIKAEL, Några konstitutionella aspekter av ett svenskt deltagande i EEC	77
LUNDQUIST, LENNART, Decentralisering som medel för det politiska systemet .	323
NILSSON, GÖRAN B., Fyra dagars pinbänk	98
OLSSON, HENRIK A., Fundamentallagsbegreppet i den politiska debatten i vårt land under 1650- och 1660-talen	347
RUDEBECK, LARS, Politik och samhällsutveckling	163
SJÖLIN, ROLF, Politisk participation hos renskötande befolkning i norra Norrbotten	1
LEWIN, LEIF, Kritisk traditionsförmedling. Ett genmäle	21
SÖDERFELDT, BJÖRN, Oligarkins järnlag — partistruktur och partidemokrati ..	43
WESTERHULT, Bo, Organisations- och beslutsstrukturen i de svenska centrala verken	275

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

BERGQUIST, MATS, Det amerikanska presidentvalet: seger för systemet	118
DAHL, TORSTEN, Om offentliga publikationer och deras förtecknande	130
FURHOFF, LARS, Tidningsdöden på elva orter — förslag till ett politiskt perspektiv	211
HÄTHÉN, STEFAN, Portugal — tiden efter Salazar	377
JÖNSSON, CHRISTER, Tjeckoslovakien 1968 — varför invasion?	288
LUNDQUIST, LENNART, Folkomröstningen och presidentvalet i Frankrike 1969	307
MOBERG, ERIK, Politiska spel — en översikt	190
STRÖMBERG, LARS, Kommunalforskningsgruppens verksamhet 1/1 1966—31/12 1968	184
ZANDERIN, LARS, Latinamerika — en politisk översikt	312
Rättelse	380
Statskunskapen vid de svenska universiteten år 1968	136

LITTERATURGRANSKNINGAR

Björklund, Stefan, Politisk teori. En systematisk presentation av de grundläggande tankarna. Anm. av <i>Elias Berg</i>	246
--	-----

DAHL, ROBERT A., Pluralist Democracy in the United States: Conflict and Consent. Anm. av <i>Joseph B. Board, jr</i>	317
DOWNES, ANTHONY, Inside Bureaucracy. Anm. av <i>Lennart Lundquist</i>	319
HELENIUS, ROLF, The Profile of Party Ideologies. Anm. av <i>Erik Furumark</i> ..	382
JONES, ROY E., Funktionalistisk analys av politik. Anm. av <i>Stefan Björklund</i>	381
LIPSET, S. M., Revolution and Counterrevolution. Change and Persistence in Social Structures. Anm. av <i>Lars Rudebeck</i>	153
— & ROKKAN, STEIN (ed.), Party systems and Voter Alignments. Anm. av <i>Lars Rudebeck</i>	153
PESONEN, PERTTI, An Election in Finland. Party Activities and Voter Reactions. Anm. av <i>Leif Lewin</i>	243
RELANDER, LAURI KRISTIAN, Presidentin päiväkirja (En presidents dagbok) I—II. Anm. av <i>Sven Lindman</i>	387
ROKKAN, STEIN (ed.), (LIPSET, S. M.), Party Systems and Voter Alignments. Anm. av <i>Lars Rudebeck</i>	153
— (ed.), Comparative Research across Cultures and Nations. Anm. av <i>Leif Lewin</i>	243
SJÖBLOM, GUNNAR, Party Strategies in a Multiparty System. Anm. av <i>Björn Molin</i>	145
Genmäle till Björn Molin. Av Gunnar Sjöblom	395
VANHANEN, TATU, Puolueet ja pluralismi. Anm. Av <i>Dag Anckar</i>	158

STATS VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

INNEHÅLL

UPPSATSER

Sjölin, Rolf, Politisk participation hos renskötande befolkning i Norra Norrbotten

Lewin, Leif, Kritisk traditionsförmedling. Ett genmäle

Söderfeldt, Björn, Oligarkins järnlag — partistruktur och partidemokrati

Lindström, Mikael, Några konstitutionella aspekter av ett svenskt deltagande i EEC

Nilsson, Göran B., Fyra dagars pinbänk

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Det amerikanska presidentvalet: seger för systemet. Av *Mats Bergquist*

Om offentliga publikationer och deras förtecknande. Av *Torsten Dahl*

Statskunskapen vid de svenska universiteten år 1968

LITTERATURGRANSKNINGAR

Gunnar Sjöblom, Party Strategies in a Multiparty System. Anm. av Björn Molin

S. M. Lipset, Revolution and Counterrevolution. Change and Persistence in Social Structures; *S. M. Lipset & Stein Rokkan* (ed.), Party Systems and Voter Alignments. Anm. av Lars Rudebeck

Tatu Vanhanen, Puolueet ja pluralismi. Anm. av Dag Anckar

1 1969

Universitetsbiblioteket
LUND

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

Professor Pär-Erik Back, Umeå

Redaktör för avdelningen Litteraturgranskningar

Professor Carl Arvid Hessler, Uppsala

Redaktionsutskott: Redaktionssekreteraren samt
professorerna Nils Stjernquist och Håkan Strömberg, Lund

Biträdande redaktionssekreterare

Fil. lic. Lennart Lundquist, Lund

Tidskriften utkommer med fyra häften om året
och tryckes med bidrag från Statens Råd för Samhällsforskning

Prenumeration sker hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund
(postgiro nr 27 95 65)

Prenumerationspriset för 1969 är 38 kr. Pris för enstaka häfte 12 kr.

Universitetsstuderande erhåller abonnemang till nedsatt pris
genom hänvändelse till vederbörande lärare

Expeditionen och redaktionens adress: Fack, 220 05 Lund 5, tel. (046) 11 99 76

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan
förbjudes

Lund i januari 1969

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

<i>Sjölin, Rolf</i> , Politisk participation hos renskötande befolkning i Norra Norrbotten	1
<i>Lewin, Leif</i> , Kritisk traditionsförmedling. Ett genmäle	21
<i>Söderfeldt, Björn</i> , Oligarkins järnlag — partistruktur och partidemokrati ..	43
<i>Lindström, Mikael</i> , Några konstitutionella aspekter av ett svenskt deltagande i EEC	77
<i>Nilsson, Göran B.</i> , Fyra dagars pinbänk	98

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Det amerikanska presidentvalet: seger för systemet. Av <i>Mats Bergquist</i>	118
Om offentliga publikationer och deras förtecknande. Av <i>Torsten Dahl</i>	130
Statskunskapen vid de svenska universiteterna år 1968	136

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>Gunnar Sjöblom</i> , Party Strategies in a Multiparty System. Anm. av Björn Molin	145
<i>S. M. Lipset</i> , Revolution and Counterrevolution. Change and Persistence in Social Structures; <i>S. M. Lipset & Stein Rokkan</i> (ed.), Party Systems and Voter Alignments. Anm. av Lars Rudebeck	153
<i>Tatu Vanhanen</i> , Puolueet ja pluralismi. Anm. av Dag Anckar	158

Bilaga medföljer

POLITISK PARTICIPATION HOS RENSKÖTANDE BEFOLKNING I NORRA NORRBOTTEN

AV ROLF SJÖLIN

Så långt man kan utläsa av officiell statistik, hör lågt valdeltagande våra glesbygder till. Ett tjugotal valdistrikt hade ännu in på detta årtionde ett valdeltagande under 50 procent. De flesta av dessa distrikt återfinnes i fjällbygd.¹ Där har större delen av Sveriges renskötande samer rösträtt. Man kan på goda grunder misstänka, att det för en sådan yrkesgrupp uppkommer många slags svårigheter, när det gäller deltagande i all politisk och samhällelig verksamhet. Man kan också förmoda, att en förklaring härtill är den i andra sammanhang avseende minoriteter och särgrupper gjorda iakttagelsen om alienation. De renskötande samerna är det enda renodlade exemplet i Sverige på en etnisk särgrupp.

Samernas direkta kontakter med det svenska samhället var fram till senare delen av 1800-talet jämförelsevis få. De levde i en naturhushållning baserad på renskötelse och kom därför mestadels att vistas i mycket avsidens liggande trakter. Ett vittnesmål om detta ger en tjänsteman 1851, när han klagar över att lappallmogen ej kan bevista gudstjänsterna i önskvärd grad. Därigenom fick den ju heller inte del av alla de kungörelser, som på den tiden upplästes från predikstolarna.²

Med ovanstående iakttagelser som bakgrund inleddes 1965 ett arbete som till resultat givit två proseminarieuppsatser vid statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Uppsatserna har titeln Politisk participation hos renskötande befolkning i norra Norrbotten.³

Rennäringen och dess utövare regleras mycket noggrant i lag⁴ och genom

¹ SOS: *Kommunalvalen år 1962*, I, tab. 2, sid. 250—264 och del II, tab. H, sid. 19.

² *Underdånig berättelse om en af öfverdirektören vid lantmäteriet genom rikets norra län och Gotland år 1850 verkställd ämbetsresa*. Undertecknad av Ludvig B. Falkman. Stockholm 1851. Sid. 106.

³ Del I behandlades vid proseminariet i statskunskap vid statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet vt 1966 och del II vt 1967. Under augusti och september 1968 utfördes nytt fältarbete i Norrbotten, bl.a. en intervjuundersökning inför andrakammarvalet.

⁴ Lag om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige samt lag om renmärken den 18 juli 1928. Uppsala 1933. SFS 1928:309.

Byordningen för lappbyar i Norrbottens län fastställda av Kungl. Maj:ts Befallningshavare i Norrbottens län. 1946.

kungörelser från länsstyrelsen i berörda län. Så begränsas t.ex. betningen under vissa årtider till vissa områden i de nordligaste länen. Vidare får näringen utövas endast av den, vars åtminstone ena förälder stadigt ägnat sig åt rensköttsel, alltså endast av samer. Rensamerna är således föremål för en omfattande statlig reglering, vilket avspeglar sig i en myckenhet av material för forskning hos länsstyrelser och centrala verk.

Någon egentlig forskning över politisk participation i extrem glesbygd har tidigare inte utförts. En begynnelse blev den 1965 utförda valundersökningen över rensamernas deltagande i 1962 års kommunalval. Materialet kom då huvudsakligen att utgöras av röstlängder. Dessa röstlängder har dock fram till 1950-talet varit svåra att återfinna. Troligen är de flesta längderna borta. En fyrktalslängd från Gällivare för 1898 innehöll dock 22 röstberättigade samer från Norrkaitums sameby. De hade från 2 till 38 fyrkar.⁵ En något senare längd från Kiruna (dåvarande Jukkasjärvi socken) innehöll inga rensamer. Från tiden före den allmänna rösträttens införande har alltså mycket få röstlängder kunnat återfinnas. En längd från 1911 visar dock, att 7 samer från samebyn Talma röstade i Kiruna.⁶ Försök har trots allt gjorts att ge en bild av valdeltagandet från år 1920 och framåt. De största luckorna i röstlängderna har jag sökt fylla med hjälp av officiell statistik och intervjuer. Kontakter och anvisningar för fältarbetet har tillhandahållits av Svenska Samernas Riksförbund (SSR) och tjänstemän vid länsstyrelsen i Luleå. Fältarbetet har utförts under två somrar, 1965 och 1966, i månaderna juli och augusti. Denna tidpunkt på året har ur ett par väsentliga synpunkter varit olämplig: dels har de flesta ordinarie tjänstemän semester och dels befinner sig de renskötande samerna då i sommarlanderna inne i högfjällen.

Undersökningsområdet har i princip utgjorts av våra tre nordligaste kommuner Gällivare, Kiruna stad (f.d. Jukkasjärvi kommun) och Kareuando. Dessas tillsammanantagna areal utgör 35.441 km² och innevånarantalet resp. 27.854, 27.555 och 1.441 eller tillsammans 56.850 år 1963.⁷ Cirka 45.000 bodde då i tätorterna Gällivare-Malmberget och Kiruna. De återstående drygt 10.000 invånarna får betraktas som glesbygdsbor.

Det beräknas bo cirka 30.000 samer i Skandinavien, varav cirka 10.000 i Sverige.⁸ Om deras ursprungsområde finns flera teorier. De har emel-

⁵ Gällivare kommuns arkiv.

⁶ Kiruna stads arkiv.

⁷ *Arsbok för Sveriges kommuner 1963*. Tab. 1, sid. 1 och tab. 7 sid. 35.

⁸ Fakta om de renskötandes antal och utbredning samt rennäringens organisation har huvudsakligen erhållits ur följande källor:

- a. Manker, Ernst: *De svenska fjällapparna*. Stockholm 1947. Se särskilt sid. 62—68.
- b. En demografisk undersökning av fil. mag. Birgitta Ahlfort, Uppsala uni-

lertid kommit österifrån, var en period huvudbefolkningen i nuvarande Finland, men trängdes av finnarna upp mot nordligaste Skandinavien eller som det numera kallas Nordkalotten. Under samlevnadstiden i Finland hann dock samerna med att övergå till de nya invandrarnas språk och samiska (lapska) är således ett finsk-ugriskt språk. Det är uppdelat på ett antal från varandra mycket skilda dialekter. Dessutom talar de flesta samer norr om Kalix älv även finska. Alla yngre talar och skriver svenska, men bland många äldre är det svenska ordförrådet litet. I sydligaste delen av fjällkedjan är dock det samiska språket utdött.

Av samerna i Sverige var i början på 1960-talet allra högst 3.000 beroende av renskötsel. Av dessa beräknades cirka 1.100 bo i undersökningsområdet, och det är alltså dessa och inga andra som beröres av undersökningen.

Renägarna är uppdelade i grupper, vilka med sina renar under året får röra sig inom bestämda zoner från svenska kusten till norska gränsen och längst i norr även in på norskt område. Denna indelning är avsedd att rättvist fördela renbeteslanden. Gruppen benämnes sameby (i lagen lappby). En sameby är alltså inte en boplats utan en administrativ enhet. Inom de aktuella kommunerna finns 9 fjällsamebyar och några skogssamebyar, vilka senare dock ej beröres i undersökningen. (Se karta.)

Rätten till renskötsel är alltså knuten till sameby. I spetsen för denna står en s.k. ordningsman, vald av byns husbönder men utnämnd av länsstyrelsen. Det s.k. lappväsendet består på länsplanet av en avdelning på länsstyrelsen med konsulter (förut lappfogdar) och assistenter samt på fältet instruktörer (förut tillsynsmän). Allt sorterar under kammarkollegiet. Skadestånd utdömda till rensamerna vid t.ex. vattenmål och böter erlagda av dem själva vid överträdande av renbeteslager går till lappfonden. Denna sorterar under lappväsendet, som bestämmer när pengar skall utgå till rennäringen.

Valdeltagande

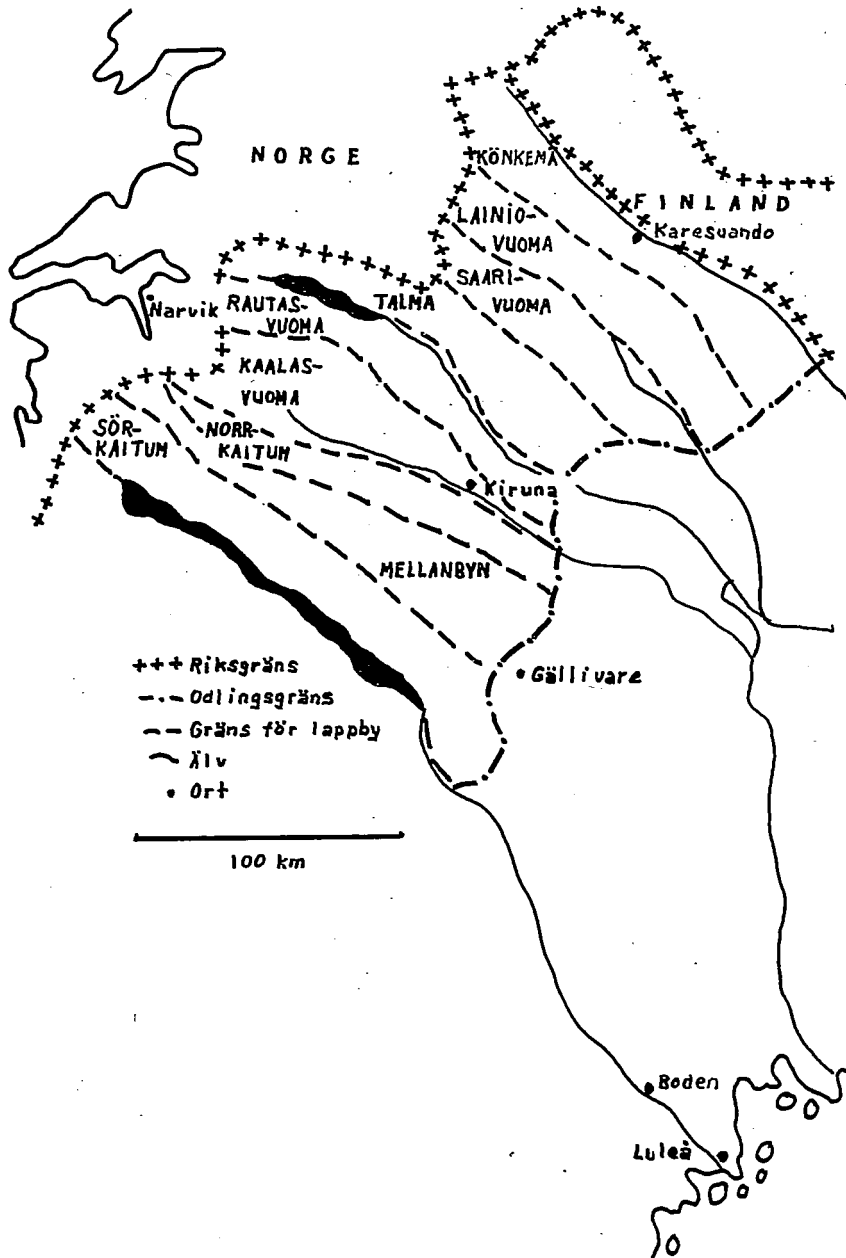
Med de förutsättningar som det begränsade materialet ger, kan följande sägas om tiden efter 1920.

Gällivare: Fram till 1932 skulle de röstberättigade i Gällivares samebyar rösta i Gällivare kyrkby. Detta betydde vid val under tiden maj—september minst 10 mil till röststället. För den sydligaste byn, Sörkaitum, kvarstod detta förhållande år 1966. År 1932 inrättades dock ett röstställe i Killinge

versitet. Bilaga till SOU 1960:41: *Samernas skolgång*. Betänkande avgivet av 1957 år nomadskoleutredning.

c. Upplysningar från tjänstemän vid länsstyrelsen i Norrbottens län.

SVENSKA FJÄLLAPPBYARS
BETESOMRÅDEN OVAN ODLINGSGRÄNSEN I NORRA NORRBOTTEN

för samerna i Norrkaitum och Mellanbyn samt för befolkningen utefter Malmbanans del Gällivare—Kiruna.

De ovan nämnda fjällsamebyarna i Gällivare hade 1920 cirka 200 röstberättigade och 1964 cirka 250. Framtill 1932 kunde endast 2 röstande återfinnas i röstlängderna. Sedan var det en lucka i röstlängderna till 1940 då 15 av 227 eller 7 procent röstade. Maximalt valdeltagande uppnåddes 1954 med 22 procent och minimalt 1950 med 2 procent. Nämnas kan också att ett prästval 1938 lockade 28 procent av de röstberättigade från Norrkaitum och Mellanbyn, medan stickprov på kyrkofullmäktigevalen 1958 och 1962 visar upp någon enstaka röst därifrån.

Killinge valdistrikt, vari Norrkaitum och Mellanbyn ingår, har sedan 1932 haft ett valdeltagande varierande mellan 30 och 50 procent. Då rensamerna har så lågt valdeltagande, måste den övriga, mest av jord- och skogsbrukare samt anställda vid järnvägen bestående befolkningen, ha ett avsevärt högre valdeltagande, 50—80 procent.

Stickprov på valdeltagande i avlägset liggande bosättningar⁹ inom Gällivare kommun visar låga procenttal ända in på 50-talet. Hela tiden ligger dock siffrorna över rensamernas. Gällivare socken (kommun) hade 1932 ett valdeltagande på 62 procent och 1964 76 procent.

Kiruna: För det mycket intressanta Kiruna är tyvärr röstlängderna fåtaliga före 1948. Genom offentlig statistik samt referat och intervjuer har dock en någorlunda trovärdig bild av skeendet kunnat konstrueras.

Stadens rensamer är uppdelade på byarna Kaalasvuoma, Rautasvuoma, Talma, Saarivuoma och Lainiovuoma. Från år 1911 har nämnts exempel på valdeltagande av ett par rensamer. 1920 röstade ingen i samma by. 1934 röstade 1 av 99 röstberättigade i Saarivuoma. Frågan om rensamernas valdeltagande besvarade en f.d. tjänsteman¹⁰ i dåvarande Jukkasjärvi socken med att »före 1940 deltog samerna enligt min uppfattning mycket lite i allmänna val. Då voro ännu många av våra samer nomadiserande och kunde vid valtillfällena befinna sig långt ifrån röstplatsen. Samer från trakten av Rensjön (3 mil norr om Kiruna C vid Malmbanan) kunde man dock se». Ett kommunalfullmäktigereferat i Norrbotten-Kuriren 1932 ger uppgift om att rensamerna i Rautasvuoma begärt ett röstställe i Rensjön och att man då också diskuterade ett röstställe för befolkningen (mest samer) på nordsidan av Torneträsk uppe vid norska gränsen. Dessa diskussioner måste ha motsvarats av ett känt behov. Tidningen Fäderneslandet skrev 1925, att samerna då för första gången var medvetna om sin rösträtt.¹¹

⁹ Pudjats, Ripats, Risbäck, Saivorova, Sakejärvi, Sikträsk, Sjaunja, Sjungerget, Sorvanen, Stainavaara, Stenudden, Tallbacken, Tidnoättno, Veiki, Vuoskorova i Gällivare kommun.

¹⁰ Falk, Hjalmar, konsul, fd. kommunalkamrer, Kiruna.

Det blev redan 1932 ett röstställe vid Torneträsk och boplatsen Kattu-
vuoma, vilket också blev valdistriktets namn. Rensamerna var redan från
början i majoritet och detta är i dag det enda valdistriktet i landet med
bara rensamer. De fasta boplatserna ligger i helt väglöst land norr om
Torneträsk och 5—7 mil från Kiruna C. Invånarna närmast sjön har
1 mils båtfärd till stationen vid Malmbanan. Vid valdistriktets inrättande
fanns 1932 128 röstberättigade, 1952 var de som flest med 243, 1962 99
(varav 92 rensamer) och 1964 92 röstberättigade. Redan 1932 nådde
valdeltagandet 62 procent vid AK-valen och dessa höll sig över 50 procent
till 1948, varefter det sjönk till 24 procent 1954 och 1956. Sedan har
siffrorna åter gått uppåt till 68 procent för hela valdistriktet (72 procent
för rensamerna) 1962, men 60 procent 1964 och under 50 procent 1966.

Först fr.o.m. 1948 finns röstlängder för Kiruna i följd och därmed möj-
ligheter att kontinuerligt följa valdeltagandet hos en viss grupp. Man kan
således konstatera, att efter 1948 har valdeltagandet hos de ovan nämnda
rensamerna i Rensjön varierat mellan 70 procent 1950 och 9 procent 1958.
Från Kiruna C har det efter kriget successivt byggts väg utefter Kalixälv
österut mot turistområdet vid Kebnekaise. Utmed denna väg har under
1960-talet bott cirka 200 röstberättigade, varav knappt hälften rensamer.
Dessa senares valdeltagande har varierat mellan 30—60 procent. Högst
medeltal har märkligt nog den by, vilken sist (1962) nåddes av vägen. I
en liten bosättning med några familjer 1,5 väglösa mil nordväst om Kiruna
C har ingen röstat sedan 1954.

Byn Saarivuoma har sina betesmarker i ödemärkerna öster om stadens
centrum. Övergång till penninghushållning, stora familjer och upprepade
bakslag för renskötseln, har lett till ekonomisk misär. Övrig befolkning
nådde redan på 1920—1930-talen siffror normala för länet. 1948 röstade
endast några få rensamer, men i början på 600-talet passerades 50 procent i
Saarivuoma.

Sammanfattningsvis och i jämförelse med Gällivareregionen kan det
om Kirunaregionen sägas, att valdeltagande utöver det sporadiska kommit
tidigare i Kiruna. Siffrorna för Kiruna ligger också avsevärt högre, men
stora variationer förekommer både i tid och rum.

Karesuando: Rensamerna i Karesuandoområdet levde i viss utsträckning
kvar i naturhushållning ända in på 1950-talet.¹² De följde renarna fram

¹¹ Citatet ur Norrbottens-Kuriren samt det ur Fäderneslandet är hämtat ur prosten
Georg Bergfors' klipparkiv, vilket äges av Kiruna stad. Bergfors var kyrkoherde i
Vittangi 1909—21.

¹² Sjölin, Rolf: *Tre sitor hos de svenska fjällsamerna och deras flyttningar 1966*.
Uppsats för proseminariet vid geografiska institutionen vid Göteborgs universitet
ht 1967.

och tillbaka från trakten av Pajala i söder och in på norska sidan i norr. Sedan ett tiotal år är dock flertalet rensamer fast bosatta runt Karesuando kyrkby. Rensamerna utgör numera cirka 1/4 av kommunens omkring 1.500 invånare. 1950 tillkom ett valdistrikt, Könkämä, med röstställe i Keinovuopio 3 mil söder om Tretriksroset. Detta skedde, trots att rensamerna höll på att bli bofasta runt Karesuando. Valdeltagandet har i kommunen varit lågt, under 25 procent, ända fram på 1940-talet. Det för samerna inrättade valdistriktet har sedan 1950 t.o.m. 1964 haft procentsiffror på mellan 25 och 50 procent. 1966 sjönk valdeltagandet till under 15 procent.

I Karesuando kom röstningen troligen i gång ännu senare än för Gällivares rensamer. Senare har dock Karesuando passerat Gällivare utan att komma i paritet med rensamerna i delar av Kiruna.

Ovan har även antydningvis diskuterats valdeltagandet hos annan befolkning än de renskötande. Dels har valdeltagandet för hela kommuner eller valdistrikt omnämnts, dels har påpekats att övrig befolkning runt Saarivuomasamernas röstställen röstade både avsevärt tidigare och flitigare än de renskötande samerna. Denna övriga befolkning består i Norrbottens glesbygder av jord- och skogsbrukare samt av folk inom serviceyrkena.

I Gällivare kommun uttogs slumpvis ett antal avsides belägna bosättningar, vilka 1920 hade 143, 1946 hade 260 och 1964 hade 71 röstberättigade personer.¹³ Under dessa år har valdeltagandet stigit från 10 procent till cirka 60 procent — blygsamma siffror, men klart över rensamernas i området.

Vidare kan för 1962 års val anföras att på landsbygd med mycket låg tätortskaraktär deltog 80 procent av de röstberättigade i valet.¹⁴ Till denna grupp kan de valdistrikt, där rensamerna röstar, föras. Icke rensamer inom dessa distrikt hade 1962 ett valdeltagande på 54 procent eller 14 procent högre än rensamerna. (Se tabell 1.) Högst låg Kattuvuoma med 68 procent och lägst Killinge och Rensjön med 35 procent. Kiruna stad hade 1962 72 procent, Gällivare kommun 71 procent och Karesuando kommun 57 och 59 procent i resp. landstings- och kommunalval.¹⁵

Kommunalvalet 1962

Sommaren 1965 utfördes en noggrannare undersökning av rensamernas deltagande i 1962 års kommunalval. Det första stora problemet därvid gällde vilka som var att betrakta som rensamer. I lagen om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige samt lag om renmärken 18 juli 1928

¹³ Se not 9.

¹⁴ SOS: *Kommunalvalen år 1962*, II, tab. 2, sid. 34.

¹⁵ SOS: *Kommunalvalen år 1962*, I, sid. 260, 258 och 262.

Tabell 1. Valdeltagande i distrikt med renskötande befolkning år 1962

Valdistrikt	Röst-ber.	Röstande		Sameby	Renskötande bef.			Övrig befolkn.		
		Ant.	%		Röst-ber.	Röstande		Röst-ber.	Röstande	
						Ant.	%		Ant.	%
Könkämä	116	47	41	Könkämä	78	36	46	38	11	29
Kattuvuoma	99	67	68	Talma	92	66	72	7	1	14
Mertajärvi	182	93	51	Lainiov.	83	29	35	99	64	65
Lannavaara + Ö och N Soppero	433	249	58	Saarivuoma Norrk. o.	102	47	46	331	202	61
Killinge	340	118	35	Mellanb.	157	25	16	183	93	51
Rensjön	138	48	35	Rautasv.	38	11	29	100	37	37
Summa	1.308	622	48		550	214	40	753	408	54

Källor: SOS: Allmänna val och röstlängder från berörda kommuner.

sägs i § 1 att »Rätt till renskötsel, varom i denna lag sägs, tillkommer den som är av lapsk härkomst, såframt fader eller moder eller någon av deras föräldrar såsom stadigvarande yrke drivit renskötsel eller biträtt däri och Konungens befallningshavare medgiver honom rätt därtill. Sådant medgivande må lämnas endast när särskilda skäl därtill äro. Rätt till renskötsel tillkommer ock kvinna, som är eller har varit gift med man med dylik rätt. Ingår kvinna, som har rätt till renskötsel, äktenskap med man, som saknar dylik rätt, går hon rätten förlustig; 2. — — Lapp, som ej tillhör lappby, må icke utöva nämnda befogenhet (=renskötsel.)» § 8 i samma lag säger: »Till lappby höra: a) lapp, som inom lappbyn drivit renskötsel eller biträder i sådan näring; b) lapp, som inom lappbyn drivit eller på stadigvarande sätt biträtt i renskötsel men upphört därmed och icke stadigvarande ägnat sig åt annat yrke, dock ej tjänar från främmande lappby; c) lapp, som innehar tillstånd jämlikt § 9 att inflytta till lappby; samt d) hustru och hemmavarande barn till lapp, avses i a)—c), ävensom änka och omyndigt barn till avliden lapp, ändå att de icke själva driva eller biträda i renskötsel.»

Efter i huvudsak ovanstående bestämmelser gör länsstyrelsen i våra nordligaste län upp längder över befolkning tillhörande lappby. Denna längd avskrevs i Luleå för de i undersökningen ingående samebyarna. I de lokala arkiven kunde sedan avprickning ske, huruvida de röstberättigade hade röstat eller inte. Ute på fältet kunde jag också gallra bort en del personer, som övergivit rennäringen men hade kvar sina s.k. ren-

	Kön- kämä		Lainio- vuoma		Saari- vuoma		Talma		Rautas- vuoma		Kaalas- vuoma		Norr- kaitum		Mellan- byn		Summa	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Födda 1940—32	8	100	16	100	18	100	5	100	3	100	14	100	20	100	10	100	94	100
Röstande	1	13	3	19	5	28	3	60	2	67	3	21	2	10	1	10	20	21
Icke röstande	7	87	13	81	13	72	2	40	1	33	11	79	18	90	9	90	74	79
Födda 1931—12	41	100	37	100	54	100	34	100	14	100	26	100	46	100	18	100	270	100
Röstande	24	59	16	43	33	61	20	59	6	43	11	42	6	13	3	17	119	44
Icke röstande	17	41	21	57	21	39	14	41	8	57	15	58	40	87	15	83	151	56
Födda 1911—	29	100	30	100	30	100	53	100	21	100	46	100	35	100	28	100	271	100
Röstande	11	38	10	33	9	30	43	81	3	17	24	57	7	20	6	21	113	42
Icke röstande	18	62	20	67	21	70	10	19	18	83	22	43	28	80	22	79	158	58
Summa	78	100	83	100	102	100	92	100	38	100	85	100	101	100	56	100	635	100
Röstande	36	46	29	35	47	46	66	72	11	29	37	45	15	15	10	18	252	40
Icke röstande	42	54	54	65	55	54	26	28	27	71	48	55	86	85	46	82	383	60
Män	42	100	52	100	64	100	50	100	23	100	56	100	64	100	32	100	383	100
Röstande	19	45	17	33	29	45	34	68	8	35	26	46	8	13	4	13	145	38
Icke röstande	23	55	35	67	35	55	16	32	15	65	30	54	56	87	28	87	238	62
Kvinnor	36	100	31	100	38	100	42	100	15	100	29	100	37	100	24	100	252	100
Röstande	17	47	12	39	18	38	32	76	3	20	12	41	7	19	6	25	107	42
Icke röstande	19	53	19	61	20	62	10	24	12	80	17	59	30	81	18	75	145	58
Summa	78	100	83	100	102	100	92	100	38	100	85	100	101	100	56	100	635	100
Röstande	36	46	29	35	47	46	66	72	11	29	38	45	15	15	10	18	252	40
Icke röstande	42	54	54	65	55	54	26	28	27	71	47	55	86	85	46	82	383	60
Gifta	45	100	46	100	69	100	56	100	20	100	48	100	43	100	31	100	358	100
Röstande	31	69	21	46	40	58	47	84	5	25	23	48	11	26	6	19	184	51
Icke röstande	14	31	25	54	29	42	9	16	15	75	25	52	32	74	25	81	174	49
Övriga	33	100	37	100	33	100	36	100	18	100	37	100	58	100	25	100	277	100
Röstande	5	15	8	22	7	21	19	53	6	33	15	41	4	7	4	16	68	25
Icke röstande	28	85	29	78	26	79	17	47	12	67	22	59	54	93	21	84	209	75
Summa	78	100	83	100	102	100	92	100	38	100	85	100	101	100	56	100	635	100
Röstande	36	46	29	35	47	46	66	72	11	29	38	45	15	15	10	18	252	40
Icke röstande	42	54	54	65	55	54	26	28	27	71	47	55	86	85	46	82	383	60
Poströster	3		12		0		0		0		1		3		5		24	

skötarrättigheter. Vanligt är åtminstone i Kirunaregionen, att man under en del av året har annat arbete, t.ex. vid gruvorna, järnvägen, turistnäringen eller beredskapsarbete. Bortgallring skedde dock ej om personen bedömdes leva kvar i sin gamla miljö, där renskötseln alltså var huvudnäringen. Underlaget för undersökningen kom på detta sätt att utgöras av 635 röstberättigade personer, vilket torde täcka 90—95 procent av de röstberättigade fjällrensarna i Kiruna stad, samt Karesuando och Gällivare kommuner.

Av de 635 röstberättigade personerna röstade 1962 252 eller 40 procent. Talma sameby nådde högst eller 72 procent. Sedan kom Könkämä och Saarivuoma med 46 procent, Kaalasvuoma 45 procent, Lainiovuoma 35 procent, Rautasvuoma 29 procent, Mellanbyn 18 procent och Norrkaitum 15 procent. (Se tabellbilaga.)

Mest anmärkningsvärt är, att den by som har det svårast med kommunikationer och längst till någon tätort har det högsta valdeltagandet, alltså Talma sameby tillhörande Kattuvuoma valdistrikt.

145 av 383 män eller 38 procent röstade och 107 av 252 eller 42 procent av kvinnorna. Kvinnorna röstade alltså i högre utsträckning än männen. Av byarna skedde detta i Könkämä (kv. 47 procent — män 45 procent), Lainiovuoma (39 procent—33 procent), Talma (76 procent—68 procent), Norrkaitum (19 procent—13 procent) och i Mellanbyn (25 procent—13 procent). I hela landet är förhållandet mellan könen det motsatta — 1962 röstade 82,2 av männen och 79,5 procent av kvinnorna.¹⁸

Av 358 gifta personer röstade 184 eller 51 procent och av 277 övriga röstade 68 eller 25 procent. Dock var det endast i Könkämä, Saarivuoma och Talma, som mer än hälften av de gifta röstade. I Rautasvuoma röstade större del ogifta än gifta, 33 procent mot 25 procent. I hela landet röstade 1962 91,3 procent av de gifta männen och 70,6 av de ogifta männen mot för kvinnor resp. 91,6—77,1 procent.

Av 99 röstberättigade under 30 år röstade 20 stycken eller 21 procent, av 270 från 30—50 år röstade 113 eller 42 % och från 50 år och uppåt röstade 113 av 271 (42 procent).

Man kan alltså konstatera ett mycket lågt valdeltagande i den mycket lilla gruppen av yngre väljare. Högsta valdeltagandet kan bedömas ligga i 50—55-årsåldern, eftersom de allra äldsta troligen kommer till valurnorna i mycket liten utsträckning. Regionalt sett var valdeltagandet bland de yngsta lägst längst i norr och längst i söder. För hela länet har åldersgruppen 45—50 år det högsta valdeltagandet.

Ett försök gjordes också att kartlägga valdeltagandet hos renägare

¹⁸ Uppgifterna för hela landet om valdeltagande efter kön och civilstånd från SOS: *Riksdagsmannavalen 1959—1960*, II, tab. 4, sid. 80.

respektive icke renägare (t.ex. renskötare). Yrkesbenämningen i röstlängderna visade sig dock vara missvisande i så många fall, att denna uppdelning fick slopas. Som allmän iakttagelse kan dock sägas, att röstberättigade med yrkesbenämningen renägare röstade väsentligt oftare än de med benämningen renskötare.

Partitillhörighet

Under två års vistelse i Kiruna och under fältarbetet framkastades ofta vid samtal om politik, att rensamerna är konservativa till sin läggning och följaktligen röstar på högerpartiet. Denna uppsats gäller bara den senare frågan. Även om frågan ytterst kan besvaras endast genom en intervjuundersökning, kan dock följande anföras.

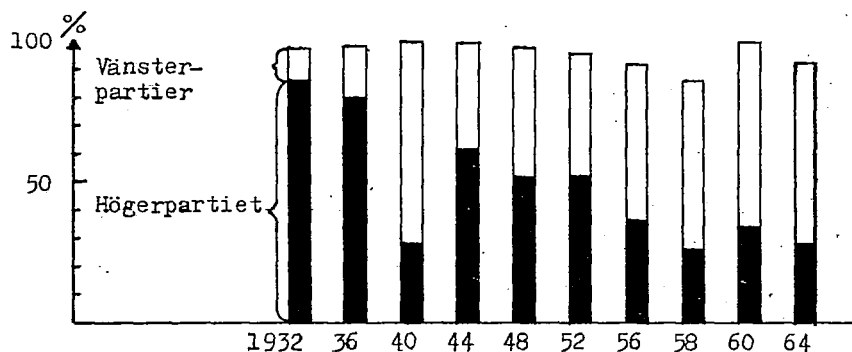
Före andra världskriget röstade så få samer, att även om de flesta av de då röstande verkligen röstade på högerpartiet, så kan de inte bilda underlag för ett påstående, att samerna som grupp röstade på högern. Vidare finns det även inom en så liten grupp som rensamerna i Norrbotten skillnader mellan individer och mellan olika grupper, t.ex. arbetsgivare—arbetare, olika inkomst- och förmögenhetsskikt, religiöst- respektive icke-religiöst övertygade, regionala spänningar; allt skillnader, som i övriga delar av befolkningen utgör vattendelare, när det gäller partival.

Uppfattningen om rensamerna som högerväljare grundades troligen på att de första röstande med stor sannolikhet röstade höger. Högerpartiet har särskilt i Norrbotten fått bilda motvikt mot de båda starka socialistiska partierna och den antireligiositet, som dessa för många representerar. Mot dessa radikala krafter blev ett samarbete mellan kyrkan och högerpartiet naturligt, och högern var väl troligen det enda parti, som hade ekonomiska resurser att arbeta i denna glesbygd. Så sent som från valet 1964 berättades, att det vid ett religiöst möte i norra Norrbotten undervisades om att bara den kunde komma till himlen, som röstade på högerpartiet.¹⁷ Det mesta pekar alltså mot det klara faktum, att i Norrbottens inland står två starka ytterpartier mot varandra, medan mittenpartierna är svaga.

Stapeldiagrammet från Kattuvuoma valdistrikt är typiskt: högern och socialdemokraterna står för en överväldigande majoritet av rösterna. Den förändringen har dock skett, att socialdemokraterna har gått om och klart distanserat konkurrenten till höger. Det skall observeras, att — åtminstone i fjällbygd — är kommunisterna fåtaliga. Det har på flera sätt framkommit bl.a. i intervjuer med aktiva kommunister med mycket god personkännedom, att inga rensamer röstar kommunistiskt. Däremot har med all säkerhet socialdemokraterna på senare tid fått många sameröster,

¹⁷ Tulltjänsteman Sigurd Edlert, Karesuando och ombudsman Hans Krumlinde, Luleå.

HÖGERNS OCH VÄNSTERPARTIERNAS RÖSTANDEL I PROCENT 1932—64
Kattuvuoma valdistrikt i Kiruna stad (Jukkasjärvi socken)

Källa: SOS.

åtminstone i Kirunaregionen. Där har också en aktiv renägare 1962—1966 suttit i stadsfullmäktige för socialdemokraterna. KDS har dock blivit en allvarlig konkurrent om rösterna, vilket bl.a. belyses av att en av rensamernas starka män i Norrbotten stod på andra plats på en av KDS' landstingslistor 1966.¹⁸ Sedan 1962 har det först i Jokkmokk och sedan också i Karesuando förekommit rena samelister i de kommunala valen (Samernas Vål), där listorna vunnit framgångar i form av fullmäktigemandat.

Kommunalvalet 1962 och valen till nämnder och styrelser fick för rensamernas del i de berörda kommunerna följande resultat.¹⁹ I Gällivare fanns under perioden 1962—1966 i fullmäktige eller nämnder ingen person med renskötsel som yrke. I Kiruna representerade en renägare socialdemokraterna fram till 1966 i stadsfullmäktige. I stadens näringsnämnd fanns en renägare som suppleant och i styrelsen för lapphärberget fanns 2 ordinarie och 5 suppleanter från rennäringen.

I Karesuando slutligen fanns en renägare i fullmäktige, ingen i kommunalnämnden och 6 ordinarie samt 9 suppleanter i nämnder och styrelser.

Här kan lämpligen också redovisas den kandidatinventering, som gjordes på valsedlarna till kommunal- och landstingsvalet i Norrbotten 1966.²⁰ I landstingsvalet var det bara KDS, som gav plats åt en fjällrensame. (2:a plats på Kiruna-listan och 3:e på Tornedalslistan). I kommunalvalet gav

¹⁸ För landstingsvalet 1966 insamlades och genomgicks alla de officiella listorna för Norrbottens län och detsamma för valen till kommunalfullmäktige i Jokkmokk, Gällivare och Karesuando samt till stadsfullmäktigevalen i Kiruna stad.

¹⁹ Kalendarium för åren 1964—1967 Gällivare kommun, Kiruna stadsförvaltning: Årsredogörelse och ledamotsförteckning samt förteckning över kommunala förtroendemän tillgänglig på kommunalkontoret i Karesuando.

²⁰ Se not 18.

högern ingen plats åt någon rensame i Kiruna och Jokkmokk. Däremot gavs rensamer plats på partiets lista i Gällivare och i Karesuando, men endast i den senare kommunen på valbar plats.

Beträffande mittenpartierna var det Gällivare och Karesuando, som gav plats, men ingenstädes på valbar plats.

Socialdemokraterna i Gällivare gav en 19:e plats åt en rensame, vilket 1962 på valbar plats, men ej 1966. Renägaren i Kiruna fullmäktige flyttades 1966 ner på icke valbar plats. Karesuandos socialdemokrater gav en 15:e plats.

KDS gav en rensame en 2:a plats i Kiruna. Rensamerna började som nämnts redan 1958 med en egen lista i Jokkmokk, Samernas Vål. 1966 fick man också en egen lista i Karesuando. Listorna har hela tiden gett mandat i respektive fullmäktigeförsamlingar, ett i vardera kommunen.

Analys

Som nämnts tidigare var underlaget för valundersökningen år 1962 635 röstberättigade. Det samlade underlaget för valdeltagandet under årens lopp är åtminstone för efterkrigstiden av ungefär samma storleksordning. När man söker analysera dessa siffror är man böjd antaga, att de gemensamma faktorerna fjälltrakter-renskötsel skulle ge en mycket likartad miljö. Till de förut anförda faktorerna beträffande partivalet kan anföras renbetesområdenas struktur, kommunikationsmöjligheterna och mängden av fast bebyggelse. Språkfrågan skall också nämnas redan här; huvudspråket kan vara antingen lapska, finska eller svenska. Undersökningen blickar också på vissa områden 50—60 år tillbaka, en tidsperiod under vilken de flesta yttre betingelserna för rensamernas verksamhet har ändrats radikalt. Allt har manat till stor försiktighet vid försöket till analys av det insamlade materialet om de svenska fjällrensamernas politiska participation.

På grundval av siffrorna från den egna valundersökningen, egna iakttagelser, spridda uppgifter i publikationer och en rad samtal med initierade personer, har dock faktorer satts upp, vilka ansetts vara väsentliga vid ett försök till förklaring av rensamernas relativt låga, periodiska och snabbt varierande valdeltagande. Dessa faktorer har också kunnat jämföras med resultaten från liknande undersökningar, främst utförda i USA och givetvis i en helt annan storleksordning.²¹

Faktorerna har delats upp i två grupper. Den ena gruppen behandlar

²¹ Lipset, S. M.: *Political man*, Mercury Books, London 1959, sid. 184 f. Key, V. O. Jr.: *Southern politics in state and nation*. 1949. Matthews, D. R. and Prothro, J. W.: *Social and economic factors and negrovoter registration in the South* American Political Science Review 1963, sid. 24 ff.

rent praktiska svårigheter vid politisk participation i allmänhet och den andra gruppen avser motivationen för politisk participation.

I

Här nedan kommer ett antal faktorer, som på grundval av tillgängligt material och allmänna iakttagelser under fältarbetet bedöms ge praktiska svårigheter vid politisk participation, främst för valdeltagandet. För flertalet av rensamerna i Norrbotten kunde man ända in på 1930-talet jämföra med hur situationen skulle ha varit, om t.ex. människor i västra Småland skulle ha behövt åka till Göteborg för att rösta. Under nomad-tiden kunde vandringarna i Norrbotten sträcka sig från kust till kust, alltså från Bottenviken till Atlantkusten.²² Dessa förhållanden — att de berörda aldrig hade möjlighet att nå fram till valurnorna — skulle ensamma kunna orsaka det låga eller uteblivna valdeltagandet. Numera inskränker sig dock fjällsamerna sina vandringar till 15—30 mil. Familjen är vanligen fast bosatt, men männen måste oftast följa renhjorden (ibland långt från bostaden) eller uträtta andra arbeten långt hemifrån. Detta senare bör vara anledningen till att i några av samebyarna kvinnorna röstade flitigare än männen. Det finns ännu 1968 röstberättigade rensamer, för vilka det med allmänna kommunikationsmedel plus egna färder till fots och per båt är omöjligt att ta sig till och från vallokalen på en dag. Detta gäller t.ex. Norrkaitums sameby med sitt låga valdeltagande (15 procent).

Likaledes bör en av förklaringarna till Talmasamernas goda valdeltagande vara, att de just under hösten har sina betesmarker på norra sidan av Torneträsk i närheten av vallokalen. Höstens skiljningar och slakt försiggår också i närheten av Kattuvuoma.

Det förut nämnda och 1950 speciellt för rensamerna inrättade valdistriktet Könkämä med röstställe i Keinovupio kom 50 år för sent, ty numera är samerna i Könkämä sameby fast bosatta runt Karesuando kyrkby. De är trots detta röstberättigade i Könkämä valdistrikt, emedan rensame kan vara skriven på sameby och ej på sin fastighet (jfr att vara skriven på pastorsexpedition eller på kommunalkontor). Under 1960-talet har man därför anordnat valskjutsar från Karesuando via vägen på finska sidan till röststället i Keinovupio 10 mil därifrån.²³

Som förut nämndes är september månaden för skiljningar och slakt. Detta förhållande har oftast medfört ett lägre valdeltagande. Det myckna arbetet drar uppmärksamheten från valpropaganda och lägger hinder i vägen för röstning. I Talma sameby låg ju dock valstället nära slaktplatsen, vilket troligen bidragit till gott valdeltagande.

²² Manker a. a. och Sjölin, se not. 12.

²³ Tulltjänsteman Sigurd Edlert, Karesuando.

Biskop Olof Bergqvist i Luleå skrev 1908 om den politiska rösträtten: — — — »är de tvivelsutan i avsaknad därav, enär de för sin renskötsel ej erlagga allmän bevilning till staten. Frågan är dock ej brännande, då lapparna ännu icke börjat vakna till något behov av att få utöva inflytande på de politiska angelägenheterna. En särskild representant i riksdagen för lapparna skulle dock av flera skäl vara mycket önskvärd». ²⁴ På ett annat ställe anser han, att de har svårt att ta initiativ. Det finns skäl anta, att hans ord var representativa för de styrande på kyrkans och undervisningens område. Tilläggas kan ju också, att rösträtten då var begränsad till män och till män med en viss inkomst eller viss förmögenhet.

Vallagen § 16 (1920) om fattigvård gallrade hårt bland befolkningen i norr. Ibland tolkades paragrafen så, att barn till personer med understöd berövades rösträtten. Här liksom i frågan om erläggande av skatt som förutsättning för rösträtt kom de lokala myndigheternas lagtolkning in i bilden. ²⁵ Kiruna stad (f.d. Jukkasjärvi socken) tycks ha varit mest generös. Inrättandet av för rensamerna passande valdistrikt redan på 1930-talet talar ju också härför.

Man skulle kunna tro, att poströstning under en lång tid borde varit lösningen på glesbygdsbornas svårigheter att nå valurnorna. Fram till 1942 var dock bara vissa yrkesgrupper tillåtna att använda valförsändelser och rensamerna hörde ej dit. Ett par byars rensamer längst i norr kunde också vara utlandssvenskar, då de med sina renar ännu i september kunde vara kvar i Norge.

Från 1942 fram till röstkortets införande 1962 var förfarandet med begäran av röstlängdsutdrag en procedur, som avskräckte många, särskilt bland rensamerna. Fordran att avfatta en skrivelse på svenska avskräckte definitivt. I de undersökta röstlängderna återfanns ytterst få poströster för valen före 1962, medan de därefter har ökat väsentligt framförallt i vissa byar och vissa familjer.

1950 begärde Svenska Samernas Riksförbund (SSR) tillsammans med länsstyrelsen i Norrbottens län åtgärder för underlättande av rensamernas valdeltagande. ²⁶ Man kom då fram till att inrättande av s.k. tillfälliga poststationer på lämpliga ställen kunde vara en åtgärd, ett tillfälligt konsultat på norska sidan en annan. Vid valen 1954—1958 inrättades några tillfälliga poststationer, där man bedömde att rensamerna just vid val-tillfället skulle befinna sig. Detta var emellertid just svårigheten med de

²⁴ Bergqvist, Oscar—Svenonius, Fredrik: *Lappland — det stora svenska framtidslandet*. 1908.

²⁵ Svensk Författningssamling och röstlängder från Kiruna (Jukkasjärvi) 1911 och 1917.

²⁶ Brev på länsstyrelsen i Norrbottens län och konsulent Erik Hedbäck vid ovan-nämnda länsstyrelsens avdelning för samefrågor (lappväsandet).

tillfälliga poststationerna och framgångarna blev mycket måttliga. Som kuriosum kan nämnas, att vallagen kan tolkas så, att man inte får rösta på postkontor, som ligger inom eget valdistrikt. En sådan tolkning kan få svåra konsekvenser i Norrland, där valdistrikt kan vara stora som sydsvenska landskap. Tolkningen föranledde vid ett val på 1950-talet att en av de förut nämnda tillfälliga poststationerna förlades till en ö i en gränsälv mellan två kommuner. Ingen visste vart ön hörde; paragrafen skulle på det sättet kunnat kringgås.²⁷

Sammanfattningsvis kan sägas, att praktiska svårigheter för valdeltagande i form av små möjligheter att nå vallokal och i form av valagar inrättade för helt andra förhållanden än de norrländska, i ett tidigt skede måste ha helt omöjliggjort röstning; också numera torde dessa faktorer starkt försvåra röstningen. Man kan också på vad här och i inledningen andragits förstå, att rensamernas politiska participation före år 1920 var så gott som obefintlig. Kvinnorna hade ju inte rösträtt. Hur inkomststreckket verkade är oklart, men nomadlivet hindrade med säkerhet allt, som skulle kunna kallas politisk participation.

II

Otvivelaktigt har de praktiska möjligheterna att delta i de demokratiska procedurerna fram till i dag förbättrats väsentligt, så att förhållandena nu inte skiljer sig så mycket från vad som gäller för övrig glesbygdsbefolkning i det inre av Norrland. Men så kommer ett viktigt andra steg i analysen. Finns det hos rensamerna någon motivation för deltagande i allmänna val och annan samhällsaktivitet?

Inledningsvis kan då konstateras, att rensamerna har kommit med i samhällsarbetet senare än andra grupper, och att komma in i något efteråt är alltid svårt. Gruppen har också under en lång tid befunnit sig på reträtt på olika sätt. Först kom jordbrukskoloniseringen på 1700- och 1800-talen och under detta århundrade har exploateringen av malm och vattenkraft genomförts. Helt rättslösa har kanske inte samerna varit, men i varje steg har de varit de givna förlorarna för hela nationens välfärd. Allt tillsammans kan sägas ge ett psykologiskt handikapp i samhällsprocessen.

Religionen har även sin betydelse härvidlag. Laestadianismen betraktar mycket i samhällsmaskineriet som ondskans påfund, medan myndigheterna med kungen i spetsen — åtminstone längre tillbaka — betraktades som en allvis makt, som fattade för alla rättvisa beslut.²⁸ Ingen av uppfattningarna stimulerade samhällsaktivitet från de breda lagren.

²⁷ F. d. postmästare Harry Thomasson, Gällivare.

²⁸ Inomkyrklig väckelse i norra Norrbotten, uppkallad efter Lars Levi Laestadius, vid sin död kyrkoherde i Karesuando.

Redan i början på detta århundrade fanns på några håll hos rensamerna en önskan att få göra sin röst hörd i angelägenheter, som berörde rennäringen och dess utövare. Det bildades s.k. sameföreningar. En sådan, Åsele sameförening kunde 1918 med myndigheternas hjälp sammankalla ett samernas landsmöte i Östersund. Detta möte samlade representanter från nästan alla samebyar i Sverige. Landsmötet hade inspirerats bl.a. från Norge och redaktör Daniel Mortensen, Röros. Denne gick i ett tal hårt åt myndigheterna och menade, att samerna av naturen var socialister och att de skulle bilda en organisation med fackföreningarna som förebild. Flera talare med de för en lång tid framåt ledande i spetsen förklarade dock enhälligt, att varken politik eller fackföreningar borde förekomma.²⁹ Detta liksom studier av protokoll från senare landsmöten ger vid handen, att de ledande samerna ansett ett opolitiskt uppträdande vara klokast. I stället skulle enskilda och gruppvisa påstötningar ske hos myndigheter och resolutioner från landsmöten och konferenser publiceras. Nästa landsmöte kom dock inte förrän 1937, men sedan allt tätare och numera varje år. Ett vanligt tema har hela tiden varit, att samerna känt sig satta under förmyndare. Trots detta har man hela tiden undvikit politiska ställningstaganden och pekat på de ovan nämnda kontaktvägarna och den möjlighet som finns via lappväsendet vid länsstyrelserna. Man har också på grund av sitt ringa antal inte ansett sig kunna uträta något i de olika fullmäktigeförsamlingarna. Biskop Bergqvists tanke från 1908 om en samisk riksdagsrepresentant har ofta kommit upp. Numera uppmanar dock samernas riksorganisation sina medlemmar att rösta.³⁰

Även om åren kring 1920 nämnts, är det svårt att säga hur länge det har funnits någon utbredd insikt i de politiska beslutsprocesserna och önskan att delta i dem. Från 1913 och fram på 1940-talet bestods rensamerna med en bottenskola, som i längd, materiella resurser och lärarnas utbildning var klart underlägsen övriga medborgares. Många skollokalers utformning som stora träkåtor, vilka ofta samtidigt tjänade som internat, var dåliga skollokaler samt dessutom mycket hälsofarliga. Fr.o.m. början på 1940-talet gavs rensamerna frihet att välja mellan folkskola och nomadskola. Denna senare får anses likvärdig med folkskolan. Sedan ett 20-tal år har också samerna en folkhögskola i Jokkmokk.³¹

Samernas huvudspråk norr om Kalix älv är finska och samiska dialekter. Alla yngre talar, läser och skriver dock numera svenska relativt obehindrat. Många äldre har däremot ett mycket litet ordförråd i svenska och ännu finnes personer som ej kan svenska alls. Två- och t.o.m. trespråkig-

²⁹ Protokoll från Svenska Lapparnas Landsmöte i Östersund 1918, sid. 35—37.

³⁰ Ledare i Samefolket, organ för Svenska Samernas Riksförbund och Sällskapet Same-Ätnam nr 8—9 1966.

³¹ SOU 1960:41 *Samernas skolgång*, sid. 28—48.

het är vanligt, vilket ofta tenderar att hindra maximal läsförståelse på alla språken. Allt samverkar till det faktum, att det har funnits mycket stora språkbarriärer och att de ännu inte övervunnits.

Det kan alltså konstateras, att rensamernas möjligheter att ta emot det talade och skrivna svenska språket är begränsade på grund av språksvårigheter. Man kan då också fråga sig, om de nås av den politiska kommunikationen.

När det gäller tidningar så nåddes naturligtvis rensamer mycket sällan av dessa under nomadtiden. Numera nås de allra flesta på sina fasta boplatser av ordinarie postgång, men arbetet med renarna för under en stor del av året männen till trakter, som ej nås av någon postgång.

Först på 1950-talet och början på 1960-talet ledde flera och bättre radiosändare och transistortekniken till att fjällbygdernas folk kunde höra en del av Sveriges Radios program. TV kom till Norrbottens inland först 1962—1963 och mottagningsmöjligheterna kan i byarna ännu vara mycket dåliga och i fjälltrakterna mestadels obefintliga.

När det gäller politisk information och propaganda kommer också de politiska partiernas aktivitet in i bilden. Vid förfrågan erkände partierna båda på distrikts- och kommunalplan passivitet i glesbygden. Anledningen var helt enkelt, att det var för dyrt med partiarbete där.³² Man lade hellre pengar och arbete i tätorter, där det verkligen fanns röster att vinna. För rensamerna och andra glesbygdsbor betyder detta, att det finns en påtaglig knapphet i opinionssortimentet, dvs. situationen är densamma, när det gäller information och propaganda, som vad gäller varu- och servicesidan. Utbudet är så litet, eftersom vinstmöjligheterna är så små. Samma är förhållandet med partiernas bildningsorganisationer. Det är för dyrt och svårt att organisera studiecirklar och liknande i glesbygden.

En del information och propaganda går visserligen fram, men då blir nästa fråga: Hur upplever glesbygdsbon detta och känner han igen sina egna problem? När det gäller de politiska partierna, så är naturligtvis deras arbete för trygghet och liknande relevant för alla medborgare. Inför val slår trots allt inte alltid dessa viktiga frågor tillräckligt, utan i den yttersta kampen om väljarna tas många andra frågor upp. Då kommer det faktum igen, att frågor som berör tätbefolkade områden ger mest utdelning och glesbygdsbon känner sig följaktligen ej berörd av de dominerande partipolitiska stridsfrågorna. I riksväl är rensamerna en försvinnande liten grupp, men även kommunalt sett är rensamerna i t.ex. Kirnua och Gällivare en liten grupp utgörande bara 1—2 procent av befolkningen. I Jokkmokk och Karesuando är rensamerna ej så få och både valdeltagande och kommunalt engagemang är där betydligt större.

³² År 1965.

Mot denna i stort sett negativa bakgrund kan det vara av intresse att söka anledningar till att det på några ställen är ett någorlunda högt valdeltagande. De båda valdistrikten Puoltsa och Pirrtivuopio i Kiruna stad utmed Kalixälvs källsjöar upp mot Kebnekaise hade som tidigare nämnts ett 100-tal röstberättigade rensamer. Dessa har sina fasta bostäder bland övrig befolkning, bestående av jord-skogsbrukare och därute boende gruvarbetare, många f.d. rensamer eller barn till sådana. Valdeltagandet har sedan 1948 varierat mellan 30 och 60 procent, vilket bör vara resultatet av fackliga och politiska problemställningar, som tidigt funnit sina vägar ut hit via arbetarna inne i staden.

Hur isoleringen verkar har också tidigare belysts i form av den bosättning en dryg mil från Kiruna centrum, från vilken ingen röstat sedan 1954. Vid flera besök där har stor bitterhet mot staden konstaterats. Vid gott väder kan man se stadens byggnader, staden som flera gånger tvingat byn att byta flyttningvägar för renarna och söka nytt kalvningsland. Ingen väg, ingen elström, trots att grova eltrådar går bara några kilometer från byn och krångel med stadsbornas jakt gör inte tilliten för myndigheterna bättre.

Mest förvånar det höga valdeltagandet på 72 procent bland rensamerna i Kattuvuoma, det väglösa valdistriktet cirka 6 mil norr om Kiruna. Förvånande är ju också, att man redan första året med val där, 1932, nådde 62 procent. Hit måste det tidigt ha kommit impulser till politisk participation. Tillfällen till undersökningar på platsen har det vid besöken i Norrbotten tyvärr inte givits. Följande fakta kan dock anföras.

Bosättningarna ligger egentligen inte så avsides, som en första blick på kartan ger intryck av. Norska kursten och framförallt fast norsk bosättning ligger bara några mil bort. Sedan flera hundra år har sommarbetena för renar legat ute på öarna i Lofoten. Numera tillåter inte renbeteskonventionen betning så långt in i Norge, men kontakterna där måste ha gett kunskaper om andra levnadssätt än deras eget och vistelsen i svenska kustlandet under vintern kunskaper om svensk bondekultur. Kring sekelskiftet byggdes vidare Malmbanan på andra sidan Torneträsk och mycket folk vistades i trakten under några år. Allt folk försvann ju inte efter byggnadstiden, utan små bosättningar har uppstått för skötsel av banan. Det kanske inte är någon tillfällighet, att samernas förste egentlige författare, Johan Thuuri, kom från detta område. Impulserna att berätta om sitt folk och deras levnadssätt har kanske kommit genom att han mött många därom okunniga människor. Vidare bör som nämnts impulser ha kommit från järnvägsfolket. Slutligen kan också nämnas att trakterna där uppe kring Abisko är vårt äldsta fjällturistområde. Det är också lämpligt att påminna om att vallokalen ligger i närheten av slakt- och skiljningsplatserna i höstlandet. Siffrorna från 1960-talet har också

hjälpes upp av flygtransport av väljarna från en mindre bosättning ett par mil från Kattuvuoma.

Tidigare var det vanligt med irritationer mellan rensamer och jordbrukarbefolkning, då de senare menade, att renarna förstörde myrslåttern och ibland även åt upp det skördade gräset. Dessa irritationer har mångenstädes ersatts av en mera gemensam attityd gentemot tätorternas invånare angående jakt, fiske, fritidsområden och framdragande av kommunikationsleder, som förstör flyttningsleder. Dessutom har rensamer framhållit, att man oftast inte känner myndighetspersonerna inne i samhället och heller inte de personer, som står på kandidatlistor till olika slags val. Man vet således inte dessas inställning vid eventuell behandling av för rensamerna vitala intressen. Återigen var situationen annorlunda i Jokkmokk och Karesuando, där personkännedomen från båda håll är större.

Lagstiftningen om rennäringen och deras utövare beskrivs ofta som en förmyndarlag över en minoritet. Det är i detta sammanhang oväsentligt, huruvida så är fallet eller ej. Viktigt i sammanhanget är däremot, att många rensamer känner sig satta under förmyndare. Även gentemot övrig befolkning och de lokala myndigheterna kan underlägsenhetskänslor utpträda. Låt vara att rensamerna sällan är aktivt motarbetade, så ger deras utpräglade glesbygdssituation dem dock mycket ofta känslan av att vara utanför. Från detta och till passivitet är sedan steget inte långt.

I försöket till analys har nämnts en rad praktiska svårigheter för politisk participation, t.ex. i form av bosättning i avsides liggande trakter, varierande arbetsplatser och problem med vallagens och valdistriktens utformning. Den andra gruppen av faktorer gäller medborgarens motivation för politisk participation. Religionen och organisationerna har nämnts. Vidare har bergänsningar i möjligheten till utbildning samt tillgången på meningsfull information och propaganda understrukits. Allt pekar på en alienerad folkgrupp. Faktorerna är inte graderade eller vägda, men tillsammans styrker de dock påståendet om alienationen som en förklaring till den låga politiska participationen. Rensamerna utgör tillsammans med andra extrema glesbygdsbor samhällets marginalmänniskor och är svåra att ge motivation till en hög politisk participation. Lättare blir det inte av att myndigheters handlande och gällande lagar oftast icke är utformade efter eller anpassade till glesbygdsbefolkningens miljöförhållanden.

KRITISK TRADITIONSFÖRMEDLING

Ett genmäle

AV LEIF LEWIN

I

I den diskussion om Planhushållningsdebatten, som nu pågått i ett och ett halvt år, fann jag det snart nödvändigt att uppställa principen att inte acceptera erbjudanden om att göra egna debattinlägg i de många tidskrifter och tidningar, som erbjöd mig detta. Jag har endast gjort ett undantag från denna regel. Det var när Tiden inbjöd till debatt förra hösten, och min motivering var enkel: mina meddebattörer skulle bli Wigforss och Tingsten, avhandlingens huvudpersoner, och deras välkända förmåga till idéanalys hade som vanligt resulterat i stimulerande inlägg.

När jag nu — efter stor tvekan — gör ett andra undantag från regeln, måste motiveringen formuleras en smula annorlunda. Diane Sainsburys artikel i Statsvetenskaplig Tidskrift 2/1968 — »A Critique of Leif Lewin's Planhushållningsdebatten» — skiljer sig i två avseenden från övriga recensioner. Den är den enda, som kommit under mina ögon, som varit negativ i tonen. Ja, det är för litet sagt; tonen är, om uttrycket tillåts, på en gång ilsken och beskäftig. Detta tonläge är naturligtvis inte särskilt inbjudande, men det provocerar en författare att ge svar på tal. Anmälan är för det andra centralt placerad. Vad som står i Statsvetenskaplig Tidskrift bör ha — och har väl också — ett särskilt inflytande över statskunskapens fortsatta metodutveckling och teoribildning. Det faktum att S. väljer denna tidskrift, när hon liksom på ett löpande band levererar långa rader felaktiga påståenden om idéhistorisk forskning och om min avhandling gör det nödvändigt att vederlägga henne.

II

Jag tror det var ett misstag av S. att uppfatta det främsta syftet med Planhushållningsdebatten som ett försök att bevisa ideologiernas livskraft. Så har jag inte skrivit, men på sin dråpligt överlägsna jargong *tilläger* hon mig denna målsättning: »The bulk of the book is a reconstruction of the Swedish debate on planning and state intervention in the economy during three and a half decades (1930 to beyond 1966). Furthermore, the debate is prefaced by a discussion of the ideas of the 1920's. However, Lewin's

main concern, although he never explicitly states his prime purpose, is to substantiate the viability of ideology.»¹

Det främsta syftet var emellertid ett annat.

Syftet med idéhistorisk forskning kan enligt min uppfattning anges i orden *kritisk traditionsförmedling*. Idéhistorikern undersöker hur de politiska trossystemen ändrat innebörd under årens lopp, hur slagord kan ges en ny betydelse, hur ideologierna utvecklas under trycket av de nya problem samhällsutvecklingen ställer. Ofta hör vi politikerna föra en gammal, kanske tidlös debatt — om statsmakt och individuell frihet, om jämlikhet och framåtskridande. Ofta hör vi dem använda, löst grundade, historieskisser som argument för sin ståndpunkt. Idéhistorikern vill förmedla det förflutnas omdiskuterade tankar till samtiden i kritisk anda, dvs. dra fram i ljuset hur en tanketradition förändrats fram till våra dagar.

Mina forskningar inleddes 1963, då en ny planhushållningsdebatt tagit fart i vårt land, sedan regeringen vidtagit en rad planeringsåtgärder.² Jag hade dunkelt hört talas om en annan planhushållningsdebatt — under fyrtioalet. Men hade regeringen inte då haft helt andra avsikter än nu — velat fullständigt socialisera Sveriges näringsliv? Jag beslöt att skriva en avhandling om denna utveckling »från konflikt till samförstånd». Men planerna fick överges. När jag läste fyrtioalets källor, trädde en helt annan bild fram än den som förmedlats till mig av de politiker och journalister jag lånat mitt öra. Och jag tvingades av mina källor längre tillbaka i tiden, till trettioalets nya ekonomiska politik och till den period dessförinnan, som på en gång är trettioalets motsats och dess förutsättning.

När avhandlingen omsider var färdig, var det flera förskjutningar i de ekonomiska ideologierna jag ansåg mig kunna påvisa. Omkring 1930 började ledande socialdemokrater energiskt propagera för andra ingripanden i näringslivet än förstatligande. Begreppet planhushållning fick en ändrad innebörd, och man sade sig beträda en delvis annan väg, när man nu gick in för planhushållning i stället för socialisering. Omkring 1945 skedde den stora strömkantringen i den liberala idévärlden. Då övergav de borgerliga politikerna definitivt den internationellt sett ortodoxa liberalism de försvarat under mellankrigstiden och slöt upp bakom den mera statsinterventionistiska socialliberalismen. För högern skedde åsiktsbytet under stor tveksamhet. Hur skulle de nya socialpolitiska kraven kunna förenas med önskemålet om en begränsad statsmakt? Först under femtioalet nådde högern fram till ett svar på frågan. Det var när partiet formulerade sin ideologi om ägardemokrati, enligt vilken statsmakten får spela en relativt liten roll under det att människornas trygghet garanteras genom ett decentraliserat privat ägande.

¹ Sainsbury, s. 109 (fortsättningsvis S.).

² Om dessa kan man läsa i *Planhushållningsdebatten*, s. 481 ff.

Utförligt behandlades misslyckandena för socialdemokraternas näringspolitiska utspel under trettio- och fyrtiotalen och den ekonomiska krisen i slutet av fyrtiotalet. En inflationskris hade kommit i den fulla sysselsättningens spår. Hur skulle socialdemokraterna nu kunna föra en köpkraftsstimulerande planhushållningspolitik? Svaret på den frågan ledde fram till LO-ekonomernas märkliga omvandling av arbetslöshetspolitiken till en teori för en inflationsbekämpande arbetsmarknadspolitik. Samtidigt utmanades planhushållningen av en annan företeelse. Västlandsökningen höll på att avskaffa den fattigdom och det missnöje, som varit statsinterventionismens drivfjäder. Kunde man nu befrämja en vidare utveckling mot planhushållning? Erlander svarade med att erinra om att ett nytt slags missnöje nu drev statsinterventionismen vidare. Han kallade det »de otillfredsställda förväntningarnas missnöje». Dessa båda linjer knöts samman i sextiotalets näringspolitik, som kom att utmärkas av en kraftig upprustning av arbetsmarknadspolitikerna — nu med strukturrationaliserande uppgifter — och en stark ökning av den offentliga sektorn, för att åstadkomma »en planhushållning där planen går ut på att förverkliga det som den fria marknaden enligt sina pretentioner borde men inte kan förverkliga».

Den kommunistiska traditionen, slutligen, uppmärksammades även — dess reaktioner inför de olika växlingarna i den socialdemokratiska ideologin liksom rörelsens egen idéutveckling fram till sextiotalets nya vänster.

När jag nådde fram till dagens debatt, stötte jag på en diskussion, som just gällde den fråga jag undersökte: hur hade de ideologiska motsättningarna förändrats i vårt land? Det blev naturligt att avsluta framställningen genom att knyta an till denna debatt. De utvecklingslinjer jag dragit fram i ljuset skulle kunna ge nytt stoff åt avideologiseringsdebatten, som sällan grundats på empiriska undersökningar. Detta är väl att märka. Jag ville endast pröva tesens hållbarhet på mitt empiriska material; däremot förklarade jag uttryckligen, att jag inte skulle behandla den internationella, statsvetenskapliga debatten om ideologiernas roller.³ Jag undersökte med andra ord innehållet i de politiska trossystemen under en längre tidsperiod, inte de funktioner som ideologiska uttalanden fullgör i det politiska systemet.

Men S. tillägger mig helt suveränt intentioner jag inte haft. Hon gör det i sitt förslag om »a functional approach to the study of ideology». Detta är, det skall genast erkännas, ett mycket intressant uppslag, och jag skall ägna två avsnitt i detta genmäle — IV och V — åt att diskutera det. Den största delen av S:s recension ägnas emellertid åt en ytterligt konventionell granskning av min bok, som jag först skall bemöta.

S:s konventionella detaljkontroll samlas emellertid aldrig upp till någon

³ *Planhushållningsdebatten*, s. 506 och 522.

diskussion om metodfrågor vid idékritisk traditionsförmedling. Ändå är det en rad svåra frågor, som möter denna forskningsgren. Man tvingas renodla perspektiv och göra antaganden om samband. Man måste eftersträva en optimalt rättvis behandling av alla debattörer men får för den skull inte svika sin uppgift genom att undertrycka de kritiska reflexioner, som inställer sig.

Om dessa problem inte ett ord hos S. Något av det märkligaste med hennes artikel är att hon över huvud taget inte diskuterar innehållet i min avhandling. Hon förnekar inte heller tesen i framställningen eller anlägger ett alternativt perspektiv på planhushållningsdebatten. Bara detaljkritik och tal om annat. Av idékritisk traditionsförmedling har hon till synes inte förstått ett dyft.

III

En orsak till min tveksamhet att gå i svaromål var att huvuddelen av S:s kritik — den konventionella källgranskningen — föreföll mig så utomordentligt långrandig. Sida upp och sida ned med detaljanmärkingar mot mina källor. Jag skulle tvingas sätta bort ganska många dagar för att kontrollera dessa invändningar och därefter skriva en artikel i stil med S:s, där enskildheter bemöttes punkt för punkt. En kontroll av hennes kritik föreföll dock till sist oundviklig.

Då gjorde jag en egendomlig upptäckt. Visst hade jag väl omedelbart märkt en hel del felaktigheter i recensionen, men den hade ändå gjort ett — jag kan inte finna något lämpligare ord — »gediget» intryck på mig. Det var inte någon tvekan om att S. gett sig tid att gå igenom materialet. Och vad fann jag nu? Hennes källkritik var ett enda fantasteri!

Det är viktigt att detta inte missförstås. Jag menar inte, att S. i allmänhet feltolkat källorna. Hennes misstag är mycket grövre än så. Hon uppmanar mig att analysera problem, som jag utförligt har diskuterat; hon säger att jag utelämnat programpunkter och yttranden, som tvärtom finns återgivna i avhandlingen; hon söker falsifiera vissa linjer jag dragit upp genom att anföra källor som jag själv anfört för att visa att linjen inte var allmänt omfattad; rent språkliga hinder lockar henne på villovägar i polemiken; hon framför de groteska beskyllningarna att jag inte behandlat den socialdemokratiska ideologins utveckling efter 1932 och — kronan på verket — påstår att jag över huvud taget inte analyserat de borgerligas ideologi!

Jag har räknat till 39⁴ påståenden som S. gör om mina källor (»påståen-

⁴ Dessutom avger S. ett flertal svepande omdömen om förmenta misstag utan att klargöra vari de består eller lämna någon sidhänvisning. Det gäller i största allmänhet »factual errors», »inadequate analysis», »inaccurate documentation», argu-

den» kan nu avgränsas på flera sätt, som kan leda fram till olika summor). Så när som på ett par punkter är dessa felaktiga eller starkt missvisande — det är min egendomliga upptäckt. Denna märkliga »kritik» har gjort mig ganska förbryllad och osäker på S., och jag har en känsla av att hon inte heller nu kommer att förstå vad jag skriver. Men för att värna om avhandlingens rykte tvingas jag att publicera mitt bemötande punkt för punkt. I motsats till S. vill jag emellertid inte tynga framställningen med sådan polemik utan lyfter ned den till en bilaga. Mina stilistiska anspråk är andra än författarinnans.⁵

Men finns det inte något av mera principiellt intressé att säga om S:s konventionella granskning? Jag skall ta upp några punkter.

Vid en rekapitulation av »Lewins analysmetod» frågar hon sig hur jag lyckats att rekonstruera debatten. Frågan visar sig, något oväntat, gälla min *periodindelning*. Perioderna är, säger hon, helt enkelt »roughly corresponding to the decades». Tror verkligen S. att jag valt 1932 som gränsår i den ekonomisk-politiska debatten, bara för att det ligger nära skiftet mellan tjuogo- och trettioatalen? Eller att 1939 får bilda ett nytt gränsår, bara för att det kommer nära ett nytt skifte mellan decennierna? Fyrtioalet är delat på två kapitel. Har inte S. sedan märkt, att 1948 bildade ett gränsår på ett intressantare sätt än att fyrtioalet då gick mot sitt slut? Har S. inte uppfattat någon annan skillnad mellan koalitionstidens vilopaus för den ekonomiska idédebatten och de aktuella näringspolitiska utspelen än att den förra inträffade på femtioalet och de senare på sextioalet? S:s karakteristik av min periodindelning är ett klagande exempel på vilken van-tolkning man kan göra av idéhistoriska framställningar, om man bortser från innehållet i de politiska trossystemen.

Ej heller, menar S., har jag lyckats *organisera mitt material*. Inom de breda kapitlen påstås det inte finnas någon struktur. Jag kan bara beklaga, att S. inte lyckats följa min systematiska disposition: varje avsnitt är komponerat efter vissa argument. Men läser man S. riktigt noga, får man en antydning om orsaken till att S. ej upptäckt min strukturering. Hon skriver på ett ställe, att jag vid referat av socialdemokraternas partiprogram 1960 kursiverat uttrycket »strukturrationalisering», trots att uttrycket ej finns med i programmet. Därmed förhåller det sig på följande sätt. Ett par avsnitt i det sista kapitlet är disponerade på samma sätt — efter de tre frågor som dominerat den ekonomisk-politiska debatten under senare tid: den

ment »have been omitted or deemphasized», ett visst fel »is only one example», hon talar om »these and other shortcomings», »similar faults are scattered throughout the book ...». Det är beklagligt och förvånande, att S. inte lämnat en mer noggrann dokumentation.

⁵ Bilagan publiceras i slutet av denna artikel.

offentliga sektorns omfattning, näringslivets strukturrationalisering och frågan om löneutjämning. För att göra denna disposition så klar, att ingen läsare skulle undgå att märka den, kursiverade jag de tre nyckelorden.

Men har jag lagt in termer i 1960 års partiprogram, som inte finns där? Detta sammanhänger med frågan om källornas språk och *forskarens eget analyspråk*; för en modern statsvetare borde distinktionen vara välkänd. Mitt sätt att få överblick över den omfattningsrika debatten var att klassificera argument efter vissa begrepp; »strukturrationalisering» är ett sådant begrepp. I programmet heter det: »Den tekniska utvecklingen kan leda till att mindre rationella och effektiva företag måste lämna plats för dem som bäst förmår utnyttja nya möjligheter. Men om både trygghet och framsteg skall kunna säkras i en värld med ständiga växlingar, måste samhället verksamt underlätta och stimulera den enskildes och företagens anpassning till förändrade förutsättningar.»⁶ Jag anser det inte felaktigt att säga, att dessa rader handlar om »strukturrationalisering».

När man tolkar källornas språk i sitt eget analytiska språk är det ett oförytterligt krav att man aldrig ett ögonblick pressar materialet för hårt. Ständigt måste man fråga sig, vad en debattör kan ha avsett med sin formulering. *Begreppsutredning* är en idékritisk huvuduppgift. Låt oss se hur S. arbetar, när hon söker genomföra begreppsutredningar.

S. kritiserar min analys av det socialistiska frihetsbegreppet. Socialister brukar ju även andra honnörsord än friheten. Jag har valt att urskilja ett kvalificerat frihetsbegrepp som överordnat begrepp, kvalificerat på det sättet att man tar upp frågan: frihet för vem? För alla eller för ett fåtal? Ledande socialdemokrater har gjort så. Och de har hävdat — med stor klarhet och konsekvens — att socialismens ledstjärna bör vara att eftersträva lika frihet åt alla, »jämlighet i frihet», som Wigforss säger. Detta på vad jag i mitt analyschema kallar den översta abstraktionsnivån. Detta syfte måste all politik tjäna, som vill kallas socialistisk — även planhushållningen. (Det finns ju och har funnits en hel del planhushållning som inte har detta syfte — i Sovjetunionen, i Hitler-Tyskland, i privata storföretag.) Planhushållning är, på en lägre abstraktionsnivå, en sammanfattande beteckning på en rad näringspolitiska åtgärder i syfte att förverkliga det socialistiska frihetsidealet: att genom statliga ingripanden i näringslivet åstadkomma både en jämnare maktfördelning och en jämnare inkomstfördelning.⁷

Naturligtvis är det möjligt att lägga upp detta på många olika sätt. S. vill att jag lika utförligt som jag diskuterat det socialistiska frihetsbegreppet

⁶ *Program för Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti enligt beslut å partiets tjugoförsta kongress 1960*, s. 8 f.

⁷ *Planhushållningsdebatten*, s. 9, 29 f., 77 ff., 108 ff., 283—307 och 414 ff.

och »equality» skulle ha tagit upp friheten — »solidarity», friheten — »security», friheten — »levelling» etc. Men jag tror mera på min uppläggnings. Jag här så koncist som möjligt velat visa på det egalitära inslaget i den socialistiska frihetsuppfattningen. Det är väl det även de andra termerna står för? Att då förnya analysen för »solidarity», »security», »levelling» etc. förefaller något mekaniskt (men begreppen är inte okommenterade i min avhandling).

Författarinnan uppmanar mig — av bara farten, så att säga — att även studera friheten — »democracy». Som alla andra läsare av min avhandling kunnat konstatera är detta en huvudfrågeställning i undersökningen. Den behandlas på betydligt över 100 sidor.

Därmed tappar hon helt tråden för ett par sidor. Jag har parentetiskt anmärkt, att fyrtiotalets ingående frihetsdiskussion kan kasta ljus även över trettio- och fyrtiotalens debatt — det kan den inte alls! utropar S. (Detta lönar sig föga att kommentera.) Jag påstås ha använt endast två källor för frihetsargumentet under trettioåret, vilket inte är sant.⁸ Jag påstås ha refererat ett tal av Wigforss som om det *helt* ägnades åt friheten, medan mitt citat är hämtat från slutet . . . (a/ jag påstår i stället helt korrekt att talet ägnades åt frågan om »alla människors lika rättighet till delaktighet i den andliga kulturen»⁹ b/ vad är det för fel att citera *slutet* av tal?) S. säger att jag lagt in »ideologiska övertoner» i min sammanfattning av detta Wigforss-tal. Här är det ånyo fråga om en tolkning av källans språk i mitt analyspråk: jag talar i sammanfattningen om »det socialistiska frihetsbegreppet». Wigforss skriver: »Målet för denna socialismens strävan efter jämlikhet kan inte uttryckas bättre än genom det ofta upprepade: att göra det möjligt för alla att leva ett värdefullt mänskligt liv . . . Den frihet vi söka begränsa är den enskildes frihet att i det ekonomiska livet handskas med vårt lands gemensamma tillgångar efter som det passar hans intressen bäst. Ty denna frihet visar sig vara ett hinder för andras frihet att leva ett liv utan ständig oro för det dagliga brödet.»¹⁰

Sedan blir det allvarligare. S. skriver att jag vid framställningen av trettioåret inte behandlat den frihetskänsla som uppstår, när folket får ökad bestämmanderätt i sin ekonomi. Argumentet *har* emellertid behandlats,¹¹ men jag kanske skulle ha betonat detta argument starkare i fram-

⁸ Orsaken till denna missuppfattning synes vara att S. inte observerat att jag vid citat ofta endast anför den citerade källan i notapparaten medan refererade källor dokumenterats i en annan not. Jag finner det närmast genant att behöva påpeka dylika elementa. Mina källor för trettioårets frihetsargument enligt bilagan pkt 18.

⁹ *Planhushållningsdebatten*, s. 108.

¹⁰ Ernst Wigforss: »De intellektuella och socialismen» (Tal i Lund hösten 1937), *Från klasskamp till samverkan*, s. 182 och 189.

¹¹ *Planhushållningsdebatten*, s. 69, 76 och 78 ff. Jfr även föregående not (avh. s. 108 f.).

ställningen av trettioåret. Men sedan upprepar S., att jag även för fyrtioåret »nedtonat» detta argument,¹² trots att argumentet där får en huvudroll med hjälp av just de källor S. hänvisar till! Läs t.ex. mitt många sidor långa resonemang om Wigforss' stora artikel »Personlig frihet och ekonomisk organisation», vilken är något av en höjdpunkt i fyrtioårets socialdemokratiska idédebatt! Här talas om den utökning av de mångas frihetskänsla som följer av att bestämmanderätten i ekonomin flyttas över till hela befolkningen från en dominerande storindustri i ett fördemokratiskt samhälle.¹³ Dessa sidor kan inte ha undgått S. Ändå framför hon sin beskyllning.

Som framgår får S. inte mycket utrymme över för egen begreppsanalys; hon kontrollerar i stället mina källor. En liten ansats gör hon dock, som jag inte kan motstå frestelsen att återge: det socialistiska frihetsbegreppet skulle kunna identifieras som »the possibility for everyone to have a sense of freedom»; »however» mediterar hon vidare i ett försök till kritisk reflexion, »the breadth of this definition obscures important shifts in content».¹⁴ Detta är ganska rörande men föga stringent. Svammel är den riktigaste beteckningen.

Lika illa går det med analysen av begreppet planhushållning. Det skulle vara missvisande att tala om trettio- och fyrtioåren som ett genombrott för planhushållningsideologin. Lika gärna skulle man kunna säga, att det fanns planhushållning under föregående period, t.ex. i 1920 års program, menar S. Men det kan man inte alls! Begreppet hade under den senare perioden fått ett annat innehåll och stod för en ny, originell dagspolitik.

Den nya planhushållningen betydde inte bara planmässigt utnyttjande av landets resurser, ett rationellt ekonomiserande. Inte heller sådan statsreglering, sådant stöd och uppmuntran åt det privata näringslivet, som även de samtida borgerligt liberala godtog. Det var en ideologiskt motiverad politik för att ändra maktstrukturen i näringslivet — öka statens och minska de privata kapitalägarnas ekonomiska makt — i syfte att förverkliga socialistiska värden. Planhushållningen framfördes på den gamla socialiseringslinjens bekostnad. Jag uppfattar 1944 års programrevision som en kodifiering av denna idéutveckling.

Allt detta är utvecklat på många tiotal sidor, som det skulle föra för långt att här återge. I några metodreflexioner i avhandlingen varnade jag för att ta aktörernas egen beskrivning av idéstrukturen för gott. Det är en kritisk huvuduppgift att här vara vaksam.¹⁵ Efter att ha genomfört min

¹² S. s. 117.

¹³ *Planhushållningsdebatten*, s. 284 ff.

¹⁴ S. s. 117.

¹⁵ *Planhushållningsdebatten*, s. 510 f.

analys av 1944 års programrevision kan jag emellertid helt ställa mig bakom följande vittnesmål av samtida aktörer. »Den föreslagna omskrivningen har främst till syfte att närmare ange innebörden av uttrycket planmässig hushållning ...», skrev programkommissionen om punkten om socialisering. »Genom omskrivningen har det gjorts tydligare att planhushållning och ett överförande i samhällets ägo av produktionsmedel inte med nödvändighet sammanfalla.»¹⁶ Om den nyskrivna punkten om partiets sysselsättningspolitik hette det: »Den framskjutna roll i socialdemokratins ekonomiska och sociala politik, som den produktiva sysselsättnings- och arbetslöshetspolitiken haft under det senaste årtiondet och med säkerhet kommer att få i framtiden, gör det befogat att i partiprogrammet inrymma en punkt av den föreslagna punktens innehåll.»¹⁷ Och Wigforss yttrade: »Om man frågar sig, varför det skall vara nödvändigt att 1944 göra en omskrivning av de allmänna grundsatserna, skulle jag vilja svara, att anledningen härtill dels är de förändringar i samhället, som ha skett, men dels också de förändringar, som ha försiggått inom socialdemokratins själv ... Det har i detta sammanhang också ansetts önskvärt att litet tydligare utforma skillnaden mellan vad man kan kalla socialisering och planhushållning.»¹⁸

Vidare: som analytiska redskap föreslår S. begreppsparet *kontinuitet* (»continuity») och *förändring* (»change»). Ånyo avstår hon dock från att använda mitt analyschema med abstraktionsnivåerna, vilket bidrar till att hon missuppfattar mig.

Gösta Rehns arbetsmarknadspolitiska teorier är t.ex. ej uttryck för kontinuitet utan, säger hon tvärsäkert, för en betydelsefull förändring. Visst har arbetsmarknadspolitiken byggts ut och förändrats — det är ju ett av de viktigaste resultaten i de sista kapitlen. Men är det inte även riktigt att säga att det här är fråga om en successiv utveckling av teorierna för trettio- och fyrtiotalsens sysselsättningspolitik (jfr Ohlins trettiotalsbok, avh. s. 139; jfr Myrdalskommissionens betänkande, avh. s. 248; jfr avh. s. 369)? Och vad gäller — på en högre abstraktionsnivå — Rehns frihetsbegrepp är Rehn, tvärtemot vad S. vill göra gällande, en av de moderna teoretiker som mest programmatiskt knutit an till socialismens gamla frihetsbegrepp. Ledstjärnan även för sysselsättningspolitiken bör vara att genom ökade statliga ingripanden i näringslivet undanröja sådant ekonomiskt och socialt tvång, som hindrar den enskilde från att uppleva frihetskänslan.¹⁹

Är högerpartiets utformning av ägardemokratins »kontinuitet» eller »för-

¹⁶ Protokoll från Sveriges socialdemokratiska arbetarepartis sjuttonde kongress, s. 266.

¹⁷ Ibid. s. 236.

¹⁸ Ibid. s. 59 och 62.

¹⁹ Planhushållningsdebatten, s. 415 f.

ändring»? När socialdemokraterna efter en lång idéutveckling går in för planhushållning, finns det då ändå inte ett inslag av kontinuitet? Det hävdar jag som bekant i avhandlingen. Den nya linjen hade det gemensamt med den äldre föreställningen, att en mera kollektiv samhällsorganisation med mera makt åt staten ansågs befrämja de värden partiet ville verka för.

Fanns det inte ett inslag av »kontinuitet» även mellan mellankrigstidens ekonomiska liberalism och efterkrigstidens socialliberalism? Så hävdade de borgerliga med emfas under fyrtioalet,²⁰ och jag tror att de har rätt.

Exemplen torde klagöra att »kontinuitet» är ett alltför tånjbart begrepp för att kunna användas på det sätt S. gör. Den idékritiska traditionsförmedlingen sysslar ju med om och i vilka moment ideologier omvandlas, och i all omvandling finns ett inslag av kontinuitet. Begreppsparet »kontinuitet» — »förändring» utgör inte tillräckligt fina analytiska instrument.

Som de senaste punkterna visar har S. stora svårigheter att diskutera en *idéutveckling*, omvandlingen av politiska trossystem. Jag tar här upp frågan om socialdemokraternas ödestro under tjugotalet. S. menar, att jag överdrivit den betydelse ödestron haft under denna tid.

Min huvudkälla här är Tingstens berömda bok.²¹ I den kan vi läsa, hur tidigt de mera preciserade marxistiska teorierna började upplösas. S. återger detta korrekt, men sedan drar hon en slutsats som är alldeles förhastad: katastrofperspektivet hade aldrig till fullo accepterats »and thus had relatively little significance for the party ideology».²² Det egenartade är tvärtom, enligt Tingsten, att »det stora perspektivet» i högsta grad kunde prägla idédebatten, trots att debattörerna inte längre trodde på en ödesbestämmd utveckling mot kris och katastrof. Det är detta som ger utvecklingen dess dramatik. Med stor energi håller Tingsten fast vid detta grepp framställningen igenom. Så sent som 1932 framträder konflikten mellan det stora och lilla perspektivet »i extrem klarhet».²³

Min framställning om tjugotalets socialdemokratiska idédebatt vill framför allt visa på »socialdemokraternas strävan bort från ödestron».²⁴ Efter att ha skisserat de marxistiska teorierna på bara ett par sidor ägnar jag hela avsnittet åt att visa hur den ene debattören efter den andre — särskilt ingående behandlas Möller, Wigforss, Karleby och Lindström — uppmanade socialdemokratin att omedelbart handla utan att låta sig förlamas av någon ödestro. Det är särskilt här S. tillgriper greppet att söka falsifiera mina linjer genom att anföra källor jag själv angivit just för att visa att

²⁰ *Planhushållningsdebatten*, s. 195—210.

²¹ *Planhushållningsdebatten*, s. 31 not 4 och s. 80 not 4.

²² S. s. 111 not.

²³ Tingsten, s. 347.

²⁴ *Planhushållningsdebatten*, s. 43.

dess linjer inte var allmänt omfattade. Att fälla något värderande omdöme om denna debatteknik torde inte vara nödvändigt.

S. bryr sig inte om att min analys gäller en över lång tid fortskridande omvandling av en ideologi. Hon går så långt att hon tillåter sig: »Suddenly, according to Lewin, an ideology greatly influenced by Marxist determinism was transformed into an ideology which in all its essential aspects is the same as present-day Social Democratic ideology.»²⁵ I avhandlingen talar jag om »socialdemokratins långa och mödosamma emancipation» från ödestron.²⁶

Marx' kristeori och ekonomiska determinism kom även att utöva ett konstruktivt inflytande på den svenska socialdemokratins idéutveckling. Det var genom studier av de marxistiska konjunkturteorierna, som Wigforss så tidigt kom Keynes på spåren. Detta är centralt, men som vi kan vänta oss av S. berör hon inte detta med ett enda ord.

Hindrade inte den parlamentariska situationen under tjugotalet socialdemokraterna från att handla? Naturligtvis. »Socialdemokraterna hade varken något ideologiskt eller parlamentariskt underlag för att genomdriva en mera utpräglad socialistisk dagspolitik.»²⁷ Men idéhistorikerna intresserar sig främst för de ideologiska sammanhangen, och problemet blir: hur skulle socialdemokraterna ha handlat, om de fått majoritet, säg, 1925? De skulle inte ha kunnat föra trettioalets politik, helt enkelt därför att de inte hade något sådant program. Socialdemokratins programkris i slutet av tjugotalet klargörs särskilt i min analys av debatten kring Hendrik de Mans bok. Den fick ett expressivt uttryck i Per Albin Hanssons öppningstal vid 1928 års partikongress, vari han uppmanade partiet att självkritiskt besinna denna svåra ideologiska situation men också uppfordrade till förnyat arbete på ett ekonomisk-politiskt handlingsprogram.²⁸

Slutligen: vid sin genomgång av »Lewins analysmetod» tar S. upp sättet att *kritiskt värdera idéer*. Hon återger två kriterier för idéernas »correctness»: inslag av verklighetsföreställningar, vilka är åtkomliga för prövning, samt deras logiska konsistens. Det är symptomatiskt att hon utelämnar en tredje aspekt vid den kritiska värderingen: omvandlingen av idéernas innebörd.

På något sätt är S. här missnöjd, men hon förklarar sig inte närmare. Borde jag kanske ha avstått från att fälla sådana omdömen som att socialdemokraterna gjorde »en demagogisk förenkling av stridslinjerna», när de under trettioalet anklagade de borgerliga för att vara manchesterliberala?²⁹

²⁵ S. s. 111.

²⁶ *Planhushållningsdebatten*, s. 75.

²⁷ *Planhushållningsdebatten*, s. 10.

²⁸ P. A. Hansson: *Inför partikongressen*, s. 19.

²⁹ *Planhushållningsdebatten*, s. 108.

Eller att de borgerligas tolkning av socialdemokraternas efterkrigsplaner framstår som en förvanskning?³⁰ Eller att kampanjen mot ägardemokratien »torde böttna i en — medveten eller omedveten — missuppfattning av högerns idéprogram»?³¹ Det sätt på vilket min avhandling kommit att utnyttjas i den politiska debatten gör mig kanske nu benägen för större försiktighet. Men jag är osäker på denna punkt. Jag är det med utgångspunkt från den filosofi för idékritiska undersökningar, som inledningsvis angavs. Vill man i kritisk anda förmedla det förflutnas debatt måste man ju slå ned på sådana punkter, där missuppfattningar inträtt, och rätta till perspektiven. Denna punkt synes ytterst vara en stilistisk fråga.³²

Det hade naturligtvis varit intressant, om S. presenterat en uppfattning i denna fråga. Men det gör hon inte. Typiskt nog kastar hon sig i stället över några källor och påstår felaktigt att jag förbigått ett par programpunkter³³ samt genomför en kuriös polemik (eller instämmande?, det är svårt att veta) beträffande min tolkning av Bertil Ohlins debutskrift. Det sistnämnda sparar jag emellertid till ett följande avsnitt.³⁴

Efter att ha gått igenom dessa problem vill jag varna läsaren för att tro att S. tar upp dessa metodspörsmål till diskussion. Det är föreställningar som bara då och då blänker till, inmurade i den kompakta källkontrollen. Och det är åt källkontroll hon ägnat sina krafter. Andreopponentens roll har fascinerat henne, och hon uppträder som en sådan av allra värsta sort.

Trist och ihärdigt exarcerar hon mina källor. Men hennes misstag blir för många, hennes påståenden alltför befängda. Knappast på någon punkt har jag kunnat godta hennes »källkritik».

IV

Den källan borde ha använts, det yttrandet skulle ha återgivits, den periodindelningen är inte den bästa, den programpunkten har förtigits, den linjen skulle ha framhävts mera . . . Mot dessa förmenta misstag anser sig S. ha ett recept. Hennes »functional approach» skulle ha eliminerat en hel del av dessa »misstag».

Skulle den det?

S. menar ju, att det inte är tillåtet att renodla ett visst betraktelsesätt på ideologierna, som Tingsten gjort och som jag gjort: »en samling politiska föreställningar, som tänks bilda ett mera systematiskt helt och angiva

³⁰ *Planhushållningsdebatten*, s. 278 ff.

³¹ *Planhushållningsdebatten*, s. 460.

³² När man i intervjuundersökningar analyserar i hur hög grad väljarna lever upp till demokratiska ideal, är »accuracy of perception» ett värde man brukar mäta. Se t.ex. B. Berelson, P. Lazarsfeld & W. McPhee: *Voting*, s. 227 ff. och 373 f.

³³ Bilagan punkterna 31 och 32.

³⁴ Nedan s. 36 f.

generella och bestämda direktiv för handlandet».³⁵ Denna »action-orientation» bör kompletteras med ett par synpunkter på ideologiernas taktiska funktion — de kan tjäna syftet att legitimera partipropagandan (»legitimation») och mobilisera valmanskåren (»mobilization»).

Skulle detta funktionella betraktelsesätt hindra en författare, som var nog ohederlig att vilja det, från att förtiga en källa? Skulle det lösa urvalsproblemen, när det gäller citat och referat? Skulle det leda fram till en periodindelning, som från någon synpunkt inte skulle kunna ifrågasättas? Skulle frågan om vilken tonvikt man bör lägga på skilda, kanske motsägelsefulla utvecklingslinjer få någon sorts entydig lösning?

Naturligtvis inte. Inte för ett ögonblick kan jag tro på S., när hon säger att hennes funktionella analys skulle eliminera dessa s.k. misstag. Uppriktigt sagt har jag svårt att följa hennes tankegång på denna punkt.

Men låt oss lämna avhandlingens främsta syfte — den idékritiska traditionsförmedlingen — och diskutera det S. vill diskutera — avideologiseringsdebatten. Varför har jag här renodlat »action-orientation»-aspekten och inte tagit upp »legitimation» och »mobilization».

Svaret är det enklast tänkbara. Tingsten och hans skola har aldrig förnekat, att politikerna gör ideologiska uttalanden för att legitimera partipropagandan eller mobilisera valmanskåren. Tvärtom. I denna »söndagsförkunnelse» sägs ideologierna frodas med stor livskraft. Men däremot påstås ideologierna inte ge några direktiv för handlandet. I vardagsarbetet vägleds inte politikerna av ideologierna. Eller annorlunda uttryckt: i segmentet »action—orientation» är ideologierna döda, däremot lever de i fråga om »legitimation» och »mobilization». Jag har undersökt om partiernas agerande på ett centralt politiskt område kan föras tillbaka på några ideologiska principer, eftersom det är detta avideologiseringsdebatten handlar om. Det skulle, från denna synpunkt, vara meningslöst att undersöka om det finns ideologiska uttalanden i den taktiska propagandan, eftersom båda parter är överens om att så är fallet. Har S. här helt missat poängen?

Även om man tolkar avideologiseringsdebatten i författarinnans eget analytiska språk finner man sålunda, att hon till synes inte lyckats förstå, var skiljelinjen går i debatten. Det inger onekligen en viss oro.

V

S:s funktionella betraktelsesätt löser inte, som hon tror, ovannämnda, för alla idéhistoriker välkända problem. Däremot reser det flera nya problem. Ett par av dem skall jag beröra i detta avsnitt.

³⁵ Definitionen hämtad från Tingsten. *Planhushållningsdebatten*, s. 510.

Forskning om ideologiernas funktioner i det politiska systemet har bedrivits i allt större utsträckning under de senaste femton åren. David Apter talar om ideologiernas integrationsfunktion (både för samhällets delar och individens olika roller).³⁶ Daniel Bell skiljer mellan »partikulära ideologiers» intressefunktion och »totala ideologiers» funktion som sekulariserade religioner.³⁷ Amitai Etzioni talar om ideologiernas funktion vid den politiska mobiliseringen.³⁸ För Philip Converse fungerar ideologierna som instrument för prognoser om den enskildes ställningstagande i sakfrågor.³⁹ För William Connolly är ideologiernas funktion att slå vakt om värden som inte går att motivera eller testa empiriskt.⁴⁰ För Robert Dahl har ideologierna funktionen att legitimera elitens ledarskap.⁴¹ Ulf Himmelstrand skiljer mellan ideologiernas instrumentella och expressiva funktioner.⁴² Etc. etc.

Man ler, när man läser S:s pretentiösa ord att det är hennes kortfattade utkast som skall lägga grunden till ny ideologiforskning: »... this part of the critique may be regarded as the beginnings of a functional approach to the study of ideology». Framstående samhällsvetare har sedan länge föregripit S. med denna »pionjärinsats».

De två funktioner — av många tänkbara, således — som S. valt att aktualisera gäller båda de taktiska avsikter politiker kan ha med ideologisk förkunnelse. Beklagligtvis motiverar S. inte sitt urval av funktioner. Vad värre är: hon utför inte sitt uppslag närmare. Hur S. mera konkret tänker sig att en sådan undersökning skulle genomföras får vi inte veta. Det är synd, och jag förstår inte varför S. inte lagt ned mera energi på att utförligare diskutera sitt förslag — det hade kanske kunnat ske på bekostnad av den konventionella kritiken. Nu är det ganska problematiskt att bedöma värdet av S:s uppslag eller att över huvud taget diskutera det. Läsaren måste först för sig själv söka göra sig en föreställning om hur en undersökning av ideologiernas legitimerings- och mobiliseringsfunktioner skulle kunna utföras.

³⁶ David Apter: »Introduction: Ideology and Discontent», *Ideology and Discontent*, ed. by David Apter (1964), s. 18 ff. (Avsnittet bär rubriken »A Functional Approach»).

³⁷ Daniel Bell: *The End of Ideology* (1960), s. 369—376; Aiken & Bell: »Ideology: A Debate», *Commentary* oktober 1964.

³⁸ Amitai Etzioni: *The Active Society* (1968), s. 595 f.

³⁹ Philip Converse: »The Nature of Belief Systems in Mass Publics», *Ideology and Discontent*, ed. by David Apter (1964), s. 206—261.

⁴⁰ William Connolly: *Political Science & Ideology* (1967), s. 2, 49 och 78.

⁴¹ Robert Dahl: *Modern Political Analysis* (1963), s. 20.

⁴² Ulf Himmelstrand: *Social Pressures, Attitudes, and Democratic Processes* (1960); dens.: »Verbal Attitudes and Behavior: A Paradigm for the Study of Message Transmission and Transformation», *Public Opinion Quarterly* XXIV, s. 224—250.

⁴³ S. 110.

Vid ett sådant försök är en första reflexion att intresset måste förskjutas mellan de olika intellektuella nivåerna i den politiska förkunnelsen, för att anknyta till det schema över opinionsbildningsprocessen jag utvecklade i avhandlingen.⁴⁴ Forskningen kommer att gälla propagandan ute på fältet, inte elitskiktets interna debattinlägg.

En av mina avsikter med opinionsbildningsschemat var att »visa på begränsningen hos den idékritiska forskningens möjligheter att sprida ljus över frågan om ideologiernas död. Det är endast idégivarnas och opinionsbildarnas-politikernas tankar — och sambandet mellan dessa båda skikt — som undersöks av denna statsvetenskapliga forskningsgren. Om man vill följa den fortsatta spridningen av idéerna till allmänheten och den uppfattning, som omfattas av detta skikt, måste man använda sig av andra, politisk-sociologiska metoder.»⁴⁵

När man i flera studier använt en sådan metod, intervjumetoden, har man nått resultat som kräver noggrann uppmärksamhet: frågan om ideologiernas förankring hos folkets breda lager. I en av de finaste behavioristiska studierna av de politiska ideologiernas funktioner — Philip Converses ovannämnda uppsats⁴⁶ — har visats hur ideologiernas fasthet och konsistens gradvis avtar, när man rör sig från elitskiktet till den breda massan. Ideologiernas förankring i olika medborgarskikt kräver en hel del överväganden. Är det lämpligt att för en bredare studie använda så stränga definitioner som Tingsten och jag har gjort? Å andra sidan: begreppen får inte bestämmas så generöst, att man får en överdriven bild av massans ideologiska engagemang.

Intresseförskjutningen mellan olika nivåer i mitt schema aktualiserar även materialfrågan. Det är ju uppenbart att idéhistorikern är intresserad av andra dokument än den som sysslar med den breda propagandan. En del av idégivarnas exklusiva inlägg, som idéhistorikern ägnar många sidor, bör säkert ges en mycket mera blygsam plats vid en beskrivning av propagandans innehåll. Här är det fråga om undersökningar med skilda frågeställningar och därför även skilda metoder och data. Man kan aldrig ur idéhistoriska undersökningar pressa fram en detaljerad och användbar beskrivning av propagandans innehåll bara genom att anlägga någon sorts »functional approach» i dessa undersökningar. Här förefaller det enda raka vara att företa en kvantitativ innehållsanalys av valpropagandan under tidsperioden. Tack vare insatser av institutionen i Göteborg är en hel del av valrörelsematerialet lätt tillgängligt. Det gäller att få något mått på vad det var för propaganda, som nådde fram till väljarna. Klarheten och

⁴⁴ *Planhushållningsdebatten*, s. 507.

⁴⁵ *Planhushållningsdebatten*, s. 508.

⁴⁶ Ovan not 39.

stringensen hos enskilda idégivares debattinlägg är här endast av underordnat intresse.

Till vilka grupper vände sig partierna? Vilka sökte man mobilisera?

När det gäller samtida val, kan man arbeta med survey data. Men gamla tiders väljare går ju inte att intervjua. Vilka analysmetoder man här bör använda är en av valforskningens mest diskuterade frågor. Efter att ha sysslat med denna fråga i ett och ett halvt år kan jag försäkra S. att tillgängliga, mer eller mindre krönikeartade historiska framställningar inte går att använda; det synes f.ö. vara en internationell erfarenhet. Statistisk analys — såsom regressionsanalys på val- och censusdata — är här nödvändig.⁴⁷

Syftet med det stora valstatistiska projekt, som under min ledning arbetar vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala, är att genomföra en sådan undersökning av den svenska valmanskårens mobilisering. Genom att till sedvanlig regressions- och korrelationsanalys foga sådana metoder som faktor-, komponent- och diskriminantanalys hoppas vi bl.a. få fram resultat om såväl de enskilda yrkenas röstning som väljarnas uppfattning om avståndet mellan de politiska partierna enligt en mångdimensionell skala. Utan att närmare föregripa framtiden kan jag väl säga, att jag finner det naturligt att när vi genom denna och liknande undersökningar fått en viss uppfattning om de sociala förutsättningarna för det politiska beteendet i Sverige under 1900-talet man tar itu med frågan hur den politiska propagandan påverkat röstningsbeteendet. Själva modellen för vår trendstudie lämpar sig enligt min uppfattning utomordentligt väl för att här direkt gå vidare med propagandaanalys. Och denna analys måste göras mycket förfördelad. Den bör helt enkelt ägnas åt frågan om samband mellan förskjutningar i yrkenas röstetal och förändringar i partiernas propaganda.

S. uttrycker sig mycket svävande om hur hon tänker sig uppläggningsen av undersökningen. Vi får inte någon diskussion om saken, bara ett kortfattat exempel: S:s funktionella analys av Bertil Ohlins Fri eller dirigerad ekonomi?

Hon skriver, att en orsak till Ohlins överdrivna beskrivning av socialdemokraternas socialism och mindre ortodoxa, mera statsinterventionistiska s.k. socialliberalism kan ha varit en önskan att vinna väljare från det segrande socialistiska till det förlorande borgerliga lägret! Av en »functional study of ideology», som framförs så anspråksfullt, väntar vi oss kanske något mindre triviala resultat.

Någon annan tolkning av Ohlins idéer än den jag lämnat framförs där-

⁴⁷ Två relativt nyutkomna samlingsverk av intresse är *Comparing Nations. The Use of Quantitative Data in Cross-National Research*, ed. by Richard Merritt & Stein Rokkan (1966) och *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, ed. by Seymour Lipset & Stein Rokkan (1967).

emot inte. Om hans syn på trettiotalets socialdemokrati använder hon själv uttrycket »exaggerated description of socialism». Helt besynnerlig blir polemiken, när S. i sina slutord om Ohlin fäller precis samma omdöme som jag gjort. Jfr mina ord: »Till maskinteknikens förmåga att befria oss från knapphetens hushållning satte därvid Ohlin sin tillit, men även till statsmakternas konjunktur- och socialpolitik . . . Men den aktiva konjunktur-, närings- och socialpolitiken var för Ohlin inte det första steget till kontroll och omvandling av det kapitalistiska systemet; en 'planhushållning' med dessa punkter som bärande principer kunde för honom inte vara början till 'socialism'. För den socialistiska utopismen stod han främmande»⁴⁸ med S:s »Social Democratic measures were purported to be the first step in introducing a semisocialist economy, while the scope of Liberal policy was explicitly delimited with emphasis on the merits of private ownership and initiative.»⁴⁹

Tillåt mig så en liten digression i denna betraktelse över innehåll och funktioner hos politiska trossystem — även av den anledningen att det kan undanröja ett missförstånd som möjligen förklarar varför S. talar i så övermodig ton till mig. Trots att min avhandling gäller idéhistoria, har jag aldrig tagit avstånd från behavioristisk forskning om »funktioner» och »beteenden». (Det förefaller däremot som om S. har svårare att tillägna sig syftet med idékritiska studier.) Vad jag vänder mig mot är den okunghet och det ointresse S. visar inför den idékritiska traditionsförmedlingens teoretiska egenart.

Icke så att tolerans mellan behaviorister och idéhistoriker skulle vara en dygd i sig. Den som anser att idéhistorien inte längre kan lämna något bidrag till statsvetenskaplig teori bör inte låta sig hindras av falska lojaliteter från att sjunga ut. Den största fara som hotar idéhistorien idag är att den av sentimentala skäl kommer att bli »tolererad» — och intet mer. Men enligt min uppfattning har den en alldeles speciell och väsentlig uppgift att fylla i modern statskunskap.

Alla bör vi väl kunna enas om att den behavioristiska vägen i statskunskap gett lysande resultat. Diskussionen idag gäller inte — som i behaviorismens barndom — »för» eller »emot» den nya skolan utan hur nya problem inom denna mest expansiva forskningsriktning skall mötas. Ett av de mest brännande torde ha sin orsak i att man dragit upp alltför vattentäta skott mellan idéhistoria och behaviorism, mellan norm och verklighet. Det är nu många år sedan V. O. Key uttalade sin berömda varning att

⁴⁸ *Planhushållningsdebatten*, s. 141.

⁴⁹ S. s. 119.

den nya statskunskapen tenderade att bortse från politikens innehåll vid sina mätningar. Den stora debatt som brutit ut vid amerikanska universitet efter American Political Science Associations årsmöte 1966 om normativ teori contra beteendevetenskap visar att Keys varning inte var obefogad. När datamängder växt allt högre, har man insett att de har direkt relevans även för olika demokratiska doktriner och skilda politiska ideologier. Ledande amerikanska statsvetare har förklarat att förnyade idéhistoriska studier blir nödvändiga. I framtiden tror jag inte att femtio- och sextio-talen kommer att betraktas som en ofruktbar period för idéanalys, skriver Robert Dahl, »but as a fallow period in which the soil was being prepared for a new crop of systematic studies in political evaluation».

Vilka demokratiska värden är dessa variabler egentligen mått på? Vilka politisk-ideologiska krav uppfyller de varierande systemen och i vilken riktning går förändringarna? Inom vilken tanketradition verkar vi, när vi väljer att tolka data på ett visst sätt? Man har sagt att den amerikanska statskunskapen här står inför ett gigantiskt validitetsproblem. En av de källor man bör uppsöka för att begreppsmässigt söka få en överblick över dessa data är den politiska idéhistorien.⁵⁰

Det är naturligtvis långt ifrån all idéhistoria, som den hittills bedrivits, som kan bidra till att sprida ljus över denna fråga. För de forskare, som genom idékritisk traditionsförmedling vill lämna ett bidrag till teoribildningen, tror jag vi får uppställa mycket strängare krav än hittills; de bör endast syssla med trossystem av verkligt central position inom det politiska systemet.⁵¹

Om S. förslag till ett funktionellt betraktelsesätt vill jag sammanfattningsvis deklarerar att jag finner fortsatt forskning om ideologiernas funktioner mycket intressant och stimulerande. Vad gäller de taktiska funktioner S. begränsar sig till tror jag däremot inte att några nya, enkla handgrepp på idéhistoriska undersökningar ger tillräckligt noggrann behandling av frå-

⁵⁰ V. O. Key Jr & Frank Munger: »Social Determinism and Electoral Decision: the Case of Indiana», *American Voting Behavior*, ed. by Eugene Burdick & Arthur Brodbeck (1959), s. 281—299; V. O. Key Jr: »The Politically Relevant in Surveys», *Public Opinion Quarterly* XXIV, s. 54—61; Robert Dahl: »The Evaluation of Political Systems», *Contemporary Political Science*, ed. by Ithiel de Sola Pool (1967). Denna volym innehåller uppsatser från årsmötet av — jämte Dahl — författare som Gabriel Almond, Ithiel de Sola Pool, Heinz Eulau, Herbert Simon, Harry Eckstein, Lucian Pye, Karl Deutsch och Edward Shils. Ett flertal kritiska uppsatser i den fråga jag här diskuterar har samlats i *Apolitical Politics: A Critique of Behaviorism*, ed. by Charles McCoy & John Playford (1967).

⁵¹ Dessa reflexioner framfördes även i mitt enquetesvar om historia och statskunskap i *Statsvetenskaplig Tidskrift* nr 2/1968.

gorna om propagandalegitimering och väljarmobilisering. Idéhistorikerns huvudintresse är ju innehållet i trossystemen, inte systemens yttre funktioner. Vi får inte slarva igenom den här diskuterade undersökningen med improviserade betraktelser om eventuella taktiska avsikter med ett visst inlägg i idédebatten. Här krävs betydligt mera preciserade analyser med hjälp av såväl innehållsanalytiska som valstatistiska metoder. Jag skulle rent av tro att vi får en delvis annan bild av verkligheten om den betraktas — jag använder inte dessa metaforer i någon värderande mening — inte ur idégivarnas fågelperspektiv utan ur massans grodperspektiv. Ett studium av propaganda och väljarmobilisering förefaller mig vara ett utomordentligt angeläget statsvetenskapligt forskningsprojekt.

VI

Som genomgående framhållits i denna artikel anser jag det beklagligt att S. inte mera principiellt diskuterat syftet med idéhistorisk forskning eller tesen i min avhandling. Det är likaså beklagligt att S. inte ansett det mödan värt att närmare utföra sitt funktionella betraktelsesätt. Jag finner dock detta betraktelsesätt mycket intressant, men mitt eget försök till precisering av det har lett fram till en undersökning av annat slag än den traditionellt idéhistoriska. Det kan inte hjälpas — dessa ofullkomligheter i framställningen gör att mitt främsta intryck av S. förknippas med den kompakta källkontrollen. Det har funnits förtvivalade stunder när jag trott, att källkontrollen bara varit ett utslag av någon mörk och bisarr humor.

Så mycket »vetenskap» har dock S. lärt sig att hon tillägnat sig den akademiska polemikens enklare klichéer. Till dem hör att bryta udden av sin egen kritiska framställning genom att avslutningsvis ge författaren lovord eller att säga att båda de stridande parterna nog har rätt på sitt vis, ungefär lika rätt. Den senare tendensen, som är vanlig i avideologiseringsdebatten, hade jag anledning att beröra med några ironiska ord redan i avhandlingen.⁵² Men S. har inte låtit sig hejdas. Efter att som hastigast ha förmanat mig för att jag bara studerat *en* del av den politiska debatten (skulle jag ha studerat »allt»?) söker hon avslutningsvis skipa rättvisa mellan Tingsten och mig. Hon berömmar mig för att mina »findings and conclusions are an important corrective to the views advanced by the end-of-ideology school». Men jag har å min sida gjort överdrifter åt mitt håll, liksom idyllisterna åt sitt. Endast en mera balanserad framställning kan fånga sanningen mitt emellan Tingstens undersökning och min. S. söker åstadkomma en *kompromiss* mellan Tingstens och mitt perspektiv utan att — vilket är typiskt för den som är ointresserad av idékritisk tradi-

⁵² *Planhushållningsdebatten*, s. 516.

tionsförmedling — närmare diskutera vari skillnaden mellan våra undersökningar består. I sin artikel driver S. den banalaste av alla teser: »In brief, the end-of-ideology school has gone to one extreme by emphasizing the changes in the ideology; Lewin has countered by going to the opposite extreme and stressing continuity. What is needed is a balanced description which takes both aspects into account.»⁵³

Bilaga

- 1) Det främsta syftet med Planhushållningsdebatten ej att bevisa ideologiernas livskraft (S. 109). Punkten behandlas i texten.
- 2) Det funktionella betraktelsesättet löser ej de problem S. tror (S. 110, 118 och 120). Punkten behandlas i texten.
- 3) Socialdemokraternas ideologi har jag analyserat, enligt S. »Notably no parallel description of non-Socialist ideas as an ideology is undertaken.» (S. 110 not)!
- 4) Ödestron under tjugotalet behandlas i texten.
- 5) Det socialistiska frihetsbegreppet behandlas i texten.
- 6) Av Tingstens framställning kan man ej dra slutsatsen att katastrofperspektivet »had relatively little significance for the party ideology» (S. 111 not). Se texten.
- 7) Det är jag som skrivit att Wigforss 1910 tog avstånd från katastrofteorin (S. 111 not). Observera debattekniken!
- 8) Planhushållningsdebatten s. 43 talar ej om »the importance of the catastrophe theory» (S. 111) utan om »De svenska socialdemokraternas strävan bort från ödestron hade sin motsvarighet hos flertalet utländska socialistiska partier». Observera debattekniken!
- 9) Mina källor för katastrofteorin finns inte bara på den sida (s. 74) som S. påstår (S. 111). Se även s. 25, 31 ff. (även Tingstens bok enligt not 6), 72 f. och 102 f.
- 10) Enligt S. skulle jag ha ändrat innebörden i Wigforss' yttrande på partikongressen 1932. Hans yttrande skulle gälla framtiden, inte som jag skrivit det förflutna (S. 111). Förnyad läsning bekräftar att det just var det förflutna Wigforss talade om; han beskrev hur partiet *hade tänkt*. Den mening S. kritiserar lyder: »Först när den stora katastrofen bröt ut, skulle socialdemokratin handla» (s. 74). Wigforss yttrade: »Vi ha emellertid å ena sidan haft denna marxistiska uppfattning, tolkad på det reformistiska sättet, som ställer oss relativt passiva vid sidan av utvecklingen. Vi skola följa med, och när tiden är inne, skola vi ingripa och göra någonting. Å andra sidan ha vi haft . . .» »Vi skola följa med . . .» etc. — jag kan förstå att detta för ett otränat öra låter som ren futurum. Men det är det inte. Här har S:s språkkänsla inte varit tillräckligt fint utvecklad.
- 11) Om socialiseringsnämndens tillkomst kan man naturligtvis skriva mycket utförligare än jag gjort — men knappast som S. Vad var det för problem med socialiseringen omkring 1920? frågar sig S. »In fact, banks and natural resources were declared 'ripe' for socialization» (S. 112). Då så! Då var det väl bara att handla! Hur märkligt att socialdemokraterna inte själva kom på denna tanke!

⁵³ S. s. 118 och 124 f.

- 12) Det viktiga med 1920 års revision var att den ekonomiska determinismen fortfarande klart framträdde i partiprogrammet. Här har jag följt Tingsten. Där emot finns inte ordet »katastrof» på de sidor jag hänvisat till (Tingsten talar blott om »en skärpning av det allmänna marxistiska perspektivet» s. 255), och jag borde heller inte ha använt detta ord.
- 13) Det är jag som påpekar att vissa uttalanden från Engberg bör läsas i medvetande om att de fälldes 1918, före den allmänna rösträttens införande och programrevisionen (s. 29 ff.). Observera debattekniken!
- 14) Taktiska överväganden kan ha varit en *förklaring* till det oklara i socialiseringspropagandan i 1920 års valrörelse, skriver S. efter Hans Meijer. Mot detta har jag ingen anledning att polemisera. Taktiska förklaringar till de ideologiska sammanhangen har jag bara tagit upp, när det varit alldeles nödvändigt utifrån mina perspektiv.
Förnyad läsning av Meijer har ytterligare övertygat mig om att en systematisk taktikstudie av propagandalegitimering och väljarmobilisering, såsom den diskuteras i texten, kan komma att avinnas intressanta resultat. (Meijer talar om socialdemokratins »dubbla frontställning» i taktikfrågan: en vänsterlinje för vissa väljare och konkurrenter, en högerlinje med tanke på andra. Meijer, s. 145 och 155 ff.)
- 15) Planhushållningsideologins kodifiering i 1944 års programrevision enligt texten.
- 16) Jag har inte försummat synpunkten från 1920 att man önskade ett mera effektivt näringsliv. Jag anför i själva verket just den källa av Gustav Möller, som S. drar fram (S. 113; Planhushållningsdebatten 34 f. S. har använt artikelversionen, jag broschyrversionen). Observera debattekniken!
- 17) Fyrtiotalets debatt ej klagörande för trettio- och sextiotalen! Kommentarer överflödiga.
- 18) S. påstår att jag endast använt två källor för frihetsargumentet på trettioalet. Den uppfattningen har S. fått genom att bara se på s. 108 f. Se även s. 69, 73 ff., 110 f., 113 och 134 f.
- 19) Jag har ej påstått att ett visst Wigforsstal helt ägnades åt friheten. Se texten.
- 20) Ej fel att citera *slutet* av detta tal. Se texten.
- 21) Jag har ej lagt in »ideologiska övertoner» i referatet av detta tal. Se texten.
- 22) Wigfors' tal på 1944 års partikongress contra de socialistiska värdena på den översta abstraktionsnivån. Ny sammanblandning av källornas språk och mitt analyspråk. Jfr Planhushållningsdebatten s. 233 f. och kongressprotokollet s. 272 (S. 115 not).
- 23) »Strukturrationalisering» och 1960 års program enligt texten.
- 24) Argumentet om bestämmanderätt i ekonomin under trettioalet enligt texten.
- 25) Argumentet om bestämmanderätt i ekonomin under fyrtiotalet enligt texten. Observera debattekniken!
- 26) Det är enligt min version som Arbetarrörelsens efterkrigsprogram hävdade, att mera demokrati i näringslivet skulle öka effektiviteten och förbättra den materiella basen för friheten. Planhushållningsdebatten, särskilt s. 219 och 226 ff. Observera debattekniken!
- 27) Gösta Rehn enligt texten. Observera debattekniken!
- 28) S:s eget försök till begreppsutredning om friheten (S. 117) enligt texten.
- 29) Rekonstruktion av debatten enligt texten.
- 30) Organisation av materialet enligt texten.
- 31) Statens inflytande över byggnadsverksamheten och konsumtionsindustrin bör ökas genom »government orders (statsbeställningar), marketing guarantees or

some other way», kursiverar S. hotfullt (S. 119 not). Det är oklart varför denna diffusa formulering skulle vara mera upplysande om socialdemokraternas intentioner än min formulering »en utökning av statens ekonomiska verksamhet — genom stöd åt s.k. allmännyttiga företag, genom etablerande av en konkurrerande offentlig verksamhet eller genom socialisering» (s. 222). Jag har här inte »tonat ned radikalismen». Den mest radikala statsinterventionen är ju socialiseringen, och det begreppet finns i min formulering, inte i den oprecisa formulering S. valt att återge.

- 32) I avhandlingen har jag ej utelämnat partiprogrammets krav 1944 om »ett förstatligande av vissa centrala produktionsmedel» i all den omfattning det var nödvändigt för att förverkliga en planmässig hushållning (S. 119 not; Planhushållningsdebatten, cit. s. 230).
- 33) Ohlin enligt texten.
- 34) »Action-orientation» det centrala i avideologiseringsdebatten. Se texten.
- 35) »Action-orientation»-definitionen har iakttagits med stor konsekvens. S. uppskattar ej denna konsekvens utan fördömer den som extrem (S. 120 not)!
- 36) Folkpartiets krav på regional planering bör ej räknas till »Lewin's most blatant omissions» (S. 120 not). Idéns roll i den socialliberala ideologin understryks flera gånger. Tanken finns redan i Ohlins viktiga trettiotalsbok, såsom man kan läsa i avhandlingen s. 139. Och när den sedermera ledde till praktiskt handlande i form av en aktiv lokaliseringspolitik, vitsordade jag Ohlins tidiga insatser. Planhushållningsdebatten, s. 369. Även s. 317 och 339 f.
- 37) Ej heller kan punkten om investeringspolitiken i Efterkrigstidens samhälle räknas till »Lewin's most blatant omissions» (S. 120 not). Den finns med i avhandlingen s. 192 ff., särskilt s. 194. Men jag undrar om S. själv förstått, hur viktig denna punkt är. Här är det verkligen inte bara fråga om »coordination of investments» mellan stat, kommun och industrin. Det är fråga om »den stora strömkantringen i den liberala idévärlden», socialliberalismens uppslutning bakom Wigforss' fulla sysselsättningspolitik och brytning med mellankrigstidens ekonomiska liberalism. Att jag skulle ha utelämnat denna förändring hör till de mera kuriösa anklagelserna.
- 38) S. skriver, att socialdemokraternas frihetsargumentation under fyrtioalet även var »a counter-argument to the non-Socialist charge that Social Democratic plans constituted a threat to freedom. However Lewin has tended to overlook this aspect of the argumentation.» (S. 123) Verkligen? Se avhandlingen s. 299 ff.: »Inspirerade av Hayeks provocerande bok upprepade de borgerliga allt hetsigare sina anklagelser, att socialdemokraterna skulle genomföra en sådan maktkoncentration i statens hand, att demokratin och friheten i längden inte kunde bestå. Socialdemokraterna tvingades förklara sig närmare, tvingades i debatten visa hur friheten och statsexpansionen kunde förenas. Sålunda kom denna av Hayek framtvungade socialdemokratiska försvarsstrid att leda till en fördjupning av frihetsdiskussionen.» Jag följer sedan detta försvar på många sidor.
- 39) Det klara godtagandet av lönedifferentieringen i 1960 års socialdemokratiska program har jag behandlat i avhandlingen s. 441 ff.; jfr s. 474 f.

OLIGARKINS JÄRNLAG — PARTI- STRUKTUR OCH PARTIDEMOKRATI

AV BJÖRN SÖDERFELDT

Inledning

Uppsatsens syfte är tvåfaldigt. För det första skall Roberto Michels' teori om politiska partier, »oligarkins järnlag», refereras och systematiseras; för det andra skall hans teori jämföras med några moderna forskningsresultat.

Jag har inga anspråk på att täcka all den forskning som har relevans för Michels' teori, utan endast två aspekter kommer att behandlas, politiska partiers organisationsstruktur och demokratin i partierna. Även inom dessa områden kommer endast ett snävt urval av undersökningar att tas upp, men de kommer att bilda underlag för ett förslag till en avgränsning och specificering av teorins innebörd.

Den egentliga målsättningen är att uppsatsens preliminära propositioner kommer att tjäna som underlag för hypotesformulering och planläggning vid en framtida undersökning.

Källor och metod

En uppsats av Henry Valen, »Om oligarkiets järnlov i nyere samfunnsforskning», har varit värdefull för litteratursökandet till denna uppsats. Däremot har jag en något annorlunda uppläggning än Valen och begagnar källorna i delvis andra sammanhang.

Vidare bör påpekas att jag inte inbegripit några resultat från »community power» — forskningen, som den bedrivits av t.ex. Dahl och Hunter, eftersom jag ansett analogin till politiska partier svår att dra.

I avsnittet om Michels har jag sökt att konstruera samband och hypoteser schematiserade i diagram. Hans bok är så lösligt skriven att några samband till viss del är extrapolationer från ett intryck av vad Michels menar, och sidhänvisningar får ibland fattas som refererande till antydningar och »halvkvädda visor».

Vid karakteriserandet av samband har jag använt Zetterbergs terminologi.¹

¹ Zetterberg, »Om teori och belägg i sociologin», sid. 80—85.

Michels' oligarkiteori

Roberto Michels publicerade 1912 skriften »Zur Soziologie des Parteiwesens in den modernen Demokratien», som blivit en klassiker inom den politiska sociologin och organisationsläran. Han konstruerade en »oligarkins järnlag», som länge utgjorde svaret på många problem inom sociologin och statskunskapen.² Vi skall här söka referera huvuddragen i hans teori.

Definitioner

Michels definierar inte explicit sitt oligarkibegrepp, utan implicerar att oligarki är en aristokrati utan ärftlig succession. Han ser aristokratin och demokratin som två teser utan en egentlig syntes — båda systemen kan omfatta en större eller mindre del av folket, för att mötas vid femtio procent som makthavare. Den enda och avgörande skillnaden är successionen i systemen (43—51).³

Michels präglas här av en viss begreppsmässig förvirring. Under läsningen av boken klarnar dock begreppet oligarki, och det kan närmast definieras som existensen av en härskande elit, som kontrollerar successionen med andra medel än hereditet (111, 352, 126 f).

Även demokratidefinitionen är oklar. Michels förefaller att dels använda sig av Rousseaus begrepp om den ideala demokratin med fullständig jämlikhet (66), dels av definitionen att demokrati råder när ledarna för en politik i medlemmarnas intressen (316). En konsekvent användning av någon av de två definitionerna synes inte föreligga.

Utvecklingen till oligarki

Grundorsaken till oligarki är organisation, dvs. arbetsfördelning (365). Denna nödvändiggörs av den alltmer ökande tekniska komplexiteten hos ett parti stätt i utveckling (192), vilket gör det omöjligt för medlemmarna att kontrollera och delta i varje beslut av organisationen (71), och kontroll är nödvändig för att hindra oligarki (364).

Arbetsfördelningen, eller den tekniska komplexiteten, sammanhänger med tre faktorer, organisationens storlek (71), dess funktion (71, 161 f) och dess sociala sammanhang (363, 61).

Som exempel på variabeln organisationens funktion anför Michels skillnaden mellan arbetarpartier, fackföreningar och Kooperation, vilka bildar en stigande skala av oligarki. Fackföreningen har en förhandlings- och

² Andersson, »Robert Michels», i Asplund (red.), »Sociologiska teorier», sid. 108.

³ Siffrorna i parentes är i detta avsnitt hänvisningar till Michels »Political Parties», Colliers edition 1962.

stridsfunktion samt en social funktion för medlemmarna, och kooperationen skall vara ett affärsföretag (160 f), och de har således mera komplicerade uppgifter än partiet, som huvudsakligen har en parlamentarisk funktion (153).

Som två exempel på variabeln organisationens sociala sammanhang anför Michels krigsförhållanden, då oligarkin drivs till ett extremvärde (363), och att ett proletärt parti måste skydda sina individuellt svaga medlemmar i högre grad än ett icke-proletärt parti, vilket ställer större krav på organisatorisk effektivitet (61).

Sambandet mellan faktorerna teknisk komplexitet och medlemmarnas kontrollmöjligheter är inte ett tillräckligt samband. Organisationens storlek är också här en viktig variabel. Den omöjliggör den direkta demokratin dels genom att uppställa geografiska hinder för alla medlemmar att delta i möten o.d., dels genom att ge upphov till ett stort antal ärenden som måste behandlas (65). Detta nödvändiggör delegation av medlemmarnas makt till representanter, och en representativ demokrati uppstår (66). Delegationen försvårar den enskilde medlemmens kontroll, eftersom denne är passiv och ointresserad (85).

Michels är sålunda kritisk mot det representativa systemet och stöder sig på Rousseau när han säger att representanter för medlemmarna inte representerar något annat än sig själva. En massa som delegerar sin suveränitet avsäger sig sina suveräna funktioner. Inte en enda individs vilja är möjlig att delegera, ej heller massans vilja (73 f).

Sambandet mellan teknisk komplexitet och kontroll har ytterligare två mellanliggande variabler. Massan har, i relation till ledarna, sämre utbildning och förmåga att behärska de svåra ärenden som behandlas i organisationen — svåra på grund av den tekniska komplexiteten. Dessa faktorer leder också till delegering och följaktligen till försvärad kontroll (72). Mellan variablerna massans inkompetens och massans passivitet råder ett samband med gradvis växelverkan (85).

Behovet av delegation i en organisation är i praktiken identiskt med behovet av byråkrati. Delegationen orsakas av organisationens storlek och komplexitet, vilket medför att medlemmarna, som ju saknar kompetens, inte kan administrera organisationen själva. Deras makt delegeras till representanter, som för att förse sig med kunskap dels anställer experter — byråkrater —, dels själva ingår i den byråkratiska organisationen (72, 189 f). Den ökade kunskapen krävs för att uppnå administrativ effektivitet, som krävs av organisationens storlek.

En sambandscirkel finns alltså här. Utbildningsdifferensen ökar mellan ledare och ledda genom byråkratin (369), vilket ökar massans passivitet, vilket orsakar ett behov av delegation, vilket kräver byråkrati. Michels visar också att byråkratin och kontrollfaktorn står i samband när han näm-

ner att byråkratin också kan tjänstgöra som ett skyddsinstrument för ledarna (189 f).

Oligarki orsakas primärt av byråkrati; av den administration som kräves för att bemästra de svårigheter som uppkommer genom organisationens storlek. Ledarna för byråkratin är i allmänhet också partiets ledare, de delegerade (189 f, 153). Men ledarnas arbete blir så krävande att de blir heltidsanställda, professionella ledare (73). Ledarna vinner ökad kompetens och blir därigenom oumbärliga (107 ff). Professionalismen ger också ledarna en högre status än förut (vilket särskilt gäller arbetarpartier), och när en status väl är uppnådd försöker ledaren behålla sin ställning genom att klämma sig fast vid sin ledarposition (207). När ledaren en gång inlagt sin position får han en automatisk rättighet att behålla sin befattning, om inga extraordinära omständigheter föreligger (81). Kravet på administrativ effektivitet medför ett krav på kontinuitet i ledarskapet för att inte störa de administrativa funktionerna (124). Slutligen anför Michels också massans tacksamhet mot sina ledare för det arbete de nedlägger, vilket är förbundet med den moraliska rättighet ledarna har till sina befattningar. Tacksamheten har också samband med den idealism ledaren ådagalägger, dennes uppoffringar för saken (92), och idealismen är rimligen större ju sämre betalning ledaren har för sitt arbete (146). Det sista och viktigaste villkoret för upprättande av oligarki är bristande kontroll (364).

Michels sammanfattar sina positioner i en allmän hypotes. Han postulerar att ett parti har flera olika nivåer inom sig, med sjunkande personantal på varje nivå. Den stora majoriteten är väljarna, en mindre del medlemmarna. Sedan närvarande på partimöten, lokala organisationens ledare, funktionärer och verkställande utskott. Medlemsantalet sjunker snabbt för varje nivå.

Hans hypotes är att makten på varje nivå är omvänt proportionell mot antalet personer på denna nivå (87 f).

Oligarkins permanentande

Michels tar upp en del faktorer som skiljer sig från de hittills redovisade i att de skapats genom ledarnas eget manipulerande för att skapa förhållanden som tillåter dem att behålla sina befattningar.

Genom att den tekniska specialiseringen nödvändiggör expertis i ledarskapet i en organisation dras utnämningmakten gradvis från medlemmarna till ledarna i organisationen, och den makten blir ofta ledarskapets viktigaste attribut (70). Personalökning och vakanstillsättande försiggår genom ledarnas utnämning i stället för val. Ledarna tenderar att isolera sig i en kartell, till vilken de endast släpper in de med samma inställning

och åsikter som de själva har. Ledarna gör allt som står i deras makt för att välja egna efterträdare (126). Extremfallet är nepotism (127).

Michels tar upp exemplet med systemet »rotation in office» och visar att det inte förhindrar oligarki genom att rotationen hela tiden försiggår inom samma personkrets.

Ytterligare en faktor av betydelse för rekryteringen är att oligarkins medlemsantal hålls nere, eftersom ledarna på den högsta nivån tenderar att ackumulera olika funktioner och på så sätt också skaffa sig större makt. Rekryteringen hålls nere på en låg nivå för att ledarna inte ska riskera att få ett flertal emot sig i den egna kretsen (91).

Ledarna kontrollerar alltså successionen, vilket är Michels' definition på oligarki. Genom denna kontroll försvåras också medlemskontrollen av ledarna (70 ff).

Endast pressen tas upp av de olika kommunikationsinstrumenten, och Michels slår fast att den alltid är i ledarnas händer, eftersom producerandet av en tidning kräver resurser som endast ledarna har tillgång till. Ledarna kontrollerar kommunikationen till medlemmarna (149 ff). Inget nämns om andra interaktionsvägar utom partiskolor och kurser, som också kontrolleras av ledarna (70 f).

Michels implicerar att kommunikationen är viktig för kontrollfaktorn. Han nämner att pressen används av ledarna som ett manipulationsinstrument mot massorna (149 ff), och en följd därav är att massornas kontroll försvåras.

I ett mindre välbärgat parti, dvs. ett arbetarparti, finns det en fara för att kapitalstarka finansärer, genom sina proportionellt sett stora bidrag får en ekonomisk kontroll över partiet (141). Särskilt bidragande till en sådan maktkoncentration är tillståndet när partiets parlamentariker också är välavlönade eller välbärgade nog att förutom den politiska kontrollen också vinna den ekonomiska makten. Man får en oligarki av plutokrater (142).

Hinder för en oligarkis utveckling och permanentande

Michels påstår att den utveckling som skisserats alltid och ovillkorligen inträffar. Dock visar han på vissa svårigheter för oligarkins utbildande, men han visar också hur de kringgås och neutraliseras. Först tar han upp ett traditionellt recept mot oligarki, referendum.

Initiativ och referendum är de mest demokratiska styrelseformerna, anser Michels (307). De förekommer dock inte i partier utom det vanliga stadgandet att en viss procent av medlemmarna äger inkalla t.ex. partikongressen. Då det någon gång använts inträffar oftast ett så lågt val-

deltagande att resultaten blir meningslösa ur demokratisk synvinkel. Detta är just huvudskälet varför referendum inte är effektivt mot oligarki — massans politiska indifferens omöjliggör direkt demokrati. Referendum är ineffektivt av samma skäl som delegation är nödvändig.

Centraliseringen av ett partis funktioner är en direkt följd av byråkratiseringen av partiet. Som motmedel mot centralisering har ofta, enligt Michels, decentralisering förespråkats, med avsikten att därmed undandra partiet från en total kontroll av ledarna. Emellertid leder decentralisering endast till att partiet uppspaltas i en mängd mindre lokala oligarkier, och det är ineffektivt som motmedel mot oligarki. Samma mekanismer styr utvecklingen lokalt som centralt (198 ff).

En yttre konflikt stärker oligarkins makt eftersom den kräver större militans av partiet (78). En konflikt inom oligarkin verkar dock på ett annat sätt, och den kan vara av två slag, konflikt mellan ledarna och massan eller konflikt mellan olika ledare.

I det förra fallet avgår alltid ledarna med segern, under förutsättning att de är eniga (168). En annan sak är när en massrevolt stöds av en ledargrupp — då splittras den enade fronten och oligarkin kan besegras. Enda hotet mot oligarkin är en konflikt mellan ledarna, med eller utan massans medverkan (172 ff). Ofta, påpekar Michels, är det fråga om en generationskonflikt, och de nyrekryterade ledarna vänder sig mot den gamla oligarkin, vilket är ytterligare ett skäl för ledarna att kontrollera rekryteringen (182).

Konflikten leder emellertid inte till större demokrati, utan följden av att en ny ledare vinner kampen blir endast att han i sin tur utbildar en oligarkisk ledargrupp kring sig enligt samma mekanism. Ett ledarskikt utbyts mot ett annat — oligarkin kvarstår ändå (186 f).

Vissa ambivalenser finns på denna punkt hos Michels. Sålunda säger han att oligarkiska partier verkar demokratiskt på statens nivå. Partierna tvingas att söka röster i sin kamp mot andra partier; man söker stöd hos massorna och försöker föra en politik som motsvarar deras intressen. Michels nämner intet om en analogi till partier. Organisationen staten och organisationen partiet är enligt Michels underkastade i stort sett samma utveckling som den refererade. Varför verkar då en konflikt mellan partier/fraktioner olika? Michels gör antydningar om att konflikten i partiet har demokratiska verkningar och säger att kampen i partiet tvingar ledarna att söka stöd hos medlemmarna (178 f) och att risken för nya ledares framträdande tvingar ledarna att agera legalt och i samklang med medlemmarnas intressen (172).

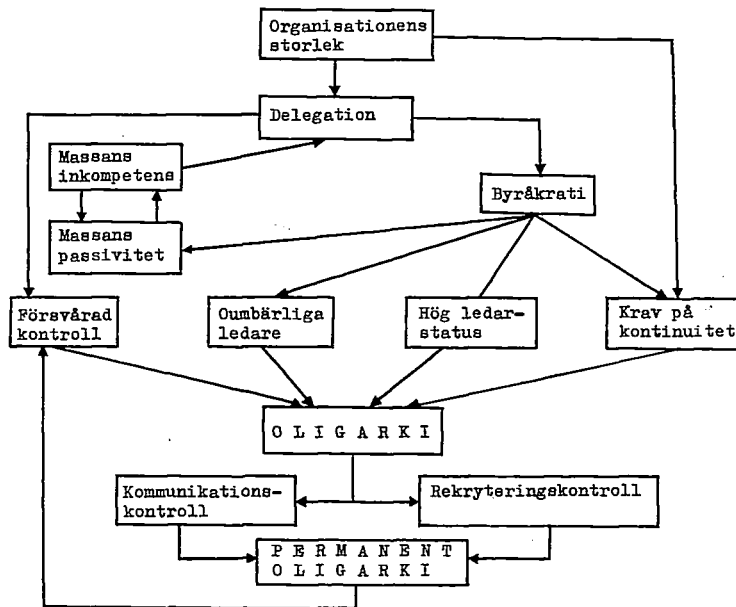
Vad Michels egentligen menar må vara osagt, men han var säkert inte omedveten om att en konflikt inom oligarkin kan leda till demokrati, om demokrati definieras som politik i överensstämmelse med medlemsflertalets

intressen. Michels använder sig, som påpekats, också av denna definition (316).

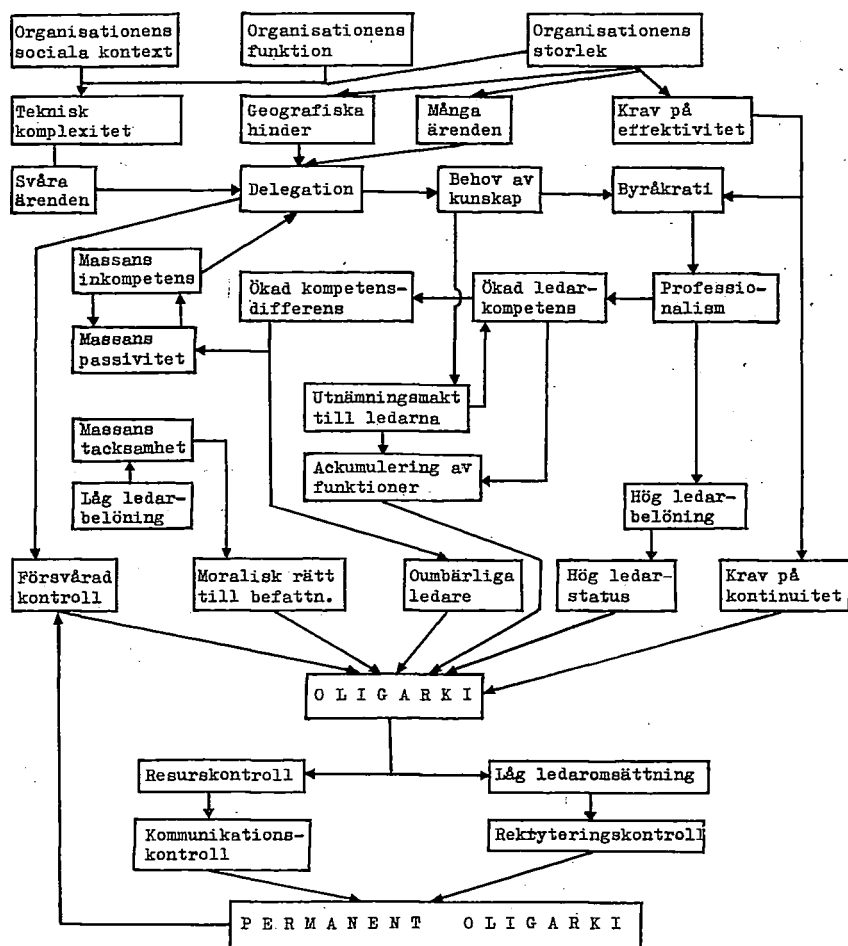
Konsekvenser av oligarkin

Enligt Michels är den viktigaste konsekvensen av oligarki att demokratin omöjliggörs och att ledarna således handlar mot medlemmarnas intressen. Hans tankegång är följande: Ett parti grundar sig på ett program, vilket förespråkar en viss klass intressen. Emellertid får alla bli medlemmar i partiet och det blir en social blandning av olika klasser. Partiets ursprung är dock klassbundet och förutsätter social homogenitet. En förutsättning blir då att de nya medlemmarna uppger sin tidigare klassidentifikation och dess attribut. Så sker vanligen inte och en klasskonflikt uppstår i partiet. Segrare i konflikten blir den klass vars medlemmar har högre socio-ekonomisk status, och alltså kunskaper och skicklighet. »Adoptivklassen» bildar en oligarki som inte företräder den ursprungliga klassens intressen (351 ff).

En konsekvens blir att ledarna sviker sitt parti i en kritisk situation, och Michels anför socialdemokraterna i Tyskland vid första världskrigets utbrott som exempel. Liberala och borgerligt konservativa element hade makten genom ovanstående mekanism, och sveket var ett faktum. Socialdemokraterna solidariserade sig med kaisern (357 ff).

Figur 1. Oligarkins järnlag; förenklad form

Figur 2. Oligarkins järnlag

Slutsatsen blir att oligarki förborgerligar socialismen, att oligarki verkar i konservativ riktning. För Michels förefaller detta att vara dess mest ödesdigra konsekvens (353 ff).

Sammanfattning

Figurerna 1 och 2 sammanfattar grafiskt oligarkins järnlag, en mer detaljerat och en mer schematiskt. Som alla schematiseringar utelämnas och förenklas en del, men det är min förhoppning att de väsentligaste sammanhangen fångas.

Järnlagens giltighet idag: partistruktur

Oligarkins järnlag har i huvudsak bärkraft på två problem, dels hur politiska partiets organisation är uppbyggd, dels om det råder demokrati i partierna. I detta avsnitt kommer den första problematiken att beröras.

Ordet demokrati kommer i detta avsnitt att användas som en karakteristik av en organisationsform, den där man har mycket jämn maktfördelning mellan ledare och medlemmar; Michels' första demokratidefinition.

Några empiriska undersökningar

Robert Dahl har i sin uppsats⁴ uppställt vissa villkor för en empirisk prövning av hypotesen om existensen av en härskande elit. Hans villkor gäller främst »community power»-forskningen, men har en, åtminstone begränsad, giltighet som riktmärke för en undersökning av politiska partier.

Först påpekar Dahl några vanliga fel som begås i bevisföringen för hypotesen. För det första förväxlas ofta den hypotetiska härskande eliten med någon grupp som har stor *potential* för kontroll. För att en sådan grupp skall konstituera en verklig oligarki krävs enighet i gruppen — den politiska effektiviteten är en funktion av kontrollpotentialen plus enighetspotentialen. För det andra hävdar Dahl att det är fel att anta att olikheter i politiskt inflytande mellan olika individer bevisar existensen av en politisk elit. För det tredje anser han det felaktigt att generalisera från ett inflytelseområde till andra områden.⁵

Med dessa tre feltyper som utgångspunkt uppställer Dahl tre krav på empiriska undersökningar som angriper problemet om existensen av en härskande elit:

»Denna hypotes kan testas endast om

1. Den hypotetiska härskande eliten är en väldefinierad grupp.
2. Det görs ett stort urval av fall av nyckelbeslut i politiska sammanhang, i vilka den hypotetiska härskande elitens preferenser skiljer sig från någon annan tänkbar, liknande grupp.
3. I så fall skall elitens preferenser regelbundet överväga.»⁶

Kärnpunkten i Dahls villkor är alltså att man skall basera sin undersökning på analys av en serie konkreta beslut. Emellertid gäller kraven för undersökningar av beslutprocessen i hela samhällen, vilket naturligtvis in-

⁴ Dahl, »A Critique of the Ruling Elite Model» i *American Political Science Review* (52) 1958 sid. 463—469.

⁵ *Ibid.* sid. 465.

⁶ *Ibid.* sid. 466.

nebär förekomsten av ett vida mer differentierat beslutsfält än i ett politiskt parti. Därför anser jag att man inte bör förkasta en undersökning som inte strikt uppfyller villkoren, om man än bör behandla den med viss försiktighet, medan den, om den uppfyller villkoren bör tillmätas en relativt större betydelse.

Därmed kan vi övergå till att referera ett urval av de undersökningar som behandlar maktstrukturen i politiska partier.

USA

En stor amerikansk undersökning är utförd av Samuel Eldersveld i partiorganisationerna i Wayne County i Detroit.⁷ Han uppställer fyra hypoteser som utgångspunkt för sin undersökning.

1. Partiet är »cliente-oriented», dvs. i motsats till den byråkratiska modellen är partiet nästan definitionsmässigt ett öppet, informellt och personaliserat system.⁸
2. Partiet är ett strukturellt system som söker överföra socio-ekonomiska intressen till politisk makt. Dessa intressen kämpar för politiskt erkännande, artikulation och kontroll. Partiet kan alltså uppfattas som en allians av substrukturer, eller subkoalitioner. Med detta synsätt är partiet en intermediär grupp som representerar och exploaterar olika intressen för att uppnå kontroll över ett samhälles maktapparat. Följaktligen blir partiet oundvikligen ett konfliktsystem, och konflikt inom partiet måste tolereras. Partiet är dock inget medlarsystem, utan det söker i stället att stabilisera subkoalitionernas inbördes förhållanden och interaktion, så att deras intressen fortfar att vara avhängiga partiet.⁹
3. Här tar Eldersveld avstånd från Michels, särskilt den avgörande tesen att hela kontrollen av partiet är koncentrerad till ledarskap. I stället inför Eldersveld begreppet *stratarki* lånat av Lasswell och Kaplan. Hypotesen blir att partiet är en stratarki, dvs. varje nivå inom partiet, varje »stratum», formar en egen hierarki för »settlement of conflict». De varierande lokala förhållandena kräver lokal anpassning, och röstvärningen sker på det lokala planet, vilket befördrar lokal självständighet och lokal makt. Partiet är en ömsesidigt hänsynstagande struktur, inte ett exakt auktoritetssystem med ordergivning från toppen och lydnad från botten. Det finns en lokal tröghet, det finns lokala initiativ, orsakat av frånvaron av effektiva partisanktioner, behovet av röster, framgångsrika ledares instinktivet anpassade taktik och behovet av stöd från de lägre strata i partiet.

⁷ Eldersveld, »Political Parties — a Behavioral Analysis».

⁸ Ibid. sid. 5.

⁹ Ibid. sid. 6—8.

Grunden för ledarens makt är samförstånd, gemensam anpassning till de olika intressena i partiet och mellan de olika nivåerna.¹⁰

4. I stället för att partiet har en enda homogen oligarkisk elitgrupp finns flera karriärklasser. Nyrekrytering och cirkulation i elitgruppen är uttryck för genuin förnyelse och anpassning av ledarna till partiet — en balansering av makten mellan olika subkoalitioner.¹¹

I Eldersvelds resultatredovisning bekräftas först preliminärt hypotes nr. 3 om existensen av en stratarki. De lägre strata i partiet *har* stor självständighet, och toppnivåns kontroll är minimal och endast formell.¹² För ytterligare prövning av såväl stratarkihypotesen som de andra utgår Eldersveld från fem förutsättningar för oligarki:

»(1) Det finns en enda aktiv elitgrupp, som har (2) en hög grad av interpersonlig kommunikation, vilken (3) noggrant kontrollerar individens inträde i politiska karriärer, vilken (4) därför är socialt 'kongruent' fastän inte representativ för partiets massa, och vilken (5) är höggradigt kongruent vad gäller mål, attityder och perceptioner.»¹³

Dessa förutsättningar — som är en elegant omformulering av järnlagen — visas vara falska. Karriäristernas sociala ursprung är heterogent. De undre strata trycker på för att erhålla mobilitet i partistrukturen, och karriärmönstret är dynamiskt.¹⁴ Vidare uppvisar ledarna stor motivationsvarians,¹⁵ stor varians i sina rollperceptioner¹⁶ och stor varians i målperceptioner.¹⁷ Inte heller har ledargruppen vare sig en påtagligt högre interaktionsfrekvens eller monopol på kommunikationen.¹⁸ Det existerar följaktligen ingen ensam elitgrupp.¹⁹

Eldersveld sammanfattar sina rön i fyra slutsatser, väsentliga för att förstå stratarkibegreppets innehåll; hans undersöknings viktigaste konsekvens.

1. Partiet är inte en monolitisk effektivitetsstruktur, utan en stratarki med stor tolerans för ineffektivitet och självständighet i utförandet av uppgifter.²⁰

2. Partiet är inte en samarbetsgrupp med övervägande samstämmighet. Det är inte heller ett aggregat av isolerade delar, utan har en — visserligen imperfekt — informationsström som bidrar till ett minimimått av stabilitet, anpassning och lojalitet.²¹

3. Beslutsfattandet är autonomt på tre olika nivåer. a. Lokala beslut med instrumentalistisk, röstvinnande funktion. b. Centrala beslut med inrikt-

¹⁰ Ibid. sid. 8—10.

¹¹ Ibid. sid. 11.

¹² Ibid. sid. 116 f.

¹³ Ibid. sid. 121.

¹⁴ Ibid. sid. 174 f.

¹⁵ Ibid. sid. 302 f.

¹⁶ Ibid. sid. 270 f.

¹⁷ Ibid. sid. 242 ff.

¹⁸ Ibid. sid. 340 och 377 ff.

¹⁹ Ibid. sid. 356.

²⁰ Ibid. sid. 356.

²¹ Ibid. sid. 378.

ning på policy och statusbestämning. c. Beslut på mellannivån om samordning och kompromisser mellan subkoalitioner med aggregerande funktion.²²

4. De lokala ledarna är »småoligarker» med säker status och stor beslutsfattande självständighet.²³

De fyra utgångshypoteserna har bekräftats.²⁴

Eldersvelds undersökning uppfyller väl Dahls villkor. Gruppen är väldefinierad, olika beslutsområden undersöks, och det konstateras vem som avgår med segern i kontroverser.²⁵

Det torde observeras att stratarkin varken motsvarar den oligarkiska eller den demokratiska modellen, utan snarare utgör en mellanform. Eldersveld motbevisar inte Michels utan utvidgar modellen till att omfatta två grader. Hans resultat kan knappast generaliseras till andra förhållanden än de som råder i partierna i nordstaterna, och det räcker inte för att vederlägga Michels. (Det är intressant att jämföra stratarkibegreppet med Michels' diskussion av decentralisering i en oligarki, då detta endast skulle innebära ett uppspaltande av oligarkin i en mängd mindre oligarkier, eftersom järnlagen gäller både lokalt och centralt. Punkt fyra i Eldersvelds resultat överensstämmer väl med denna tankegång.)

Peter Rossi och Phillips Cutright har gjort den andra amerikanska undersökningen som skall tas upp här.²⁶ I korthet är deras resultat följande:

De fann att majoritetspartiet i ett samhälle — om det länge innehaft majoritet — har tillgång till effektivare sanktioner gentemot medlemmarna än minoritetspartiet. Detta resulterar i en mera koncentrerad maktstruktur jämfört med minoritetspartiet. Majoritetspartiet har lättare att rekrytera partiarbetare och lättare att skapa homogenitet i sin medlemskader, vilket underlättar röstvärningen och låter partiet behålla sin maktställning. Oppositionspartiet är däremot nödgat att ofta utnyttja partiet utomstående personer, t.ex. i kandidatnomineringen.²⁷

Det väsentliga är att Rossi-Cutright funnit att ett längre maktinnehav ger ökad maktkoncentration i ett majoritetsparti, medan en långvarig oppositionsställning verkar i demokratiserande riktning.

Med dessa viktiga resultat i minnet kan vi övergå till en tysk studie, i metodisk stringens liknande Eldersvelds.

²² Ibid. sid. 340 f.

²³ Ibid. sid. 408.

²⁴ Ibid. sid. 526.

²⁵ Ibid. kapitel 13 och 15.

²⁶ Rossi-Cutright, »The Impact of Party Organization in an Industrial Setting» i Janowitz (ed.) »Community Political Systems» sid. 81—116.

²⁷ Ibid. sid. 114 f.

Tyskland (Berlin)

Den tyska undersökningen företogs 1957 i ett CDU-distrikt i Västberlin av Renate Mayntz.²⁸ Undersökningen gällde Kreisverband Westmitte av CDU och studerade både distriktsledarna och de lokala grupperingarna i distriktet.²⁹ Undersökningsmetoden var företrädesvis deltagande observation.³⁰

Mayntz' resultat kan grupperas i fyra delområden, ledarrekrutering, medlemsdeltagande, opinionsbildning och partiförvaltning.

För det första fann hon att ledarrekruteringen inte blev oligarkiskt manipulerad — åtminstone inte vad beträffade de högre positionerna i hierarkin, där det rådde konkurrens om befattningarna. Det hände dock att de lokala valen blev utsatta för planering i förväg, särskilt vid kandidatnomineringarna. Situationen var inte helt tillfredsställande ur demokratisk synvinkel.³¹

För det andra visade Mayntz att medlemmarna deltog i mycket liten utsträckning i partivalen. Medlemmarna kände dåligt till partiets politik och var tämligen okunniga om kandidaternas kvalifikationer. Det förekom inga brytningar och konflikter bland medlemmarna, och de tog inga initiativ. Också här var resultatet mindre tillfredsställande för demokratin.³²

För det tredje hade inte ledarna monopol på kommunikationslinjerna — de var visserligen bäst informerade — men, när de lägre strata deltog i opinionsbildningen var det alltid för att stödja ledarnas intentioner. De lägre nivåerna drogs inte in i utarbetandet av de politiska handlingslinjerna. Ej heller inom detta område var partistrukturen demokratisk.³³

Slutligen befanns inte partiapparaten vara utpräglad byråkratiserad även om tendenser mot professionalism förekom, då de kandidater som hade erfarenhet av partiarbetet hade ett försteg i rekryteringen.³⁴ Men, de högre ledarna var genom den tredelade strukturen isolerade från de lägre strata, och kontrollen därifrån var starkt försvårad. Ledarna hade en stor marginal för handlingsfrihet. Även här var demokratin naggad i kanten.³⁵

Mayntz' resultat överensstämmer väl med Eldersvelds. Data om den tredelade beslutsprocessen med olika beslutsområden på varje nivå, de lägre stratas mer oligarkiska struktur, en inte helt sluten ledarrekrutering och om medlemmarnas indifferens finns hos båda. Mayntz betonar mer medlemmarnas konsensus, och hon talar inte om partiet som ett konflikt-system av subkoalitioner. Detta kan bero på att hon inte lika klart som

²⁸ Mayntz, »Parteigruppen in der Grossstadt».

²⁹ Ibid. sid. 11—27.

³⁰ Ibid. sid. 5—7.

³¹ Ibid. sid. 142—148.

³² Ibid. sid. 148 ff.

³³ Ibid. sid. 151—155.

³⁴ Ibid. sid. 146 f.

³⁵ Ibid. sid. 155—159.

Eldersveld skiljer på olika intressegrupper och intresseområden, eller på att partiet i hennes undersökning helt enkelt var mera homogent än i Detroit. »Angestellte und Beamte» dominerade partiet md 53 % av medlemmarna,³⁶ medan Wayne County var synnerligen socialt heterogent.³⁷ Det rätta svaret kan dock inte fastslås med utgångspunkt från Maynes' undersökning.

Slutsatsen blir att CDU i Berlin har en stratarkisk struktur, något mera centraliserad än partierna i Detroit.

Nästa redovisade undersökning visar på ytterligare en faktor av betydelse för maktkoncentrationen i partier.

Kanada

Undersökningen är utförd av Leon Epstein som en komparativ studie av de kanadensiska partierna.³⁸

Först fastslår Epstein att Kanada har ett tvåpartisystem (med lokala undantag) och tillämpar den brittiska parlamentarismen. Partierna är organiserade på provinsbasis, och den del av partiorganisationen som ligger utanför parlamenten motsvarar organisatoriskt de amerikanska partierna.³⁹

Epstein fann att partierna klart kontrollerade kandidatvalen, trots den svaga medlemsbasen. Partidisciplinen var sträng i parlamenten lokalt och federalt.⁴⁰ Hans slutsats, vid en jämförelse med USA, blev att den stränga partidisciplinen och kontrollen över partiorganisationen endast kunde hänföras till det parlamentariska systemet, eftersom det är den enda väsentliga skillnaden mellan Kanadas och USA:s politiska struktur. Han påpekade dock att partidisciplinen var i hög grad praktisk, dvs. den omfattade i allmänhet inte program- och idépolitik.⁴¹ Resultatet av hans undersökning kvarstår dock; att parlamentarismen är en förklarande faktor till ökad maktkoncentration i partier.⁴²

Epstein uppfyller knappast Dahls villkor, men hans tes bör prövas, vilket sker i nästa undersökning. Ett ensidigt hårddatatänkande är inte fruktbart.

Storbritannien

Den brittiska undersökningen skiljer sig från de föregående genom att vara en traditionell historisk analys av de båda stora partierna. Det är

³⁶ Ibid. sid. 22.

³⁷ Eldersveld, a.a., sid. 28 f.

³⁸ Epstein, »A comparative Study of Canadian Parties», i *American Political Science Review* (58) 1964, sid. 46—59.

³⁹ Ibid. sid. 48 ff.

⁴⁰ Ibid. sid. 51 f.

⁴¹ Ibid. sid. 54 ff.

⁴² Ibid. sid. 58 f.

standardverket av R. T. McKenzie som skall behandlas.⁴³

McKenzie har som målsättning att analysera maktdistributionen i de två partierna. Han utgår därvid från Michels, och han undersöker organisationerna från ledarna och nedåt.⁴⁴ Hans målsättning inkluderar inte närmare analys av kommunikation och rekrytering, ej heller av beslutsprocessen på lägre nivåer i partiet.

Det parlamentariska systemet uppställs av McKenzie som huvudorsaken till den aktuella maktfördelningen.⁴⁵ Först påvisar han att Tories' organisation har utvecklats ur parlamentsgruppen, som från början existerade utan organisatorisk förankring i valkretsarna. Emellertid har en stark riksorganisation vuxit fram, och McKenzie talar om Tories' nuvarande struktur som ett massparti. Organisationen är stark med många medlemmar.⁴⁶ Men, denna organisation har mycket litet inflytande, och den effektiva beslutsmakten är ledarnas. Vissa undantag har förekommit, men nästan samtliga före andra världskriget.⁴⁷

Labour utvecklades på motsatt sätt — partiet började bygga upp en stark riksorganisation för att sedan ta säte i parlamentet. Partiet var från början ett massparti. Emellertid tillkämpade sig parlamentsgruppen snart makten i partiet, vilken den effektivt har försvarat och utökat. Kontroverser har förekommit, dock få efter 1945.⁴⁸

För det andra visar McKenzie på den stora betydelse som ställningen i parlamentet har för maktfördelningen i partiet. För båda partierna gäller att när partiet bildar regering ifrågasätts aldrig parlamentsgruppens auktoritet.⁴⁹ I t.ex. Labour nyväljes partiledaren varje år endast när partiet är i oppositionsställning.⁵⁰ Dock har partiledningen en oomtvistad auktoritet även när partiet är i minoritet — all reell beslutsmakt ligger hos parlamentsgruppen och dess ledning. I Labour dominerar den t.o.m. över fackföreningarna också när partiet är i minoritet.⁵¹

Ledarna i partierna kan visserligen inte helt ignorera riksorganisationerna, men dessa intar en ställning närmast som en pressure group bland andra, med en rent rådgivande funktion.⁵² Partierna tolererar inte konflikter inom sig, utan utstakar vissa gränser för oppositionen som inte får överskridas.⁵³

Vissa skillnader finns dock mellan Labour och Tories, trots den likartade bild McKenzie skisserar av de båda partierna. Han säger att Labour har en hårdare partidisciplin både inom organisationen och inom parla-

⁴³ McKenzie, »British Political Parties». ⁴⁹ Ibid. sid. 638.

⁴⁴ Ibid. sid. 15—18.

⁵⁰ Ibid. sid. 635.

⁴⁵ Ibid. sid. 635.

⁵¹ Ibid. sid. 640.

⁴⁶ Ibid. sid. 637 f.

⁵² Ibid. sid. 635 och 642.

⁴⁷ Ibid. sid. 638 f.

⁵³ Ibid. sid. 643.

⁴⁸ Ibid. sid. 639—642.

mentsgruppen en rigid och stel partiauktoritet som lätt kväser opposition så fort den hotar att anta för stora proportioner.⁵⁴ Tories har fler revolter mot partiledningen, vilket framstår som särskilt anmärkningsvärt i ljuset av deras långa maktinnehav.⁵⁵ Allmänt avger McKenzie omdömet att Tories har mera skäl för sina anspråk på inre demokrati än Labour.⁵⁶

Slutligen behandlar McKenzie Michels och hans järnlag. Han visar att järnlagen ingalunda är järnhård, för revolter har förekommit. Men, de faktorer Michels visat på är i arbete inom partierna, även om ledningen inte kan avlägsna sig hur långt som helst från medlemmarna. McKenzie påpekar också att parlamentsledamöterna kanske känner ansvar främst inför sina väljare och inte inför partimedlemmarna.⁵⁷

McKenzies generella slutsats blir att, även om det finns många brister, det råder demokrati i de brittiska partierna.⁵⁸ Detta påstående bör dock undersökas närmare.

McKenzie baserar sitt omdöme på definitionen av demokrati att det skall finnas möjligheter att ersätta och utbyta partiets ledare.⁵⁹ Men från den definitionen kan inte McKenzies slutsats dras — den förutsätter nämligen en noggrann undersökning av ledarrekrytering och ledartillsättning, och en sådan undersökning har inte McKenzie utfört. Ej heller visar han något enda fall som skulle stödja hans slutsats, utan tvärtom refererar han t.ex. till hur Gaitskell 1961 trots stark opposition i Labour lyckas vända partiet till ett återval av honom själv, och hur effekten av krisen endast blir att ledaren stärker sin ställning,⁶⁰ ett rakt motsatt resultat.

Vilka slutsatser bör då dras av McKenzies resultat? Han uppfyller inte Dahls villkor, utom vad som täcks i den historiska analysen.

En ytterst försiktig slutsats blir att resultaten pekar på en betydligt större maktkoncentration än i de amerikanska exemplen. Labour står steget före Tories och motsvarar i många drag den oligarkiska modellen. Tories skulle i så fall kanske mera motsvara den stratarkiska modellen. Det definitiva svaret kräver mera forskning, men vi kan preliminärt anta dessa propositioner som arbetshypotes.

Två andra faktorer av betydelse har dock styrkts av McKenzie, dels betydelsen av det parlamentariska systemet, dels betydelsen av ett partis maktinnehav, både på längre och kortare sikt. Vi behöver dock titta på ytterligare en undersökning av ett parlamentariskt lands partisystem och väljer då Norge.

⁵⁴ Ibid. sid. 643.

⁵⁵ Ibid. sid. 644.

⁵⁶ Ibid. sid. 636.

⁵⁷ Ibid. sid. 644 f.

⁵⁸ Ibid. sid. 647 ff.

⁵⁹ Ibid. sid. 646.

⁶⁰ Ibid. sid. 641.

Norge

Det norska partisystemet har undersökts av Henry Valen och Daniel Katz, som genomförde sin undersökning 1957 i Stavangerområdet.⁹¹ Deras huvudsakliga målsättning var att undersöka förhållandet mellan partiorganisationer och massmedia med avseende på deras påverkan av väljarna, och att i anslutning därtill undersöka förhållandet mellan partier och intresseorganisationer.⁹² Dessa målsättningar har visserligen mindre relevans för oligarkiteorin, men vissa korn kan ändå vaskas fram, främst vad beträffar den allmänna partistrukturen, partisammanhållningen och ledarekryteringen.

Först undersöker Valen-Katz den formella partistrukturen och konstaterar att Arbeiderpartiet har en starkare och mera differentierad organisation. Den lokala nivån i Arbeiderpartiet har lokalt en mer inflytelserik roll än andra partiers motsvarighet. Vidare uppvisar Arbeiderpartiet den mest aktiva medlemskadern, med fler och bättre besökta möten än andra partier.⁹³

Vidare analyserar Valen-Katz maktfördelningen i partiernas beslutsprocess. För samtliga partier gäller att avvikelser från den beslutade partilinjen är sällsynta, men särskilt inom Arbeiderpartiet finns skillnader mellan medlemmarna och partiledningen, speciellt i utrikespolitiken, och undersökarna går så långt som att säga att partiledningen t.ex. i Nato-frågan för en politik mot medlemsmajoritetens uppfattning. Däremot finner de inte, som McKenzie gjorde, att stortingsgrupperna dominerar helt över riksorganisationerna, utan det råder ett ömsesidigt »ge-och-ta»-förhållande. I avgörande meningsskiljaktigheter har dock de parlamentariska ledarna övertaget.⁹⁴

Valen-Katz finner vidare att partikongresserna är starkt dominerade av partiledningen, att ledarskapet har höggradig kontinuitet och att partiledningen har det dominerande inflytandet över kommunikationen inom partierna.⁹⁵

Dessa data förefaller peka mot en oligarkisk struktur, men så är inte fallet, utan en hel del faktorer motverkar maktkoncentrationen. Sålunda måste ledarna ständigt validera sina positioner i val. Vidare måste de trots relativt stor handlingsfrihet operera inom de gränser som utstakats av partikongresserna. Dessa kan inte helt kontrolleras, och det finns gränser som inte kan överskridas. Dessutom föregås varje fråga av diskussion på alla nivåer i partierna.⁹⁶

Valen-Katz' slutsats blir att oligarkilagen ingalunda är järnhård, att

⁹¹ Valen-Katz, »Political Parties in Norway».

⁹² Ibid. sid. 1—2.

⁹³ Ibid. sid. 84 f.

⁹⁴ Ibid. sid. 85—90.

⁹⁵ Ibid. sid. 92—95.

⁹⁶ Ibid. sid. 96 f.

Michels överförenklar partistrukturen. Inflytandet är i stället gradvis fördelat från de nationella ledarna till medlemmen i allmänhet.⁶⁷

Med de resultat som redovisats är kanske denna slutsats förhastad — McKenzies och Mayntz' liknande resultat gav upphov till den motsatta slutsatsen — men rönen om ledarrekryteringen och partisolidariteten förtydligar Valen-Katz' omdöme om Michels.

De säger att ledarrekryteringen är helt decentraliserad, Kandidatnominering till stortingsval sker på fylkesnivå, och de strategiska karriärvägarna kontrolleras snarare av de lokala partiorganisationerna.⁶⁸

En invändning är att de lokala ledarna då troligen nominerar sig själva och att en personalunion skapas mellan det lokala och det nationella planet. Stöd för denna uppfattning kan hämtas ur en uppsats av Henry Valen om ledarrekryteringen.⁶⁹ Där visar han att särskilt Arbeiderpartiet lägger mycket stor vikt vid att stortingskandidaterna skall ha erfarenhet av praktiskt partiarbete; deras position i partiet eller fackföreningsrörelsen var en avgörande faktor. I stället fäste de borgerliga partierna större avseende vid partiet utanförstående faktorer, alltså resultat i samklang med Rossi-Cutright.⁷⁰

Slutsatsen att ledarrekryteringen är demokratisk är alltså litet förhastad, då särskilt Arbeiderpartiet visar en tendens till »feed-back» i rekryteringsprocessen. Den i Sverige vanliga kombinationen arbetarkommunordförande-kommunalspamp — riksdagsman gäller också i Norge.

Vad gäller partisolidariteten visar Valen-Katz på den stora sammanhållningen i norska partier jämfört med de amerikanska. De säger att denna lojalitet mot partilinjen är en följd av det parlamentariska systemet, helt i linje med Epstein och McKenzie.⁷¹ Men de konstaterar också att kraven på sammanhållning och solidaritet med partiledningen är betydligt större i Arbeiderpartiet.⁷²

Som sammanfattning kan vi säga att de norska partierna är tämligen lika strukturellt, men att Arbeiderpartiet uppvisar den större maktkoncentrationen. Partierna är inte järnhårda oligarkier, men heller inte demokratier. Är de stratarkier?

Svaret är troligen ja. I anslutning till Eldersveld finner vi att Valen-Katz visar hur ledarna har motivationsvarians, stor varians i sina rollperceptioner och stor varians i sina målperceptioner.⁷³ Beslutsfattandet

⁶⁷ Ibid. sid. 97 f.

⁶⁸ Ibid. sid. 96.

⁶⁹ Valen, »Den sosiale og politiske bakgrunn for rekrutteringen av det politiske ledarskap», Tidsskrift for samfunnsforskning nr 2—3 1966.

⁷⁰ Ibid. sid. 181 f.

⁷¹ Valen-Katz a.a., sid. 39 f.

⁷² Ibid. sid. 262.

⁷³ Ibid. sid. 302 f.

sker på olika nivåer med någorlunda självständighet för de lokala ledarna inom olika ämnesområden.⁷⁴ Stratarkin är dock mer centraliserad än i Eldersvelds fall och kan närmast jämföras med de engelska partierna. Arbeiderpartiet visar den största maktkoncentrationen.

En fråga återstår, nämligen varför så olika partier vad beträffar framväxthistorien ändå uppvisar så likartade strukturer. Valen-Katz visar att de borgerliga partierna (utom Senterpartiet) började som stortingspartier, medan Arbeiderpartiet började som en riksorganisation, en liknande utveckling som de engelska partierna genomgått. Svaret är enligt Valen-Katz att de borgerliga partierna tvingats att bygga upp starka organisationer liknande Arbeiderpartiets på grund av den hårda röstkonkurrensen, i vilken masspartiets organisation är effektivare. Partierna skiljer sig därför ganska litet från varandra i organisationsstorlek och uppbyggnad, samma faktorer verkar inom alla partier, delvis efter järnlagens mönster.⁷⁵ Avskaffandet av järnlagan kan inte ske på grundval av Valen-Katz' undersökning.

Från denna översikt av ett snävt urval på partiundersökningar kan vi övergå till att försöka skapa litet teoretisk ordning av de olika resultaten och att förtydliga och utveckla oligarkibegreppet. Mina förslag blir endast arbetshypoteser, och jag är medveten om luckorna i dokumentationen, men även en bristfällig teori är bättre än ingen teori alls.

Hypoteser och tillämpning: ett syntesförsök

Först skall en typologi konstrueras som innefattar de forskningsresultat som redovisats, sedan skall en diskussion av begreppen i typologin ske, och slutligen kommer typologin att undersökas beträffande sin prognosförmåga för svenska förhållanden, varefter en jämförelse mellan Michels och dessa resultat skall anställas.

Typologi och analys

Sigmund Neumanns och Maurice Duvergers typologier för partier skall först behandlas.

Neumann förkastar inledningsvis några vanliga indelningar, som »party of patronage vs. party of principles» eller »parties of platform vs. parties of program», för att sedan införa begreppet »party of integration», integrerande parti. Han menar att de unga, moderna partierna kräver inflytande över allt större sektorer av sina medlemmars liv; de följer medlemmen från »vaggan till graven».

⁷⁴ Ibid. sid. 85—98.

⁷⁵ Ibid. sid. 39 f.

De integrerande partierna är särskilt sårbara för oligarkiska tendenser, trots deras försök att aktivera medlemmarna. Endast en liten kärna av aktiva har den reella makten i organisationen. Extremfallet, det totalt integrerande partiet, är följaktligen ett totalitärt parti, t.ex. fascister och kommunister.

Motsatsen till det integrerande partiet är »individual-representing party», det individen representerande partiet. Ett typiskt sådant parti är relativt äldre, och det är karakteristiskt för ett samhälle med en begränsad politisk sektor och lågt politiskt deltagande. Partiets organisation vilar mellan valen, och medlemsaktiviteten är låg. Partiets huvudfunktion är att utvälja representanter, som när de valts inte är ansvariga inför partiet. Partiets struktur kan närmast beskrivas som en valkommitté.⁷⁶

Duvergers mest generella distinktion är dikotomien masspartier-kaderpartier. Tudelningen är inte baserad på partiernas storlek, utan uttrycker en strukturell skillnad. Kaderpartier har inte egentliga medlemmar, deras organisation är svag, och deras huvudfunktion är kandidatnomineringar. Masspartierna utmärks av en strikt sammanhållen, centraliserad organisation,⁷⁷ och de är mer sårbara för oligarkiska tendenser.⁷⁸

Duverger gör gällande att masspartierna i praktiken motsvarar socialistiska partier plus nazism och fascism, samt kaderpartier konservativa och liberala medelklasspartier.⁷⁹

Masspartiet är tydligen ekvivalent med det integrerande partiet och kaderpartiet motsvarar det individen representerande partiet. Duverger och Neumann betonar olika sidor av samma begrepp, och jag anser Duvergers termer lämpligast att använda.

Båda är eniga om att masspartier är mera sårbara för oligarkiska tendenser till maktkoncentration jämfört med kaderpartiet. Detta är en komplettering av Michels, som visserligen sökte visa de oligarkiska förhållandena inom ett massparti — de tyska socialdemokraterna — men som gjorde det med utgångspunkt från förutsättningen att kaderpartierna också var oligarkiska. Hans motivering var att konservativa partiledare inte ens angav en läpparnas bekännelse till demokratin; alltså kunde heller inte demokrati förväntas i dessa partier.⁸⁰

Michels' förutsättning var kanske giltig i hans samtid, men den är idag helt inaktuell, varför vi kan anta Duvergers och Neumanns typologi.

Som ytterligare en dimension korrelerad med graden av maktkoncen-

⁷⁶ Neumann, »Toward a Comparative Study of Political Parties» i Neumann (ed.) »Modern Political Parties» sid. 400—405.

⁷⁷ Duverger, »Political Parties», sid. 62—71.

⁷⁸ Ibid. sid. 151—168.

⁷⁹ Ibid. sid. 67—71.

⁸⁰ Michels, a.a., sid. 45—56.

	Parlamentarism		Icke-parlamentarism	
	Makthavare	Opposition	Makthavare	Opposition
Masspartier	Oligarki	Centraliserad stratarki	?	?
Kaderpartier	Centraliserad stratarki	Stratarki	Stratarki	Demokrati

Figur 3: Typologi för politiska partier

tration i partier bör variabeln parlamentarism — icke-parlamentarism vara lämplig. Samtliga här behandlade undersökningar av partier i parlamentariska stater utom Mayntz' lokalundersökning har pekat på statskicketets betydelse för partistrukturen, och de har skilt sig från de amerikanska, vad resultaten beträffar. Parlamentarismen verkar genom att höja kravet på partisammanhållning i parlamentet och därigenom ge parlamentarikerna ett större inflytande och deras inställning en större betydelse för partiet som helhet.

Rossi-Cutright och McKenzie betonar ytterligare en faktor, nämligen maktinnehav eller oppositionsställning. Ett makthavande parti får en mer oligarkisk struktur, eftersom det dels, främst i USA, får tillgång till sanktioner, dels att maktställningen kräver än större partisammanhållning (främst i England, dvs. i parlamentariska stater). Självklart kan inte denna variabel särskilja olika partier när växlingen vid makten sker ofta, utan den gäller ett någorlunda långvarigt maktinnehav.

Med utgångspunkt från dessa tre dikotomier kan de här genomgångna empiriska undersökningarnas resultat generaliseras till indelningen i figur 3. I fälten i figuren används förutom begreppen oligarki och demokrati också begreppet stratarki som det införts av Eldersveld med två graderingar, centraliserad stratarki och stratarki.

Som alla indelningar har också denna svagheten att den förenklar och utelämnar många aspekter. Jag skall därför förtydliga den med följande propositioner.

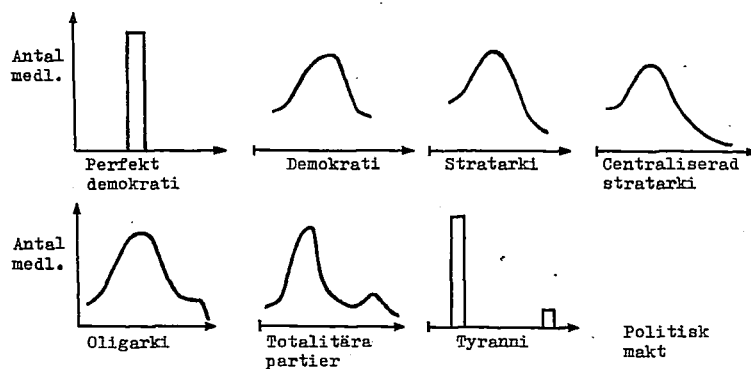
Variablerna »oligarki», »stratarki», osv. ser jag inte som i princip artskilda företeelser, utan som en klassindelning av ett kontinuum, dimensionen grad av maktkoncentration i politiska partier. Genomgången av olika empiriska undersökningar har tjänat ändamålet att bestämma olika länders position på detta kontinuum, samt att indicera vilka faktorer i ländernas politiska liv som avgör placeringen på dimensionen, värdet på variabeln. Den lägsta maktkoncentrationen finns vid perfekt demokrati, då alla i organisationen har exakt lika stort inflytande. Det andra extremvärdet blir då en enda person har allt inflytande. Mellan dessa teoretiska

extremvärden faller då de reella maktfördelningarna, bestyrkta av de undersökningar vi refererat. Endast ordningsmetrik kan erhållas. De slutsatser som kan dras innebär endast att t.ex. en undersökning som klassificerats som en stratarki innebär en större grad av maktkoncentration än ett parti som betecknas som en demokrati. För att intervallmetrik skulle kunna erhållas krävs ett mycket större antal exempel som undersökt med samma metoder för att göra en inbördes avståndsuppfattning möjlig.

Det är t.ex. ganska tydligt att Tories uppvisade en högre grad av maktkoncentration än Democrats i Eldersvelds undersökning, med alla reservationer för de metodiska skiljaktigheterna mellan undersökningarna. Placeringen på skalan är en bedömningssak, och vad gäller näraliggande partier som Labour och Arbeiderpartiet kan den inbördes ordningen vara mera godtycklig.

För att ytterligare förtydliga de strukturella skillnaderna och skalans kontinuerliga karaktär kan vi konstruera figur 4, där förhållandet mellan antalet medlemmar och graden av politisk makt visas i hypotetiska diagram för varje klass.

Den typologi som skisserades i figur 3 visar alltså hur de tre faktorerna typ av parti, typ av politiskt system och partiets maktställning i systemet samverkar för att placera ett parti på maktkoncentrationsskalan. Jag har låtit typ av parti vara den viktigaste diskriminerande faktorn samman med maktställningen för att inte konstruera fram ett skensamband. Alla tre faktorerna har ju visats vara korrelerade med maktkoncentrationsgraden. Eftersom jag inte refererat några undersökningar av masspartier i icke-parlamentariska system. (om det finns några) är denna prioritering kanske godtycklig. Ett samband mellan typ av parti och typ av politiskt system är också tänkbart, men jag låter dessa frågor stå obesvarade, medan figur 5 visar vilka fält i schemat som bestyrkts av de refererade undersökningarna och vilka som är extrapolationer.

Figur 4. Förhållandet mellan medlemsantal och politisk makt

	Parlamentarism		Icke-parlamentarism	
	Makthavande	Opposition	Makthavande	Opposition
Masspartier	Labour Arbeider- partiet	Labour	?	?
Kaderpartier	Tories	CDU Borgerliga norska partier Tories	Democrats	Republicans

Figur 5. Typologi för partier; refererade undersökningar

Det är en självklarhet att vad jag sagt om ett kontinuum för maktkoncentrationsgraden också gäller de tre faktorerna i schemat. McKenzie påpekar t.ex. att Labour och Tories har närmast sig varandra i organisatorisk uppbyggnad, dvs. att Tories inte längre är ett renodlat kaderparti. Parlamentarismen kan vara mer eller mindre »ren», med icke-parlamentariska inslag i författningen, som både i Norge och Tyskland. Variabeln maktställning är bunden till tidsfaktorn; ju längre tid ett parti innehaft makten, desto mer visar sig effekten därav.

Min indelning, liksom andra indelningar, har alltså bristfälligheter som framkallas av schematiseringen. Emellertid är en typologis huvudfunktion att vara hypotesgenererande och att lokalisera behovet av vidare forskning, och bara schematiseringens nackdelar hålls i minnet är förenklingen en fördel.

Vi skall därför se hur mitt schema stämmer med de resultat som finns beträffande de svenska partierna.

Tillämpning: Sverige

Prognosen för den svenska partierna blir följande:

Kommunistpartiet bör uppvisa den största maktkoncentrationen. Visserligen är det ett massparti i oppositionsställning, men dess totalitära ideologi och bekännelse till den »demokratiska centralismens princip», motiverar en placering uppåt gränsen för de totalitära partierna i oligarkiklassen. Socialdemokraterna kommer därefter; som ett makthavande massparti bör det likna Arbeiderpartiet och placeras i oligarkiklassen. Därefter centerpartiet, som visserligen är borgerligt, men ändå har många av masspartiets karakteristika, och intar en mellanställning, förslagsvis centra-

liserad stratarki. Slutligen folkpartiet och högern, som är kaderpartier i oppositionsställning, alltså stratarkier.

Det finns endast två undersökningar som har bärkraft på problemet om maktkoncentrationen, nämligen Lars Skölds »Kandidatnomineringar vid andrakammarval» och en uppsats av Agne Gustafsson om partikon-gresserna.

Sköld utgår i sin analys från fyra nivåer i partierna, väljarna i allmänhet, en större krets partimedlemmar i valkretsen, en mindre krets parti-medlemmar i valkretsen samt den centrala partiledningen.⁸¹

Några systematiska skillnader mellan partierna finns inte, och med lemmarnas inflytande på kandidatnomineringen kan sägas vara ungefär lika stort i alla partier, ur formell synpunkt.

De borgerliga partierna går nästan alltid ut med flera listor i valkretsen, medan socialdemokrater och kommunister oftast nöjer sig med en lista. Detta kan synas ge större personvalsmöjligheter och fler platser att nominera kandidater till, men i realiteten undermineras ofta denna effekt genom att samma personer står på de valbara platserna på alla listorna eller genom att alla listor inte distribueras över hela valkretsen. Flerlists-systemet ger oftast inte ökad demokrati i kandidatnomineringen.⁸²

Den partiinstans som fattade de slutliga avgörandena var i alla partier valkretsorganisationerna, oftast en representativt sammansatt valkrets-stämma. Initiativen utgick i allmänhet från lokalorganisationerna och från valkretsorganisationens styrelse.⁸³

Kandidatnomineringen i Sverige är alltså decentraliserad, liksom i Norge, och de centrala partiinstansernas inflytande är litet. Garanterar decentraliseringen en demokratisk maktfördelning, eller sker rekryteringen efter principer som innebär konformism med partiledningen?

Partimeriter spelar en stor roll inom alla partier, mest inom det socialdemokratiska partiet, men även andra hänsynstaganden har betydelse, som vilka väljargrupper kandidaten representerar.⁸⁴

Vidare, i överensstämmelse med de norska resultaten, föreligger ofta en personalunion mellan distriktsledningen och de centrala partiinstanserna, och socialdemokraterna har t.o.m. en representant för partiledningen närvarande vid partidistriktens årskongresser. Det finns alltså förutsättningar för den centrala partiledningen att påverka kandidatnomineringen, men Sköld vill inte uttala sig om någon reell påverkan sker.⁸⁵ Socialdemokra-

⁸¹ Sköld, »Kandidatnominering vid andrakammarval», SOU 1958: 6, sid. 333.

⁸² Ibid. sid. 335—338.

⁸³ Ibid. sid. 345 ff.

⁸⁴ Ibid. sid. 349 ff.

⁸⁵ Ibid. sid. 347 f.

terna har i varje fall de största formella möjligheterna till att utöva sådan påverkan.

Vad gäller medlemmarnas aktivitet och deltagande i partiarbetet föreligger heller inget mönster. Socialdemokraterna uppvisar en förhållandevis ringa aktivitet under förnomineringarna, vilket Sköld ser som en konsekvens av enlistsystemet. De olika arbetarkommunerna har inte så stora möjligheter att representeras på listan som de borgerligas lokalorganisationer.

De borgerliga partierna bereder oftare en större krets partimedlemmar möjlighet att delta under nomineringsprocessens mellanskede,⁸⁶ medan socialdemokraterna uppvisar det största deltagandet vid provval, och provval förekommer oftare i SAP. Sköld påpekar emellertid att provvalen ofta manipuleras till att inte ha något reellt inflytande, t.ex. genom att inga alternativ ges för de högsta platserna på listan.⁸⁷

Det enda parti som otvetydigt har en mer centraliserad kandidatnominering är kommunistpartiet, som enligt den »demokratiska centralismens princip» låter partiledningen godkänna kandidaterna.⁸⁸

Skölds undersökning konfirmerar inte prognosen. Skillnaderna mellan partierna var små, utom för kommunisterna, men prognosens ordningsföljd motbevisades i varje fall inte. Det är ordningsföljden som här har betydelse, då materialet är alltför litet för att tillåta någon jämförelse med de andra partierna som undersökts i uppsatsen.

Orsaken till de små diskrepanserna får nog sökas däri att alla partierna är ganska lika strukturellt, som fallet var både i Norge och England. Uppväxandet av ett starkt massparti tvingar kaderpartierna att använda liknande metoder och teknik i uppbyggandet av sina organisationer.

Agne Gustafsson finner heller inte några stora systematiska skillnader i sin undersökning av de centrala partiinstanserna.

Socialdemokraterna har den längsta tidsperioden mellan sina partikongresser, men partiet uppvisar i stället det största motionsantalet. Vidare har partiet bestämmelser om allmän medlemsomröstning, men detta institut har inte utnyttjats på fyrtio år.

De borgerliga partierna utser sina kongressombud vid distriktskonferenser, medan socialdemokrater och kommunister utser sina ombud vid val i arbetarkommunerna.

Alla partier har dock möjlighet att inkalla extrakongresser, och högern har haft de flesta, fem stycken sedan 1918. Systemet har dock förekommit inom alla partier, som bekant senast 1967 för socialdemokraterna.

I kommunistpartiet finns en kontrollkommitté som bland annat handhar

⁸⁶ Ibid. sid. 341.

⁸⁷ Ibid. sid. 349 ff.

⁸⁸ Ibid. sid. 347 f.

frågor om »partibestrafningar» och partiets förvaltning. En sådan kontroll är partiet ensamt om.⁸⁸

En konsekvent skillnad finns vad beträffar antalet riksdagsmän i partistyrelserna. Andelen riksdagsmän är högst hos socialdemokraterna, sedan i fallande grad centerpartiet, folkpartiet och högerpartiet.⁸⁹ Personalunionen mellan riksdagspartiet och riksparti och därmed partikohesionen centralt ligger alltså i samma ordning. En trängre partikrets leder socialdemokratin jämfört med andra partier, en homogen ledning, uttryckt genom att samma person är ledare för både riksparti och riksdagsgrupp. Den instans som har största inflytandet är dock inte alltid densamma, och målet är inom alla partier att få fram en ledare som kan accepteras av båda partiets delar.⁹¹ Något liknande den totala dominansen för parlamentsgruppen som råder i England förekommer alltså inte i Sverige, med inskränkning för personalunionernas verkningar. Partikongresserna har ett inflytande, men intet kan sägas om någon ordning mellan partierna (endast socialdemokraterna undersöks närmare i uppsatsen).⁹²

Allmänt slår Gustafsson fast att dels har de borgerliga partierna närmat sig socialdemokraterna, genom att riksdagsgruppen i praktiken blivit ansvarig inför partiet, dels har socialdemokraterna genom sin långa maktställning upplevt en maktförskjutning till riksdagsgruppens förmån. Dock anser Gustafsson att en svensk socialdemokrat har betydligt större inflytande i sitt parti än en Labourmedlem.⁹³

Slutligen anser Gustafsson att det är vanskligt att gradera partierna i grad av inre demokrati med utgångspunkt från hans undersökning,⁹⁴ och man måste instämma i hans omdöme. Varken Gustafsson eller Sköld ger några otvetydiga resultat; det ena partiet är mer demokratiskt i ett avseende och mindre i ett annat jämfört med ett annat parti, utan något bestämt mönster. Dock bör man lägga märke till att kommunistpartiets skiljer ut sig från de övriga, och partiet får placeras högt på en skala över maktkoncentration, i enlighet med prognosen. Det bör dock nämnas att godkännandet av kandidater av partiledningen och kontrollkommittén f.n. är avskaffade i partiet. Det finns vidare vissa, om än svaga indicier på att socialdemokraterna bör placeras högre än andra partier, särskilt hos Gustafsson med hans rön om andelen riksdagsmän i partistyrelserna.

Som sammanfattning kan sägas att hypotesen varken styrkts eller mot-

⁸⁸ Gustafsson, »Partikongresser och medlemsinflytande» i P.-E. Back (red.) »Modern demokrati», sid. 150 ff.

⁸⁹ Ibid. sid. 156.

⁹¹ Ibid. sid. 157.

⁹² Ibid. sid. 162—165, se även 168.

⁹³ Ibid. sid. 168 ff.

⁹⁴ Ibid. sid. 177.

bevisats; inga hållfasta data kan anföras för eller emot dess giltighet i Sverige. Orsaken till att inget resultat nåtts ligger troligen mest i undersökningarnas ringa räckvidd — deras metodiska ansats tillåter inte tillräckligt vittgående slutsatser, särskilt eftersom de till så stor del baserar sig på partiernas formella struktur. Förekomsten av institut som allmän medlemsröstning, provval, en eller flera listor, etc., säger litet om den reella maktfördelningen. Därför får också rönen om personalunioner lokalt-centralt och mellan riksdagsgrupp och riksparti tillmätas en relativt större betydelse, eftersom de genom kvantitativa resultat indicerar att maktförhållandena skiljer sig från de formella anvisningarna. De informella, personliga kontakterna i partiledningen betyder nog avsevärt mer än de kontakter som kan upprättas mellan partiledningen och vanliga medlemmar vid en partikongress, vars viktigaste funktion ofta är att manifesteras enighet inför valen.

Om vi utgår enbart från dessa kvantitativa resultat bekräftas hypotesen, men självfallet är de inte tillräckliga, utan ytterligare forskning krävs innan några svar kan avges. Därvid bör också denna forskning rikta speciell uppmärksamhet mot Eldersvelds stratarkibegrepp, och dess tyngdpunkt bör således ligga på det lokala planet, där också den vanliga medlemmen har några möjligheter att göra sitt inflytande gällande.

Hypotesen har, om sådan forskning kommer till stånd, fullgjort en viktig funktion för varje hypotes; den har visat på behovet av forskning och anvisat vilka områden den bör inriktas på. Den kan också tjäna som underlag för en bedömning av resultaten och sätta in dessa i ett större sammanhang. Sådan forskning måste dock omfatta en aspekt på maktkoncentrationen som hittills inte har berörts, nämligen dess förhållande till demokratin. Detta är kanske det viktigaste problemet, och återstoden av denna uppsats skall ägnas åt vissa synpunkter på denna frågeställning samt åt en slutlig utvärdering av Michels.

Järnlagens giltighet idag: Demokratiproblemet

I analysen i föregående avsnitt definieras en demokratisk organisationsstruktur som en mycket jämn maktfördelning i organisationen. Det visades också på förekomsten av andra typer av maktfördelning, och frågan är nu om demokratin kräver en demokratisk organisationsstruktur.

För att besvara den frågan krävs först en definition av begreppet demokrati.

Definition

Henry Valen anger två kriterier på demokrati:

1. Överensstämmelse mellan ledarnas och medlemmarnas intressen och vilja.

2. Det skall finnas möjligheter för medlemmarna att delta i utformningen av partiets politik.⁹⁵

Det andra kriteriet kan omformas till att lyda »Det skall finnas möjligheter för medlemmarna att *påverka* utformningen av partiets politik». Nyansskillnaden är viktig; i Valens uttryck förutsättes att organisationen inte är oligarkisk, att medlemmarna verkligen deltar aktivt, medan den omformade satsen kräver att det tas hänsyn till medlemmarnas önsningar. Den omformade satsen är i sina implikationer så gott som identisk med den första satsen i Valens definition, varför vår definition kommer att lyda »Demokrati råder i en organisation när ledarnas politik överensstämmer med medlemmarnas intressen.»

Michels' demokratidefinition företer stora likheter med Valens. Som visades i kapitlet om Michels definierade han demokrati dels genom att utgå från Rousseaus idealdemokrati, där varje medlem har exakt samma inflytande, dels genom en operationell definition som ovan.

Michels begagnade sig av sina två definitioner i ett bestämt syfte; han ville bevisa oförenligheten av organisation och demokrati. Hans bevis är fullt hållbart med utgångspunkt från idealdemokratiens definition; den perfekta demokratin förutsätter ju att alla medlemmar har exakt samma kvantum inflytande i organisationen, vilket är rent utopiskt och en reell omöjlighet. Däremot säger inte Michels någonstans att de oligarkiska mekanismer han konstruerade innebär att ledarna oundvikligen för en politik mot medlemmarnas intressen, utom i hans tivelaktiga resonemang i anslutning till den tyska socialdemokratins uppslutning kring Kaisern vid första världskrigets utbrott.

Denna tolkning av Michels skiljer sig från den traditionella synen på hans verk, och för att få klarhet måste man se Michels i hans historiska sammanhang.

Michels och samtiden

Michels var den som explicit formulerade järnlagen, men hans tankar var inte alldeles originella. Hans samtid befann sig i en brytningstid där den demokratiska ideologin i allt högre grad gjorde sig gällande. Demokratin stod under intensiv debatt, och många demokrater var bekymrade över ledarskapets roll i de demokratiska organisationerna. Henry Valen påpekar att endast några år före Michels publicerades ett verk av Ostrogorski om det amerikanska och brittiska partiväsendet, där denne är mycket pessimistisk om demokratins möjligheter. Michels var tysk-italienare, och han påverkades av de italienska elitteoretikerna Pareto och Mosca, till vilka

⁹⁵ Valen, »Om 'oligarkiets jernlov' i nyere samfunnsforskning» i *Samtiden* nr. 5 1966 sid. 287—288.

han ofta hänvisar i sitt verk. Elitteorier låg i tiden, och framväxten av eliter sågs som oförenlig med demokratiska idéer.⁹⁶

Michels' bok får alltså ses som ett framtida debattinlägg. Vilken ställning intog Michels i denna debatt? Här finns två uppfattningar.

S. M. Lipset tolkar Michels som en demokrat som var allvarligt oroad över den oligarkiska utvecklingen i partierna. Organisation och demokrati sågs som helt oförenliga av Michels, men han själv var en kämpande demokrat.⁹⁷

J. D. May uppfattar Michels som en romantisk revolutionär och en vetenskaplig paternalist. Han stod nämligen enligt May på vänsterkanten inom tysk socialdemokrati, och han såg demokrati och organisation som väl förenliga i den meningen att ledarskapet verkligen företrädde medlemmarnas intressen. Dessa intressen var nämligen i det tyska socialdemokratiska partiet ganska konservativa. Enligt Michels ledde oligarkin till konservatism, medan den förda politiken endast återspeglade medlemmarnas intressen i verkligheten.⁹⁸

Denna tes bestyrks av en empirisk undersökning som Valen tar upp, Rose Cosers »An Analysis of the Early German Socialist Movement». Hon hävdar att medlemmarna i det socialdemokratiska partiet strax före första världskriget svängde åt höger före ledarna. Detta ser hon som ett resultat av periodens välståndssökning för arbetarna, som var relativt tillfreds med sin situation och förhållandevis immuna mot revolutionsideologier. Enligt Valen har ett flertal senare undersökningar visat samma tendens — ledarna är ofta radikalare än medlemmarna.⁹⁹

Michels måste ha varit medveten om detta förhållande. Ledarnas politik svarade mot medlemmarnas intressen. Men, dessa intressen var inte massans »egentliga intressen», utan de kunde i stället objektivt och »vetenskapligt» fastställas — av Michels. De egentliga intressena sammanföll alltså med Michels' intressen, vilka skilde sig från ledarnas politik — alltså var oligarki oförenlig med demokrati!

May drar slutsatsen att Michels' oro för massans välgång var förbunden med en djup misstro mot massans omdöme. Från den utgångspunkten är det lättare att förstå varför Michels — liksom Pareto — blev en av Mussolinis följeslagare.¹

Michels utnyttjade sina två demokratidefinitioner för att bevisa sin teori i enlighet med sina värderingar. Hans »bevis» får bedömas från den-

⁹⁶ Ibid. sid. 284.

⁹⁷ Lipset, »Introduction», till Michels, »Political Parties», 1962.

⁹⁸ May, »Democracy, Organization, Michels», i *American Political Science Review*, (59) 1965, sid. 417.

⁹⁹ Valen, »Om oligarkiets jernlov . . .», sid. 293 f.

¹ May, a.a., sid. 422—429.

na utgångspunkt, och de delar av teorin som ännu har tillämpning kan inte förutsättas innebära att demokrati är omöjlig i en oligarkisk organisation. Genom att referera ett par empiriska undersökningar kan vi styrka detta påstående.

Empiriska resultat

Mig veterligt har nästan ingen forskning bedrivits på politiska partier med bärkraft på detta demokratiproblem. Frågeställningen har däremot rönt intresse inom fackföreningsforskningen. Michels ansåg att de oligarkiska mekanismerna skulle vara än mer utpräglade i fackföreningarna, och om demokrati råder där bör den också finnas i politiska partier.

S. M. Lipset och hans medarbetares berömda undersökning, »Union Democracy», behandlade ITU, typografförbundet i USA. De fann att organisationen hade en levande demokrati och ger i sin analys en del villkor för demokrati i fackföreningar: Michels nämns, och författarna säger att de ingalunda har motbevisat hans teori.²

De är även här offer för den feltolkning av Michels som redovisats ovan. Lipset et consortes har ytterst eftertryckligt visat felaktigheten av Michels' tes att organisation är oförenlig med demokrati, medan de däremot styrkt hans deskription av organisationsstrukturen.

Några exempel på gemensamma resultat:

En militant organisation är mera oligarkisk och visar större maktkoncentration än en fredlig organisation. Mindre byråkratisering ger större demokratisering. Ju mindre skillnad mellan ledares och medlemmars status desto mer demokrati. Ju mer intresse medlemmarna visar för organisationen, desto mer demokrati. Ju mer kommunikation nedifrån och upp desto mer demokrati, osv.³

Generellt visar Lipset vid en jämförelse hållfastheten av Michels' teori. Hans och hans medarbetares resultat kan dock inte utan vidare generaliseras till politiska partier. Vi visade förut hur andra faktorer som ledarnas perceptioner och motivationer, karriärstrukturerna och rekryteringen var viktiga faktorer, som samverkade för att placera ett parti på kontinuumet grad av maktkoncentration. Lipsets resultat ger vid handen en preliminär placering i demokratiklassen och kan inte gälla andra positioner på skalan.

Troligen verkar dock de faktorer som både Lipset och Michels visat på över hela skalan, och värdena på variabler som massans utbildning, status, intresse och aktivitet är det som antagligen avgör placeringen på skalan. (Detta är nog vad som egentligen varierar vid skillnader i typ av

² Lipset, Trow, Coleman, »Union Democracy», sid. 413.

³ Ibid. sid. 414—417.

parti, maktinnehav eller oppositionsställning och olika politiska system.)

Lipsets och hans medarbetares undersökning tar inte upp frågan om ledarna för en politik i medlemmarnas intressen på ett så direkt sätt som Ingemar Lindblad i sin undersökning av Kommunalarbetareförbundet.

Lindblad utför en surveyundersökning av både ledare och medlemmar i Kommunalarbetareförbundet, och han drar följande slutsats efter att ha analyserat sina resultat:

»Trots att stora grupper av medlemmar inte deltar i den fackliga verksamheten, trots att intern debatt och kritik ofta är sällsynt, och trots att ingen regelmässig tävling mellan olika grupper äger rum vare sig lokalt eller centralt, råder i realiteten en nära överensstämmelse mellan medlemmarnas önskemål och ledningens politik. Därmed är den fackliga demokratins huvudkrav uppfyllt.»⁴

Organisationen har en klart oligarkisk struktur men är ändå demokratisk. Lindblad visar att det finns en mekanism för åsiktsbildning och opinionsyttringar som garanterar kontroll över ledarna. Deltagandet på möten och i val är lågt, men de missnöjda deltar i större utsträckning än de nöjda.⁵ Konsekvensen blir att om ledningen för en politik som framkallar missnöje kommer deltagandet att stiga tills denna politik justeras. Så skedde också vid en kris i Kommunalarbetareförbundet på 1930-talet.⁶

Enligt Valen hävdar V. L. Allen att det finns en inbyggd mekanism för straff mot den fackföreningsledare som missbrukar sin makt eller som avviker starkt från medlemsopinionen. Medlemskapet i fackföreningar är frivilligt, och den ledare som riskerar att förlora medlemmar måste tillmötesgå deras krav.

Valen drar parallellen till det politiska systemet. De politiska ledarna kan knappast inta ståndpunkter och föra en politik stick i stäv mot sina medlemmars och väljares önskan utan att förlora sin maktställning vid nyval, internt och externt.⁷

Vissa invändningar kan göras mot detta resonemang. Först måste den reservationen göras att det naturligtvis existerar en vid handlingsfrihet för ledarna. Alla de tusentals ärenden som de har inflytande på är inte betydelsefulla i val eller i medlemsrekrytering — de flesta har ingen kännedom om det överväldigande antalet beslut som ledarna fattar — men resonemanget gäller självfallet endast större, avgörande frågor.

Ytterligare en invändning är att det krävs alternativ för medlemmen

⁴ Lindblad, »Svenska Kommunalarbetareförbundet 1910—1960», sid. 512.

⁵ Ibid. sid. 510 f.

⁶ Ibid. sid. 371—384.

⁷ Valen, »Om oligarkiets jernlov . . .», sid. 287.

eller väljaren vid en förtroendekris. Det fanns inga fraktioner i Kommunalarbetareförbundet (och i det svenska samhället starkt begränsad valfrihet för facklig anslutning), men sådana uppstod snabbt vid maktstriden på 1930-talet. Om tillräckligt många är missnöjda uppstår alternativ automatiskt.

Det enda verkligt avgörande för demokratins möjligheter är om alternativen har möjlighet att göra sig gällande — det vill säga, om det råder fria val och fritt medlemskap. Dessa villkor bildar grunden för all demokrati, och de förhindras inte av existensen av en oligarkisk maktstruktur. Jag tror att detta gäller även de totalitära oligarkierna, så länge som dessa verkar i ett demokratiskt samhälle. Förhållandena blir annorlunda om sådana organisationer får tillgång till statens legala sanktionsmöjligheter.

Demokratin är alltså möjlig i en oligarkisk organisation. På sätt och vis hade Michels rätt också här. Han var medveten om det rätta förhållandet, trots att han gjorde sitt bästa för att dölja det. Han kan fortfarande inte förbigås, utan han har giltighet även i dag.

Sammanfattning

Uppsatsen har behandlat Michels' oligarkiteori ur tre synvinklar. Först har teorin refererats, sedan har den jämförts med några nyare forskningsresultat inom partiforskningen, och slutligen har teorins implikationer för den inre demokratin i partier och fackföreningar belysts.

I referatet framkom det att Michels uppställer två hypoteser. Organisation som sådan medför oundvikligen koncentration av makten till en liten ledargrupp, oligarkin, och denna maktkoncentration strider mot den ideala demokratin, definierat som lika makt för alla medlemmar.

Orsaken till utvecklingen mot oligarkin var i huvudsak följande: Organisationens storlek nödvändiggör delegation till ett representantskap. Detta orsakar byråkratisering, vilket ytterligare ökar medlemmarnas redan förefintliga passivitet, vilket ökar medlemmarnas inkompetens. Medlemskontrollen försvåras sålunda, vilket tillsammans med ledarnas oumbärlighet, deras höga status och kravet på kontinuitet konstituerar en oligarki. Denna permanentar sig själv genom kommunikationskontroll och rekryteringskontroll, vilket i en kretsång försvårar medlemmarnas kontroll.

Det pekades i referatet på en ambivalens hos Michels beträffande hans demokratidefinition. Dels definierar han demokrati som en jämn och lika maktfördelning, dels som ett tillstånd där ledarnas politik är i medlemmarnas intresse. I den senare betydelsen visas det att Michels var på det klara med att t.ex. en konflikt inom oligarkin skapar en demokrati.

Genomgången av en del nya forskningsresultat gav vid handen en avgränsning av teorins giltighet. Främst visas att vad gäller organisationsstrukturen i partier kan en skala över maktkoncentrationen konstrueras, där t.ex. oligarki endast representerar en position. Tre faktorer visas ha avgörande betydelse för ett partis placering på skalan, nämligen typ av parti, (massparti eller kaderparti), typ av politiskt system (parlamentarism eller ej) och partiets maktställning i systemet. Sålunda uppvisar ett makt-havande massparti i ett parlamentariskt system den största maktkoncentrationsgraden, och partiet placeras i oligarkiklassen, medan ett kaderparti i oppositionsställning i ett parlamentariskt system placeras i stratarkiklassen, en mellanform mellan oligarki och demokrati.

Slutligen tar uppsatsen upp demokratiproblematiken, särskilt definitionsproblemet, och det visas att Michels' ambivalens kan hänföras till hans egna politiska inställning och till hans syfte med teorin. Han insåg att organisation och demokrati är väl förenliga, om demokrati innebär överensstämmelse mellan ledarnas och medlemmarnas intressen. Det visas också genom referat av två fackföreningsundersökningar att denna teori håller för en empirisk prövning. De enda verkligt oundgängliga villkoren för demokrati är fria val och fritt medlemskap i organisationer. ✓

KÄLLFÖRTECKNING

- Andersson, Bo: »Robert Michels» i Asplund (red.) *Sociologiska teorier*, Uppsala 1967, sid. 108—114.
- Dahl, Robert: »A Critique of the Ruling Elite Model» i *American Political Science Review*, (52) 1958, sid. 463—469.
- Duverger, Maurice: *Political Parties*, London 1965.
- Eldersveld, Samuel: *Political Parties — a Behavioral Analysis*, Chicago 1964.
- Epstein, Leon: »A Comparative Study of Canadian Parties» i *American Political Science Review*, (58) 1964, sid. 46—59.
- Gustafsson, Agne: »Partikongresser och medlemsinflytande» i Back (red.) *Modern demokrati* Lund 1963, sid. 140—179.
- Lindblad, Ingemar: *Svenska Kommunalarbetareförbundet 1910—1960*, Stockholm 1960.
- Lipset, Seymour: »Introduction» i Michels *Political Parties*, Colliers ed. 1962.
- Lipset, Seymour; Trow, Martin; Coleman, James: *Union Democracy*, Glencoe, Ill. 1956.
- May John: »Democracy, Organization, Michels», i *American Political Science Review*, (59) 1965, sid. 417—429.
- Mayntz, Renate: *Parteigruppen in der Grossstadt*, Nr. 16, Schriften des Instituts für politische Wissenschaft, Berlin, Köln 1959.
- McKenzie, Robert: *British Political Parties*, New York 1966.
- Michels, Roberto: *Political Parties*, Colliers' ed. 1962.
- Neumann, Sigmund: »Toward a Comparative Study of Political Parties» i Neumann (ed.) *Modern Political Parties*, Chicago 1962, s. 395—416.

- Rossi, Peter; Cutright, Phillips: »The Impact of Party Organization in an Industrial Setting», i Janowitz (ed.) *Community Political Systems*, Glencoe, Ill. sid. 81—116.
- Sköld, Lars: *Kandidatnominering vid andrakammarval*, SOU 1958: 6.
- Valen, Henry: »Den sosiale og politiske bakgrunn for rekrutteringen av det politiske ledarskap» i *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 2—3 1966, sid. 175—198. (Särtryck.)
- Valen, Henry: »Om 'oligarkiets jernlov' i nyere samfunnsforskning» i *Samtiden* nr. 5 1966, sid. 282—300. (Särtryck.)
- Valen, Henry; Katz, Daniel: *Political Parties in Norway*, Oslo 1964.
- Zetterberg, Hans: *Om teori och belägg i sociologin*, Uppsala 1967.

NÅGRA KONSTITUTIONELLA ASPEKTER AV ETT SVENSKT DELTAGANDE I EEC

AV MIKAEL LINDSTRÖM

I. Inledning

Den 15 december 1961 ansökte Sverige om associering till Europeiska Ekonomiska Gemenskapen. I samband med detta har det i Sverige förts en tidvis intensiv debatt om för- och nackdelarna av ett svenskt deltagande i EEC, formen detta deltagande borde få osv. Argumenteringen har till allra största delen legat antingen på det ekonomiska planet eller gällt en eventuell anslutnings förenlighet med den svenska neutraliteten, mer sällan har de rättsliga aspekterna av en anslutning diskuterats. I och för sig är väl detta naturligt; av oss själva skrivna rättsregler bör inte stå hindrande i vägen för en handling vilkens lämplighet vi alla är eniga om. Men även om vi sålunda i Sverige kunnat bortse från exempelvis de konstitutionella problemen hindrar inte detta att de ändock måste lösas när vi och EEC självt tagit ställning i sakfrågan, dvs. när det bestämts om och i vilken form en svensk anslutning bör ske. Det är nämligen både i praxis och doktrin erkänt att staterna är skyldiga utforma sin interna lagstiftning i överensstämmelse med internationella åtaganden. Och i Romfördraget har EEC-domstolen fått till uppgift bl.a. just att avgöra om en sådan överensstämmelse föreligger eller ej, vilket gör att risken för att konfliktsituationer skall uppstå är betydande. För att alltså inte svårigheterna skall hopa sig den dag Sverige eventuellt blir engagerat i EEC, bör man redan nu skärskåda de olika rättsliga frågor som berörs; med vetskap om det tidskrävande i att ändra grundlagsbestämmelser vilket kanske skulle behövas, vore härmed mycket vunnet.

En av de rättsliga frågor som uppstår vid en EEC-anslutning och som diskuterats mycket på kontinenten, är förenligheten med landets konstitution att överlåta en del av statsorganens konstitutionella befogenheter på en internationell organisation, som kanske i och med att en del av statens suveränitet övergår på den kan betraktas som en typ av föbundsstat. I flera av EEC-staterna har denna diskussion lett till författningsändringar, och i Sverige har regeringsformen § 81 begåvats med ett tredje stycke.

Nedan ska först göras en beskrivning över det viktigaste om förhållandet

mellan folkrätten och den interna svenska rätten och behovet att i praxis eller i grundlag reglera de problem som uppstår. Dessutom sker en genomgång av de allmänna principerna för ingående av traktater; genom detta skapas ett nödvändigt underlag för den diskussion om de överstatliga momenten i EEC vilken är en förutsättning för att bättre förstå betydelsen av RF § 81, 3 st. I uppsatsen diskuteras därefter avslutningsvis om en anslutning till Romfördraget och EEC är förenligt med denna paragraf, vilken ju är skriven att gälla mer generellt.

Från en mängd andra rättsliga aspekter på en EEC-anslutning bortses, exempelvis måste en omfattande lagstiftning genomföras t.ex. på civilrättens och finansrättens område för att förverkliga Sveriges förpliktelser enligt fördraget.

II. Folkrätt och intern rätt

En i folkrättsliga doktrin sedan länge debatterad fråga är folkrättens natur ävensom ibland dess själva existens.¹ Eek — en av Sveriges främste folkrättsexperter — har definierat folkrätt enligt den konventionelle uppfattningen som den sammanfattning av rättsregler som är *bindande* för staterna som sådana.² På ungefär samma sätt som medborgarna i ett land är underkastade det landets rättsordning, är staterna underkastade folkrätten. Men kritik mot denna uppfattning har förekommit, bl.a. från en av Uppsalaskolans medlemmar, Lundstedt, som förnekar att rättsordningen skulle vara ett system av bindande regler som kan ligga till grund för rättigheter och skyldigheter.³ Eek själv, och även Sundberg förnekar också att det skulle finnas en mellanfolklig överstatlig rättsordning, eftersom den för den inomstatliga rätten karakteristiska tvångsordningen saknas.⁴ Eek säger att det inom den interna rätten finns möjlighet att skilja mellan rättsregler och moralregler, men att detta ej går inom folkrätten, där man lätt glider in på värderingar att något bör vara på ett visst sätt. Dock finns det trots allt ett komplex av regler som mer eller mindre frivilligt följs av staterna i deras relationer till varandra; de regler som Sverige följer utgör

¹ Se t.ex. Lundstedt, A. V., »Folkrätten — en livsfara för folken», Stockholm 1937, där det sägs att »det finns helt enkelt ingen folkrätt».

² Eek, H., »Nationell folkrätt och internationell rätt» (Statsvetenskaplig Tidskrift 1950) s. 298 ff.

³ Lundstedt, A. V., »Legal Thinking Revised — My Views on Law», Stockholm 1956.

⁴ Eek, H., »Kompendium i folkrätt», Sthlm 1966, s. 10 ff. och Sundberg, H. G. F., »Folkrätt», andra upplagan, Helsingfors 1950, s. 1 ff.

då den svenska folkrätten.⁵ Denna ståndpunkt, varom mera nedan, kallar Sundberg för »realistisk monism».⁶

Den på detta sätt definierade folkrätten har två källor: skrivna regler och oskrivna. De förra återfinns i första hand i olika slag av mellanfolkliga överenskommelser, t.ex. Stockholmskonventionen 1959 om upprättandet av European Free Trade Association, de senare t.ex. i Internationella domstolens i Haag avgöranden.

Ett med ovanstående sammanhängande och sedan länge diskuterat problem utgör förhållandet mellan folkrätt och den nationella rätten. Blir svenska domstolar och myndigheter omedelbart bundna av en av Sverige ingången konvention, eller krävs det för att konventionens bestämmelser skall tillämpas, även att dessa »transformerats», dvs. kommit till uttryck i särskilda inhemska författningar? Eller för att mera direkt knyta an till ämnet för denna uppsats: Blir om Sverige anslutes till EEC svenska myndigheter omedelbart bundna av Romfördraget och dess följdförfattningar, eller måste dessa först publiceras i Svensk Författningssamling?

Eek och Sundberg hävdar en s.k. monistisk uppfattning, alltså att omedelbar bundenhet uppstår utan att transformering är behövlig.⁷ Däremot hävdar en annan skola, den s.k. dualistiska, en motsatt uppfattning, dvs. att folkrätten binder endast stater, ej individer, och att den är en från den nationella rätten helt skild ordning byggande på egna rättskällor. Det är endast de till intern rätt omvandlade internationella förpliktelserna som svenska domstolar och myndigheter är bundna av.⁸ Denna ståndpunkt stöds t.ex. av Eng i en uppsats från 1938 där han gör en översikt av tillämpningen av internationella överenskommelser i intern svensk rätt.⁹

Vilken ställning man än tar i frågan är dock läget vad beträffar EEC-förordningar i normala fall klart. I själva Romfördraget, artikel 189, andra stycket, första punkten, är det om de sekundära normerna (de förordningar som beslutats av EEC-organen själva i kraft av befogenheter som givits dem i Romfördraget) stadgat att: »Förordningar skola äga allmän giltighet. De skola till alla delar vara bindande och direkt tillämpliga i varje medlemsstat». Om denna regel gäller redan för sekundärnormerna bör den med desto större kraft gälla även för själva fördragstexterna. Till yttermera visso har EEC-domstolen i Luxemburg i flera av sina domslut fastslagit att

⁵ Eek, Nationell folkrätt och internationell rätt s. 311.

⁶ Sundberg, a.a. s. 12 f.

⁷ Eek, H., »Kompendium i folkrätt», del II, Stockholm 1966, s. 313, och Sundberg a.a. s. 15.

⁸ Se t.ex. Gihl, T., »Huvuddragen av den allmänna folkrätten», Stockholm 1956, s. 127 ff.

⁹ Eng, »Tillämpning av internationella överenskommelser i intern svensk rätt» (Nordisk Tidsskrift for International Ret 1938) s. 94 f.

Romfördraget har inte endast medlemsstaterna som rättssubjekt utan även de enskilda medborgarna i dessa.¹⁰ Ett svenskt medlemskap i EEC skulle alltså helt plötsligt införa EEC-förordningarna i den svenska rätt som svenska domstolar har att tillämpa. Och eftersom flera av dessa förordningar säkerligen har ett innehåll som är oförenligt med den nuvarande svenska rätten bör man redan innan ett eventuellt svenskt medlemskap genomförs undersöka EEC-rätten för att förbereda den nya svenska lagstiftning som behövs. Desto angelägnare är detta som kommissionen enligt Romfördragets artikel 155 givits befogenhet övervaka tillämpningen av fördraget och sekundärnormerna samt att i sista hand enligt artikel 169 föra talan vid domstolen mot felande medlem. Denna rätt att föra talan vid domstolen har enligt artikel 170 också de andra medlemsstaterna.

I viss mån är det väl ändå oundvikligt att sådana kollisioner uppstår mellan EEC-lagar och svensk rätt som inte kan lösas genom vanliga tolkningsprinciper. Då uppstår en viktig och intressant frågeställning på vilken många lösningar har givits: om en svensk lag och en EEC-förordning har ett kolliderande innehåll, vilkendera gives då företräde? Påverkas läget av om EEC-förordningen är tillkommen före eller efter den svenska? Och förändras situationen om den svenska förordningen har grundlagskaraktär?

Visserligen är det en allmän folkrättslig princip att stater inte kan åberopa sin egen rättsordning — häri innefattat även grundlagen — för att undkomma internationella förpliktelser,¹¹ men dessa frågor finns inte besvarade i Romfördraget.

Flera av EEC-staterna har dock i sina författningar reglerat spörsmålet, så sägs t.ex. i artikel 25 i den västtyska Grundgesetz att folkrättens allmänna regler utgör en integrerande del av den federala rätten och att dessa regler har företräde framför nationella lagar. Folkrättens regler ger upphov till rättigheter och skyldigheter för förbundsrepublikens medborgare utan att transformation är nödvändig (således en rent monistisk uppfattning). Eftersom man vid tolkning av artikeln rimligtvis bör kunna innefatta även traktater under begreppet »folkrättens regler» blir följden den att europarätten jämföras med intern lagstiftning.¹² Vid en kollision mellan europarätt och en tidigare tysk lag utan grundlagskaraktär får också den förra enligt artikel 25 företräde, svårare är problemet vid en konflikt med en *senare* lag utan grundlagskaraktär. Hur konflikten lösts synes ej riktigt klart; genom smidiga tolkningsprinciper kan man ofta få tysk rätt och

¹⁰ Bernitz, U., Juristyrkets internationalisering (Juristnytt nr 9,) s. 285.

¹¹ Schwarzenberger, G., »A Manual of International Law», London 1952, s. 65.

¹² Bebr, »The Relationship Between Community Law and the Law of the Member States» (International and Comparative Law Quarterly, Supplementary Publication No. 4, 1962) s. 6.

europarätt att överensstämman så att det besvärliga problemet undviks.¹³ Vid en kollision mellan europarätt och grundlag blir dock resultatet annorlunda än artikel 25 låter ana, grundlagen har nämligen företräde antingen den är tillkommen före eller efter EEC-förordningen.¹⁴

Även i Italien, Frankrike och Holland finns grundlagsbestämmelser om traktaters förhållande till intern rätt, men rättsläget varierar delvis från land till land.¹⁵ Då i Sverige varken regeringsformen eller författningsutredningens förslag reglerar frågan har man vid sitt ställningstagande här en viss valfrihet, även om man beträffande annan svensk lagstiftning än grundlagar blir mer eller mindre bunden av Romfördragets ovan nämnda artikel 189, andra stycket.

Visserligen säger Sørensen¹⁶ att man om man ställer frågan på sin spets inte kan komma ifrån att Romfördraget kräver av medlemsstaterna att europarätten användes och respekteras även om detta måste ske i konflikt med grundlagar. Men hans slutsats blir ändå en annan: så länge man inte i grundlagen hävdar folkrättens primat över den nationella rätten, vilket mest utpräglat skett i Holland vid grundlagsändringen 1953,¹⁷ går den senare segrande ur en konflikt. »Til syvende og sidst bliver det således den nationale ret, der slår igennem, netop fordi den juridiske integration i de europæiske Fællesskaber ikke er ført til bunds, men standser ved tvangsfuldbyrdsen.»¹⁸

Vad beträffar kollisionen EEC-domstolens praxis-svensk rätt vore det meningslöst att inte ge domstolens avgöranden företräde framför svenska domstolsavgöranden, hela värdet i erkännandet av domstolen ligger däri. Men som Petrén säger är det inte klart hur en konflikt mellan nationell och internationell dömande verksamhet skall lösas.¹⁹

Som framkommit i detta kapitel är den svenska rättens förhållande till folkrätten en svår och fortfarande något oklar fråga, även om den lagstiftningsteknik som användes talar för att transformering måste ske. Frågan har dock i och med att allt fler områden regleras traktatmässigt ökat i betydelse och om Sverige dessutom så småningom på ett eller annat sätt blir anslutet till EEC och den omfattande EEC-rätten blir behovet av en, gärna i konstitutionella former, konkret reglering stort.

¹³ Ibid. s. 6.

¹⁴ Detter, I., »Law Making by International Organizations», Stockholm 1965, s. 276.

¹⁵ Landelius, P. »Om förhållandet mellan europarätten och medlemsstaternas interna rätt» (Nordisk Tidsskrift for International Ret 1965, Fasc. 3—4) s. 198.

¹⁶ Sørensen, M., »Det europæiske økonomiske Fællesskab og Danmarks grundlov» (»Juristen» nr 4/1963) s. 81 ff.

¹⁷ Artiklarna 60—66 i grundlagen.

¹⁸ Sørensen, a.a. s. 84 f.

¹⁹ Petrén, G., »Statsrättsliga spörsmål vid Sveriges deltagande i internationella organisationer» (Statsvetenskaplig Tidskrift 1962) s. 378.

III. Ingående av traktater

De för Sverige grundläggande reglerna om behörighet att ingå traktater finns i RF §§ 12 och 13, varav den förra stadgar att »Konungen äger ingå överenskommelse med främmande makt, sedan statsrådet däröver blivit hört»; kravet på att statsrådet skall höras innebär enbart en tillämpning av grundsatserna i RF §§ 4 och 7 om rikets styrelse.²⁰ Men, fortsätter texten, »sådan överenskommelse skall, där den angår fråga som riksdagen enligt denna regeringsform äger allena eller med Konungen avgöra, eller utan att angå sådan fråga, är av större vikt, framläggas för riksdagen till godkännande; och skall i överenskommelsen intagas förbehåll varigenom dess giltighet göres beroende av riksdagens bifall». Bedömningen av om en fråga är av »större vikt» och därför måste hänskjutas till riksdagen faller enbart på regeringen vars ledamöter har konstitutionellt ansvar för sitt beslut. Garantin för att riksdagen verkligen skall få det inflytande över utrikespolitiken som är åsyftat är alltså något bristfällig, de exempel på viktiga beslut vilka förekommer i motiven till den grundlagsändring av § 12 som skedde 1921 ger föga ledning.²¹

Ett viktigt undantag från regeln om riksdagens hörande görs i andra stycket av paragrafen, vilket stadgar att »skulle i något fall rikets intresse kräva att överenskommelse, som är av större vikt men ej angår fråga som riksdagen äger avgöra, varder avslutad utan riksdagens godkännande, må det ske». I sådana fall skall dock utrikesnämnden eller utrikesutskottet beredas tillfälle yttra sig innan överenskommelsen ingås. De fall det främst gäller är då det mellan riksdagsessioner blir tal om brådskande överenskommelser eller då det gäller ämnen av så pass grannliga natur att de inte kan behandlas i riksdagens plena.

Rätten att upphäva ingångna traktater är inte reglerad i grundlagen trots att ett upphävande kan vara väl så viktigt som ett ingående av sådana. Lämpligt är att ungefär samma regler som nyss relaterats för ingående av traktater får gälla även här.

Enligt RF § 13 har Konungen rätt att både börja krig och att sluta fredstraktat utan riksdagens medverkan.

IV. EEC och överstatligheten

För att förstå varför man ansett sig behöva komplettera de ovan angivna bestämmelserna bör man något skärskåda EEC och dess organs befogenheter enligt Romfördraget. I debatten om EEC har man nämligen påstått att de tre gemenskaperna skulle företräda överstatliga befogenheter på ett

²⁰ Malmgren, R., »Sveriges Grundlagor och tillhörande författningar», 9:e uppl., Stockholm 1966, s. 19.

²¹ Eek, a.a. s. 53.

annat sätt än tidigare organisationer och att det därför uppstår speciella konstitutionella svårigheter vid en EEC-anslutning.

I folkrätten skiljer man mellan *förbundsstater*, vilka är bärare av egen suveränitet, och *statsförbund*, vilka är sammanslutningar av var för sig suveräna stater.²² De organisationer Sverige hittills blivit medlem i skulle kunna inordnas i den senare gruppen; däremot ifrågasätts det av många om inte EEC, på grund av strukturen och kompetensen av dess organ, inte skulle kunna anses ha en statsrättslig karaktär och därför böra inordnas i den förra gruppen. Att detta skulle kunna ha författningsmässiga återverkningar inses lätt.

Olika kriterier har nämnts på vad som skulle kunna ge en organisation denna statsrättsliga karaktär, på vad som skulle göra att man kallar den för övernationell. Landelius nämner bl.a. fem av tysken Schlochauer uppställda kriterier, vilka alla fem EEC men ingen annan organisation skulle uppfylla: »organisationen skall ha en statsrättsliknande struktur; en självständig rättsordning skall gälla inom organisationens ram; organisationen skall vara oavhängig och ha självständiga, rättsskapande befogenheter (Hochheitsbefugnisse); åtminstone ett av dess organ skall kunna meddela beslut med bindande verkan för medlemsstaterna och för de under organisationens materiella rättsområde fallande enskilda rättssubjekten; slutligen skall organisationen ha en fristående domstol.»²³ Härutöver nämner Petrén ett annat villkor för överstatlighet: att organisationens beslut ålägger medlemsstaten inte allenast en folkrättslig förpliktelse utan blir omedelbart bindande även för medlemsstatens medborgare.²⁴ Som redan omnämnts är ju detta fallet beträffande EEC.

Mot dessa kriterier som alla ger EEC en överstatlig status kan ställas vissa fakta nämnda av chefen för EEC:s juridiska avdelning, Michel Gaudet, och vilka enligt honom gör att man inte bör dra alltför stora slutsatser av EEC:s formella rubricering som överstatligt. Enligt Gaudet har för det första EEC kompetens endast i ekonomiska frågor, den verkliga politiska makten finns uteslutande hos medlemsstaterna. »In almost all matters truly decisive for the fate of a nation, decisions are made by each Member State and not by the common institutions. It is just the opposite of what happens in federal States such as the U.S.A. or Switzerland.»

Som en andra invändning uppställs det faktum att inte ens på ekonomins område en fullständig befogenhetsövergång har ägt rum utan Romfördraget ger detaljerade bestämmelser om på vilka villkor EEC-organen kan fatta beslut.

Slutligen påpekar Gaudet att EEC:s konstitutionella ram inte motsvarar

²² Sundberg a.a. s. 32.

²³ Landelius, a.a. s. 186.

²⁴ Petrén, a.a. s. 360.

den hos en förbundsstat. De olika organens medlemmar utnämns av medlemsstaterna och det organ i vilket medlemsstaterna är direkt representerade har den avgörande makten.²⁵

Trots dessa nog så sanna realpolitiska förhållanden som Gaudet åberopar kan man ändå inte undgå konstatera att EEC, t.ex. genom möjligheten till mot alla medlemsstaterna bindande majoritetsbeslut i rådet, getts en viss statsrättslig prägel till vilken man bör ta hänsyn i medlemsstaternas författningar. Men i vilket fall borde man i den svenska EEC-debatten hålla Gaudets synpunkter i minnet.

V. EEC-anslutning — ett suveränitetsavstående av vad?

a. *Allmänt*

Man skulle kunna hävda att frågan om suveränitetsavstående uppkommer endast vid anslutning till överstatliga organisationer, däremot inte till andra. Men Eek har en motsatt uppfattning, nämligen den att varje överenskommelse med en främmande makt eller mellanstatlig organisation, varigenom Sverige förbinder sig att i framtiden handla på visst sätt eller att underlåta att företa vissa handlingar, innebär en begränsning av landets suveränitet.²⁶

Avgörande synes mig vara den skillnad som Petrén gör mellan fall då staten i en överenskommelse förbinder sig uppfylla vissa bestämda förpliktelser vars följder den kan överblicka, och fall då den inträder i en organisation vars framtida åtgärder den inte helt kan förutse.²⁷ Att EEC faller under den senare gruppen och att därför en svensk anslutning till Gemenskapen skulle innebära ett suveränitetsavstående framgår av det följande, särskilt då om anslutningen sker enligt artikel 237 så att Sverige erhåller direkt medlemskap i Gemenskapen. Men också om anslutningen sker i form av en associering enligt artikel 238 är det sannolikt att ett suveränitetsavstående sker. För att se vilka av de svenska statsorganens konstitutionella befogenheter som skulle beröras av en anslutning är det lämpligt att undersöka just vilka moment det är i Romtraktaten som innebär en befogenhetsövergång.

b. *Lagstiftande makten*

Det centrala stadgandet om den lagstiftande makten i EEC finns i artikel 189. Enligt denna äger Gemenskapens två beslutande organ, Rådet och

²⁵ Gaudet, M., »The Legal Framework of the Community» (International and Comparative Law Quarterly, Supplementary Publication No. 1, 1961) s. 9 ff.

²⁶ Eek, a.a. s. 56.

²⁷ Petrén, a.a. s. 363 f.

Kommissionen, utfärda förordningar och direktiv, fatta beslut samt avgiva rekommendationer och yttranden.

De viktigaste av dessa akter är förordningarna, som nämnts ovan äger de allmän giltighet, är till alla delar bindande, samt skall vara direkt tillämpliga i varje medlemsstat. Förordningar kan utfärdas i en rad olika ämnen. Av olika artiklar i Romfördraget framgår att dessa ofta sammanfaller med det område på vilket Konungen och riksdagen enligt RF § 87 har gemensam lagstiftningsmakt, nämligen allmän civil- och kriminallag, varmed som bekant åsyftas ungefär de ämnesområden som ingick i 1734 års lag. Dvs. alla bestämmelser om enskilda personers rättigheter och skyldigheter. Ett område där EEC-organens lagstiftningsmakt kolliderar med Konungens och riksdagens gemensamma lagstiftningsmakt är exempelvis förhindrande av konkurrensbegränsande åtgärder, ett ämne som nämns i artikel 87 vid vilket man i EEC fäst stor vikt. Det kan även förekomma att EEC-förordningarna kommer i kollision med riksdagens i RF § 57 reglerade befogenhet att ensamt beskatta det svenska folket. Enligt artikel 28 kan nämligen rådet efter förslag från kommissionen med kvalificerad majoritet och inom en viss storleksmässig och tidsmässig ram ändra tullarna i den gemensamma yttre tulltariffen.

Ännu andra förordningar sammanfaller med Konungens makt att enligt RF § 4 styra riket enligt regeringsformens föreskrifter. Exempelvis äger rådet enligt artikel 94 att efter förslag från kommissionen med kvalificerad majoritet utfärda förordningar avseende tillämpningen av bestämmelserna i artiklarna 92 och 93 om statliga stödåtgärder som hota eller förvanska konkurrensen, vari då kan ingå så viktiga områden som lokaliseringpolitik, stöd till varvsindustrin osv.

En inte otänkbar situation är f.ö. att rådet skulle utfärda en förordning som inte föll innanför rådets kompetens enligt Romfördraget. Behörigheten pröva detta tillkommer domstolen enligt artikel 173 och enligt artikel 183 är denna behörighet exklusiv, frågan får inte tas upp vid någon nationell domstol.

Som dessa exempel visa är det otvivelaktigt att EEC-organens befogenhet att utfärda förordningar innebär en övergång av svenska statsorgans konstitutionella befogenheter. Annorlunda finner man däremot situationen vara vad beträffar en annan av de lagstiftande akter rådet och kommissionen enligt artikel 189 kan besluta om, nämligen *direktiven*. Andra stycket i artikeln stadgar om dessa:

»Direktiv skola, för varje medlemsstat till vilken de äro riktade, vara bindande med avseende på det resultat som skall uppnås, medan de överlåta åt de nationella myndigheterna att bestämma tillvägagångssätt och medel.»

Även de områden på vilka direktiv kan fattas kan sammanfalla med Konungens och riksdagens lagstiftningsmakt; exempelvis kan nämnas artikel 43 om jordbrukspolitiken, artikel 49 om arbetskraftens fria rörlighet, artikel 54 om etableringsrätten, artikel 69 om rörligheten av kapitel mellan medlemsstaterna, artikel 70 om samordningen av valutapolitiken, artikel 100 om lagharmonisering, samt artikel 103 om konjunkturpolitiken. Trots att det uppenbarligen gäller mycket centrala ämnen är det ändå inte fråga om en befogenhetsövergång eftersom direktiven som sådana inte gäller direkt som en del av den interna rätten i medlemsstaterna utan enbart som folkrättsliga förpliktelser för medlemsländerna, vilka har att själva transformera direktiven till nationell rätt. — En annan sak är att medlemsstaterna av egen fri vilja har möjlighet att på förhand besluta om s.k. förhandstransformering, dvs. i en lag besluta att direktiven skall gälla som nationell rätt i och med utfärdandet.

Ytterligare en typ av rättsakt som nämns i artikel 189 är *besluten*. Dessa är bindande för alla de riktas sig till, oftast används de när det gäller att i konkreta frågor avgöra hur fördraget skall tillämpas.²⁸ I andra fall kan det dock vara beslut av mer generell karaktär, men de riktas enligt praxis endast till medlemsstaterna, inte till dessas underordnade administrativa organ. Besluten skapar då folkrättsliga förpliktelser för staterna, lika lite som vid direktiven är det fråga om något suveränitetsavstående från medlemsstaternas sida, även om dessa vid besluten är mer bundna till sitt handlingssätt än vid direktiven.

Om makten utfärda direktiv och beslut inte innebär en befogenhetsövergång är detta än mindre fallet vad gäller *rekommendationer* och *yttranden*, vilka enligt artikel 189 inte är bindande. Däremot kan de ju få en avsevärd normativ betydelse.

Som synes kommer med nödvändighet en del av den lagstiftningsmakt som tillkommer svenska statsorgan att övergå på Gemenskapens organ. Även andra befogenheter vilka i Romfördraget givits EEC-organen kan tänkas innebära en suveränitetsövergång från de nationella statsorganen.

c. Verkställande makten

Den verkställande makten inom EEC har i artikel 155 huvudsakligen tilldelats kommissionen:

»För att säkerställa den gemensamma marknads funktion och utveckling skall kommissionen:

— övervaka tillämpningen av detta fördrags bestämmelser och av bestämmelser antagna av institutionerna med stöd av fördraget,

²⁸ Sørensen, a.a. s. 64.

- avgiva rekommendationer eller yttranden i ämnen som behandlas i detta fördrag, såvida fördraget uttryckligen angiver detta eller såvida kommissionen anser det nödvändigt,
- i enlighet med detta fördrag äga befogenhet att själv fatta beslut samt medverka vid tillkomsten av rådets och församlingens avgöranden,
- utöva de befogenheter som rådet tillägger kommissionen för verkställigheten av föreskrifter fastställda av rådet.»

Vid jämförelsen mellan förordningarnas och direktivens innebörd för suveränitetsavståendet fann vi det relevant huruvida dessa var bindande enbart för medlemsstaterna eller även direkt för medborgarna i dessa. I det förra fallet skapades förpliktelser av enbart folkrättslig natur, vilka inte kunde anses inkräkta på suveräniteten, i det senare fallet uppstod däremot en befogenhetsövergång från de nationella statsorganen. Även vad beträffar den verkställande makten är distinktionen mellan motsvarande två fall (verkställande makt över medlemsstaterna resp. över medborgarna i dessa) av vikt. Det förra fallet regleras främst i artikel 169 som säger att kommissionen, om den anser att en medlemsstat underlåtit att uppfylla någon av sina förpliktelser enligt fördraget, skall avge ett motiverat yttrande i frågan. Som vi sett tidigare är enligt artikel 189 yttranden inte bindande, men om de inte följs i detta fall kan kommissionen anhängiggöra talan vid domstolen, vilken enligt artikel 171 kan ålägga staten ifråga att vidtaga de åtgärder som erfordras för verkställigheten av domstolens avgöranden. Några formella möjligheter till tvångsgenomförande av åtgärderna som anvisats tredskande medlemsstat finnes icke, även om man väl kan anse det troligt att de övriga medlemsstaterna med olika medel skulle försöka förmå den felande staten vidtaga åtgärderna.

Lika lite som vid direktiven kan kommissionens verkställande makt gentemot medlemsstaterna som sådana anses innebära någon suveränitetsövergång. Annorlunda är det när samma makt kan riktas direkt mot medborgarna²⁹ i medlemsstaterna. Visserligen finns i Romfördraget reglerat endast ett fall där kommissionen har en sådan makt, nämligen i artikel 192 som säger att sådana beslut av rådet eller kommissionen som innefattar en betalningsförpliktelse för andra än stater skall vara omedelbart verkställbara i enlighet med de processuella reglerna i det land på vars område verkställigheten äger rum. Men dessutom har rådet i olika förordningar, t.ex. den viktiga förordning nr 17 om tillämpning av artiklarna 85 och 86 i Romfördraget (innehållande regler om konkurrensbegränsning), tilldelat kommissionen en verkställande makt direkt gentemot medlemsstaternas medborgare. Detta ger att man får anse att i en begränsad omfattning en

²⁹ Med medborgare avses här och i det följande både fysiska och juridiska personer.

befogenhetsövergång sker från de nationella verkställande organen till kommissionen.³⁰ Hur detta skall taga sig uttryck i den svenska regeringsformen är en fråga som kommer att behandlas nedan.

d. *Dömande makten*

Den dömande makten i Gemenskapen utövas av domstolen vilken har sitt säte i Luxemburg. Den upprättades ursprungligen i fördraget om Kol- och Stålunionen den 18.4. 1951, men fick 1957 vidgade uppgifter vid skapandet av EEC. Domstolens viktigaste uppgift är att kontrollera att de övriga institutionerna inom Gemenskapen håller sig inom ramen för fördraget, samt att leda dem mot de mål fördraget uppställer.³¹

På en mängd områden har domstolen en kompetens som omöjliga kan inskränka den dömande makt som enligt regeringsformen givits de svenska domstolarna. Det kan gälla tvister mellan Gemenskapen och dess tjänstemän (artikel 179), eller tvister mellan medlemsstaterna om Romfördragets rätta tolkning. Inte heller innebär det någon befogenhetsövergång när domstolen givits rätt döma i tvister mellan Gemenskapen och medlemsstaterna. Förutom stater bedöms nämligen bl.a. internationella organisationer som folkrättssubjekt. Och en folkrättslig regel som säger att stater inte kan stämma varandra vid nationella domstolar³² kan användas analogt på organisationerna, vilka följaktligen inte heller dessa kan stämmas vid nationella domstolar. Ett stadfästade av denna regel i Romfördraget kan inte inskränka den svenska suveräniteten.

Något annorlunda är situationen när en enskild svensk medborgare vill stämma ett av Gemenskapens organ. Denna situation finns behandlad i bl.a. ett fall i Romfördraget, i artikel 173, 2 st.: Om en person, fysisk eller juridisk är direkt berörd av ett beslut fattat av ett av Gemenskapens organ, kan han föra talan mot Gemenskapen. Man kunde då tänka sig att han fick processa vid en svensk domstol; anknytningsfakta till Sverige skulle väl oftast finnas så att fallet kom innanför de svenska domstolarnas jurisdiktionsområde. Men enligt artikel 183 har domstolen exklusiv kompetens i detta fall, det blir omöjligt processa vid svensk domstol. Kan även detta vara ett utslag av att svensk suveränitet övergår på EEC-organen i och med en svensk anslutning till Gemenskapen och därför bör regleras i vår författning?

Svaret blir nej om man ser regeln i artikel 173 enbart som ett exempel på en gränsdragning mellan fall som på grund av sina starka anknytnings-

³⁰ Motsatt åsikt har Robertson, Att »European Institutions», London 1963, s. 158.

³¹ Bebr, a.a. s. 20 ff.

³² Sundberg, a.a. s. 192,

fakta till EEC borde höra till Luxemburgdomstolen och fall som på grund av lika starka anknytningsfakta till Sverige borde höra under svenska domstolar. Att man i ett fördrag preciserar gränsen eller skjuter den åt ena eller andra hållet kan inte innebära en suveränitetsövergång så länge det finns åtminstone några anknytningsfakta som talar för den lösning som valts.

Annorlunda blir svaret om domstolen genom artikel 173 får behörighet i fall som helt saknar anknytning till Gemenskapen, utan i stället enbart berör svenska förhållanden. Att sådana fall uppkommer är kanske något hypotetiskt men det hindrar inte att man får anse de svenska domstolarnas dömande makt något naggad i kanten. Och som den engelske juristen Jennings lär ha yttrat: »Jurisdiction is a manifestation of State sovereignty.»

e. Makten över utrikespolitiken

När man i Sverige diskuterat för- och nackdelarna av en anslutning till EEC har man till mycket stor del sysselsatt sig med vad en sådan anslutning har för följder för den svenska neutraliteten. Ett argument mot EEC-medlemskap har varit att EEC:s befogenhet ingå handelsavtal skulle inskränka Sveriges möjligheter till utrikespolitiskt agerande. Enligt artikel 114 kan nämligen rådet — efter förhandlingar av kommissionen och eventuellt efter hörande av församlingen — sedan de två första etapperna genomförts, med kvalificerad majoritet sluta tull- och handelsavtal med tredje land. Artikel 228, punkt 2, säger att dessa avtal är bindande för både gemenskapens institutioner och för medlemsstaterna. De senares suveränitet i dessa frågor kommer därför att inskränkas, för Sveriges del blir det fråga om makten att allena styra riket som givits Konungen i RF § 4 och rätten att besluta om rikets tullar som riksdagen innehar enligt RF § 60.

Just i förhållande till u-länderna vore möjligheten att fritt kunna ingå handelsavtal ett viktigt komplement till landets utrikespolitik i övrigt. Överhuvudtaget hänger ju ekonomi och politik intimt samman, ur Gemenskapens makt i ekonomiska frågor kan onekligen härledas en viss makt i utrikespolitiken. Att närmare gå in på förhållandet ekonomi-politik faller dock utanför ramen för denna uppsats.

Vid behandlingen av EEC:s utrikespolitiska makt bör man f.ö. ha Frankrikes situation i åtanke. De Gaulle har, trots att landet är till fullo bundet av Romfördraget, för Frankrikes del lyckats föra en helt självständig utrikespolitik, en utrikespolitik som till stora delar skarpt kolliderat med den förd av de övriga medlemsstaterna. Detta visar att också Sverige, en visserligen mycket mindre stat än Frankrike, skulle ha möjligheter agera på världspolitikens arena även som EEC-medlem.

Rent konstitutionellt är problemet dessutom inte så svårt för Sverige som t.ex. för Österrike, som också ansökt om associering i EEC. Enligt § 4 i den

österrikiska författningen är landet förbjudet att, under vilken form det vara må, ingå i en politisk eller ekonomisk union med Tyskland.³³

VI. Konstitutionell manifestering av suveränitetsavstående

Som visats på de senaste sidorna kommer en svensk EEC-anslutning att innebära att Sveriges suveränitet till vissa delar överlåtes på Gemenskapens organ. Men kan detta anses förenligt med regeringsformen? Säkerligen inte. Något så allvarligt som ett suveränitetsavstående till förmån för en mellanfolklig organisation, ett förbund av stater, måste komma till uttryck i vår författning. Problemet kan sägas vara hur man konstitutionellt kan låta den befogenhetsövergång som sker gestalta sig i regeringsformen.

Ett ofta använt sätt att lösa liknande problem är att använda den tidigare nämnda dualistiska principen, dvs. anse Romfördraget binda endast den svenska staten, men ej dess medborgare. Så har man gått tillväga vid tillämpningen av de beslut som Efta-rådet enligt Stockholmskonventionens artikel 32 kan fatta. Besluten blir inte gällande som en del av den svenska interna rätten förrän de transformerats till denna. Detta tillvägagångssätt är dock inte möjligt vad angår EEC-förordningar; som sagts ovan skall ju dessa enligt artikel 189 vara direkt tillämpliga i alla medlemsstaterna utan att transformering sker.

En annan lösning är att i grundlagen införa regler som ger EEC-organen den kompetens de enligt Romfördraget skall ha samtidigt som man i motsvarande grad inskränker de svenska statsorganens konstitutionella befogenheter på området. Befogenhetsöverlåtelsen sker alltså genom en grundlagsregel, vilket bl.a. får den konsekvensen att EEC-organen erhåller grundlagsskydd för sin kompetens, och att detta skydd sedan inte kan avskaffas annat än i den tidskrävande ordning som erfordras för grundlagsändringar. Då detta är olämpligt har denna lösning inte valts. F.ö. torde själva lagtexten i regeringsformen ha blivit avsevärt mer detaljbelamrad och otymplig, särskilt så om detta förfaringssätt använts vid Sveriges anslutning även till andra organisationer än EEC.

Ytterligare en utväg skulle kunna vara konstitutionell delegation av den svenska lagstiftande makten till EEC-organen. Konungen och riksdagen skulle genom fullmaktslagar överlåta sin beslutanderätt i de i Romfördraget behandlade ämnena till Gemenskapens organ, eventuellt kunde man då även reglera den ovan diskuterade frågan om EEC-lagarnas prioritet över svenska lagar med och utan grundlagskaraktär och tillkomma före eller efter ifrågavarande europolag.

Petrén anser i en uppsats som skrevs före tillägget till RF § 81 kom år

³³ Pinto, R., »Les Organisations Européennes», Paris 1963, s. 394.

1965, att framkomligheten på denna väg vore tvivelaktig. De fall där fullmaktslagstiftningen omnämndes i regeringsformen vore rätt speciella och lydelsen av RF § 89, där ett sådant fall berörs, tyder på att man inte ansett delegation mellan de olika statsorganen tillåtlig. »Vid närmare övervägande synes också uppenbart att den maktfördelning som grundlagen velat åstadkomma genom att ett av organen inom det balanssystem, varje konstitution vill skapa, överlåter den sig tillkommande makten helt eller i större utsträckning till ett annat organ inom systemet, måhända just det som det skolat motväga.» Och om inte delegation kunde anses tillåtlig mellan organ inom ett land måste det vara än mer säkert att sådan delegation inte finge ske till utomnationella instanser, antingen då en främmande stat eller någon annan form av folkrättssubjekt, t.ex. en interationell organisation.³⁴

Dessa är nog så vägande invändningar, men de avse läget före tillkomsten av tredje stycket av RF § 81, vilket tillåter en sådan delegation som tidigare ansågs omöjlig. Själva sakargumenten om det lämpliga eller olämpliga i att delegera statsorganens konstitutionella befogenheter kvarstår ju, men udden av dem kan brytas genom att särskilda garantier skapas för stiftande av delegationslag. Att detta är det tillvägagångssätt som i och med RF § 81, tredje stycket, valts skall visas närmare i det följande, varefter skall diskuteras innebörden och tillämpligheten av bestämmelsen.

VII. RF § 81, tredje stycket

a. Historik

Efter förslag av författningsutredningen³⁵ infördes 1965 genom en grundlagsändring ett tredje stycke i RF § 81:

»Beslutanderätt, som enligt denna regeringsform tillkommer Konungen och riksdagen, gemensamt eller var för sig, eller annat statligt organ och ej avser frågor om stiftande, ändring, förklaring eller upphävande av grundlag, må i begränsad omfattning överlåtas på mellanfolklig organisation för fredligt samarbete, till vilken riket är eller skall bliva anslutet. Beslut om sådan överlåtelse fattas antingen i den ordning som gäller för grundlagsändring eller ock, om därmed förenad tidsutdräkt är till men för riket, samfällt av Konungen och en riksdag. I sistnämnda fall erfordras för beslut om överlåtelse, att i vardera kammaren minst fem sjättedelar av de röstande och minst tre fjärdedelar av ledamöterna vid votering instämt i beslutet.

Redan 1950 och 1953 framfördes motioner i riksdagen om att ett tillägg skulle göras till RF § 12. Enligt dessa skulle Konungen efter riksdagens

³⁴ Petré, a.a. s. 372 f.

³⁵ SOU 1963: 17.

samtycke kunna ingå sådana överenskommelser med främmande makter som innebar ömsesidiga begränsningar av suveräniteten om detta erfordrades för att upprätta överstatliga organ med uppgift att skapa och vidmakthålla fred, rättvisa och säkerhet.³⁶ Motionerna avstyrktes av konstitutionsutskottet med motiveringen att om en sådan anslutning som omtalades i motionerna var nödvändig, den snabbt kunde ordnas genom erforderlig grundlagsändring.³⁷ Även 1962 framfördes en motion i ämnet,³⁸ vilken även den avstyrktes under hänvisning till författningsutredningens förslag i frågan.³⁹

b. Författningsutredningens förslag

I författningsutredningens förslag till regeringsform, vilket avgavs 1963, upptogs regler om utrikespolitiken och traktaträtten som till största delen överensstämde med de nu gällande. Visserligen återfanns inte innehållet i RF § 12, första punkten i förslaget (»Konungen äger ingå överenskommelse med främmande makt sedan statsrådet däröver blivit hört.»), men rätten att avsluta traktater och befogenheten att avgöra övriga urikes ärenden ansågs ingå som ett led i landets styrelse, och därför tillkomma regeringen.

Vad däremot beträffar delegation av beslutanderätt ansåg utredningen det nu nödvändigt att i den nya författningen inflöt en bestämmelse som gav grundlagsstöd för delegationen. Dels ansåg den nämligen att överförande av konstitutionella befogenheter på mellanfolkliga organ vore främmande för den svenska grundlagen,⁴⁰ dels att de praktiska behoven av en sådan bestämmelse ökat sedan de internationella organisationerna på senare år fått en allt större kompetens i förhållande till sina medlemsstater. Organisationerna är av en mera permanent karaktär och har organ vilka tillagts befogenheter som i vanliga fall ligger inom medlemsstaternas kompetensområden.⁴¹ Det råder väl inget större tvivel om att det i första hand är EEC man hade i tankarna när paragrafen skrevs även om en EEC-anslutning bara är att betrakta som ett exempel på när paragrafen måhända kan användas.⁴² Att EEC verkligen uppfyller de krav § 81, 3 st. uppställer skall undersökas längre fram i detta kapitel. Utredningen anför också att det undandragit sig dess bedömande om och i vad mån därest Sverige skulle associeras till EEC, det kan komma i fråga att på Gemenska-

³⁶ 1950 Mot I: 126 och II: 148 samt 1953 Mot I: 98 och II: 126.

³⁷ KU 1950: 8 och 1953: 2.

³⁸ 1962 Mot II: 420.

³⁹ KU 1963: 14.

⁴⁰ Således samma som Petrén hävdar i sin uppsats.

⁴¹ SOU 1963: 17 s. 249 f.

⁴² Ibid. s. 250.

pens organ överföra befogenhet som enligt regeringsformen tillagts visst statsorgan. Utredningen säger sig sakna anledning uttala sig i saken, men uttalar samtidigt som sin uppfattning att paragrafen troligen skulle inrymma de fall av befogenhetsöverföring som har aktualiserats av Romfördraget.⁴³

c. RF § 81, st. 3 vis à vis Romfördraget

Redan tidigare i uppsatsen har något behandlats de fall där svenska statsorgans konstitutionella befogenheter övergår på Gemenskapens organ. I det följande skall istället undersökas om Romfördraget verkligen uppfyller två centrala krav som paragrafen ställer på en befogenhetsövergång.

Det ena är att befogenhetsövergången skall ske till en »*mellanfolklig organisation för fredligt samarbete*». Man kan utan att ha fel göra gällande att EEC har skapats delvis för att bevara Europas maktposition i världen, EEC:s syfte är lika politiskt som det är ekonomiskt.⁴⁴ Men däremot kan man inte påstå att EEC för detta ändamål skulle med maktmedel försöka göra sig gällande över andra stater; att detta ej är fallet framkommer av »ändamålsparagrafen» i Romfördraget, artikel 2:

»Gemenskapen har till uppgift att genom upprättandet av en gemensam marknad och genom ett gradvis närmande av medlemsstaternas ekonomiska politik främja en harmonisk utveckling av den ekonomiska verksamheten inom gemenskapen som helhet, en fortgående och balanserad expansion, en ökad stabilitet, en allt snabbare höjning av levnadsstandarden samt närmare förbindelser mellan de stater den förenar.»

I och med detta bör enligt min mening det något oklara villkoret i § 81, st. 3 kunna för EEC:s del förklaras uppfyllt och därmed avfärdas ur diskussionen.

Viktigt, och betydligt intressantare för denna uppsats, är ett annat villkor för befogenhetsöverlåtande: beslutanderätt får endast överlätas i »*begränsad omfattning*». Meningen med denna bestämmelse är att man inte skall kunna överlåta t.ex. all lagstiftningsmakt, utan man skall i själva delegationslagen precisera just i vilken omfattning delegationen sker.⁴⁵ Det är alltså fråga om en slags kvantitativ spärr mot den beslutanderätt man kan överlåta. Vid det tillfälle man beslutar om delegationen måste man i någon mån ha kontroll över följderna av den. Samtidigt innebär villkoret ingalunda att delegation bara får ske i liten omfattning, på mindre viktiga områden

⁴³ Ibid. s. 253.

⁴⁴ Kitziinger, U., »Spelet kring europamarknaden», Stockholm 1967, s. 27.

⁴⁵ Prop. 1964: 140 s. 11.

osv. Att betydande svårigheter i framtiden kan uppkomma vid bedömningen av vidden av en befogenhetsövergång betvivlar jag dock inte.

Departementschefen diskuterade i förarbetena till paragrafen även ett annat sätt att kvantitativt kontrollera delegationen, nämligen möjligheten att införa ett ömsesidighetskrav vid delegationen.⁴⁶ För att Sverige skulle kunna delegera några av sina statsorgans konstitutionella befogenheter till en organisation måste även de andra till organisationen anslutna staterna i åtminstone lika stor utsträckning göra motsvarande överlåtelse. Även ett sådant villkor skulle kunna ge ett visst skydd mot alltför långtgående delegation. Att metoden ändå inte förordades beror på att medlemsstaterna i en internationell organisation inte alltid är anslutna till organisationen på riktigt samma villkor, detta är exempelvis fallet med EEC, och ett ömsesidighetskrav skulle då ge upphov till svårigheter. Men, som departementschefen påpekade, att villkoret inte ingår som en uttrycklig förutsättning i lagtexten hindrar ju inte att man, när man i ett konkret fall överväger att överlåta en del av rikets organs befogenheter, tar hänsyn till vilka konstitutionella uppoffringar de andra medlemsstaterna gjort.⁴⁷

Ytterligare en viktig fråga i sammanhanget är om Romfördraget ger EEC-organen befogenheter i »*närmare bestämd omfattning*». Om det inte gör det kan Sverige nämligen inte utan att bryta mot § 81 ansluta sig till EEC.

Någon kanske påpekar att Romfördraget är ett ramfördrag (*traité-cadre*), dvs. det fastställer i mera allmänna ordalag vad som skall göras, samtidigt som det överlåter på senare lagstiftning att mera i detalj lösa problemen. Detta skulle då kanske göra att organens befogenheter blev vaga, att regeringsformens villkor om befogenhetsövergång i närmare bestämd omfattning inte kunde anses uppfyllt. Detta argument faller dock vid en genomgång av fördragets innehåll, dess avdelningsrubriker visar sig gälla mycket konkreta ämnen: Fria varurörelser, jordbruk, den fria rörligheten för personer, tjänster och kapital, transporter, gemensamma regler (vilket innebär konkurrensregler, fiskala bestämmelser och lagharmonisering), ekonomisk politik och socialpolitik. Och inom dessa sakområden är det som vi sett inte alls alltid som gemenskapens organ har befogenheter som inskränker medlemsstaternas statsorgans suveränitet. Till saken hör även att fördragets regler, när de innebär en befogenhetsöverlåtelse från medlemsstaternas sida väl bör tolkas snävt. Som en allmän folkrättslig regel gäller nämligen att traktater i oklara fall bör tolkas snävt när de innebär begränsningar i statens suveränitet.⁴⁸

⁴⁶ Ibid. s. 133 f.

⁴⁷ Ibid. s. 140.

⁴⁸ Sundberg, a.a. s. 245 f.

En annan, allvarlig invändning mot att Romfördraget skulle vara förenligt med villkoret om »begränsad omfattning» bygger på artikel 235 i Romfördraget, vilken lyder:

»Om en åtgärd från gemenskapens sida framstår som erforderlig för att inom den gemensamma marknadens ram förverkliga något av gemenskapens mål och detta fördrag icke förutsett härför erforderliga handlingsbefogenheter skall rådet genom enhälligt beslut på förslag av kommissionen och efter hörande av församlingen utfärda lämpliga bestämmelser.»

Man kunde påstå att denna artikel gör det möjligt för Rådet att fatta beslut på mycket vida områden utan att traktaten behöver ändras. Men en analys av artikeln visar omedelbart på flera begränsningar vilka tillsammans gör att bestämmelsen inte kan anses bryta mot villkoret »närmare bestämd omfattning», även om det givetvis kvarstår att rådet har en betydande frihet när det gäller att lösa nya och hittills okända problem som kan dyka upp. Dels skall rådet hålla sig inom den gemensamma marknadens ram, dels skall den nya åtgärden förverkliga något av gemenskapens mål, och dels skall inte Romfördraget redan tidigare innehålla för ändamålet erforderliga handlingsbefogenheter.

Ett ytterligare problem gäller fördragets obegränsade giltighet, man kan kanske nämligen i orden »begränsad omfattning» även lägga en tidsmässig syn. Inte någon artikel i Romfördraget reglerar förfarandet när en medlemsstat vill utträda ur EEC, möjligen kan man därför tänka sig att även detta vore oförenligt med kravet på att suveränitetsavståendet endast får ske i bestämd omfattning.

För att bättre kunna bedöma denna brist i reglering av utträdesrätten kan man se till Förenta Nationernas stadga, vilken även den saknar bestämmelser i ämnet. Denna brist har inte hindrat t.ex. Indonesien från att utträda ur FN och stöd för lösningen att en stat alltid har rätt att utträda ur organisationen finns enligt doktrinen i förarbetena till FN-stadgan.⁴⁹ ⁵⁰ Situationen är antagligen ungefär den liknande i EEC; om en stat anser att vissa omständigheter gör det helt omöjligt för den stanna kvar i Gemenskapen, lär ingen brist i den formella regleringen kunna hindra den från att utträda. Att de övriga medlemsstaterna sedan kanske vill vidtaga åtgärder med anledning av detta är en annan fråga. I varje fall bör inte den obefintliga regleringen av frågan kunna hindra Sverige från att associera sig

⁴⁹ T.ex. Ross, A., »Constitution of the United Nations», København 1950, s. 47. Jfr Kelsen, H., »The Law of the United Nations», London 1950, s. 127.

⁵⁰ Sovjetunionen krävde att samma regel skulle gälla i Förenta Nationerna som i Sovjet där enligt författningens artikel 17 varje unionsrepublik har fri utträdesrätt ur SSSR.

till eller bli medlem i Europamarknaden. Och som dansken Fischer säger om Europeiska Kol- och Stålnunionen: »Det afgørende for suverænitetetsbegrebet er den pågældende norms indhold og ikke dens gyldighedsperiode.»⁵¹

d. RF § 81, st. 3 i övrigt

Malmgrens »Kommentar till Sveriges Grundlagar» säger om tredje stycket i RF § 81 att det »torde få uppfattas såsom en begränsning av den traktatmakt, som enligt §§ 12 och 13 tillkommer K. M:t.»⁵² Om § 12 skall tolkas som angivits ovan skulle rent formellt detta innebära att det speciella förfarande för delegation av beslutanderätt vilket finns föreskrivet i tredje stycket inte skulle behövas om delegationen skedde till något annat än en mellanfolklig organisation för fredligt samarbete, utan t.ex. till en militärpakt. Att detta förvånande resultat skulle ha varit meningen anser inte Eek som istället förmodar att författningsutredningen i strid både mot svensk konstitutionell praxis och det internationella samarbetets realiteter olkat reglerna före 1965 om traktatmakten såsom inebärande att regering och riksdag *inte* skulle ha haft rätt att ingå överenskommelser som innefattade en överlåtelse av en del av den svenska statens suveränitet. I stället för att vara en inskränkning i traktatmakten enligt §§ 4 och 12 skulle alltså istället tillägget till § 81 vara en utvidgning av de konstitutionella möjligheterna ikläda Sverige internationella förpliktelser.⁵³ Detta resonemang synes icke orimligt, särskilt om man tar hänsyn till de synpunkter framförda av Petréén vilka nämnas tidigare och vilka just gällde möjligheten till suveränitetsavstående före 1965 års grundlagsändring.

VIII. Avslutning

I denna uppsats har något godtyckligt utvalts en del av de intressanta konstitutionella problem vilka uppstår vid ett lands anslutning till en överstatlig organisation — i detta fall har det gällt Sverige och Europeiska Ekonomiska Gemenskapen. Främst har diskuterats vilka av de svenska statsorganens befogenheter det är som övergår på EEC-organen; efter detta har läsaren förhoppningsvis en något klarare bild av vad det innebär när det talas om »suveränitetsavstående» vid en svensk EEC-anslutning. Att de svenska statsorganen skulle få avstå en del av sina centrala maktbefogenheter synes helt klart, samtidigt som man ser att det ändå finns begränsningar vilka icke nämnvärt kan ändras utan att enighet därom råder mellan medlemsstaterna.

⁵¹ Fischer, P. H., »Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab, København 1957, s. 151.

⁵² Malmgren, a.a. s. 100.

⁵³ Eek, a.a. s. 57 f.

Diskussionen om suveränitetsavståndet har därefter kunnat utnyttjas som underlag för en bedömning av RF § 81, st. 3, en bedömning som — icke förvånande — har visat att en EEC-anslutning icke vore oförenlig med paragrafen.

Även ett annat intressant problem har flyktigt berörts, nämligen förhållandet om prioriteten mellan svensk lagstiftning och sådan stiftad av EEC-organen. Problemet är klassiskt, men har i och med EEC:s omfattande lagstiftande verksamhet fått ökad betydelse, det vore lämpligt att en gång för alla taga ställning till det.

Andra problem med en författningsmässig anknytning har förbigåtts. Exempelvis kunde man kanske tänka sig nya regler i grundlagen om riksdagens medverkan i och kontroll av den svenska regeringens politik i EEC efter en eventuell svensk anslutning.

Nämnas kan att man i de flesta europeiska stater fört en diskussion, oftast mer ingående än den svenska, om den författningsmässiga innebörden av respektive lands anslutning till EEC. Exempelvis har både Danmark och Norge tidigare än vi genomfört grundlagsbestämmelser motsvarande vår § 81, tredje stycket.⁵⁴

⁵⁴ För upplysningar om dessa se för Danmark Sørensen a.a.s. 57—85, och för Norge Fleischer a.a.s. 204—220. För en god översikt över en rad länders konstitutionella regler om befogenhetsövergång se KProp 1964: 140 s. 108 ff.

FYRA DAGARS PINBÄNK

Protokoll och debatt på riddarhuset den 4—7 december 1865

AV GÖRAN B. NILSSON

Voteringen på riddarhuset den 7 december 1865 avgjorde i realiteten att det sedan 1863 vilande regeringsförslaget till ny riksdagsordning upphöjdes till grundlag. Det är därför naturligt, att eftervärlden har uppmärksammat de föregående överläggningarna, som resulterade i att regeringen segrade med 361 av de 709 röstberättigade adelsmännens röster.

De tryckta protokoll, som man hittills har använt för att studera adelsdebatten, erbjuder emellertid inte ett ur alla synpunkter fullgott källmaterial. Ett närmare studium av förlagorna i det otryckta protokollsbandet (R 652, RA) ger vid handen, att endast 29 av de 93 yttranden, som avgavs under de fyra decemberdagarna, har tryckts efter riddarhusstenografernas protokoll i sakligt oförändrat skick.¹ Övriga 64 anföranden ger däremot många prov på att adelsmännen med stor frihet har begagnat den rätt att i efterhand förändra protokollet, som riksdagsordningen medgav och fortfarande medger den enskilde talaren.²

Dessa förändringar kan lättast studeras i de 21 fall, där stenografens protokoll har tjänat som underlag för talarens strykningar och tillägg.³ För de återstående 43 anförandena saknas däremot originalprotokollet. Anförandena har i stället återgivits antingen efter talarens egen version av sitt inlägg

¹ En systematisk förteckning över förlagornas karaktär ges nedan 111.

² 1810 års RO (SFS 1864: 29), § 58 (»Utur ett protokoll må vid justeringen, med ståndets bifall och på talarens eget begivande, uteslutas dess egna uttryck och även deliberationer, som därav följt; dock kunna ej sådana uttryck uteslutas, på vilka beslutet tydligen sig grundar»). Över grundlagens efterföljd i adelsståndet vakade riddarhussekreteraren, Instruktion för Riddarhusdirektionen . . . , Ad 1834/35, XVIII: 317 ff., § 35 (här föreskrevs bl.a. att ojusterat protokoll fick visas endast för lantmarskalken eller talaren i fråga). Av den här gjorda undersökningen framgår, att talaren i praxis tilläts större justeringsfrihet än vad dessa stadganden efter ordalydelsen medgav. Värdefulla upplysningar om protokollföring och justeringspraxis vid denna tid ges i RhU 1859/60: 3, Ad I: 367 ff., Ad 1865/66 I: 7 ff., RhU 2, Ad I: 136 ff. — Stadgandet i 1810 års RO överflyttades till 1866 års RO och är alltså gällande lag, RO § 76. Jfr nedan not 81.

³ Stenografprotokollen urskiljes genom de (6) återkommande handstilarna och är oftast förda på gröntonat papper av lika format.

(30 fall) eller efter tidningsreferat o.dyl. (13 fall). Finansminister J. A. Gripenstedts båda inlägg i debatten har sålunda tryckts efter hans broschyr »Tre tal angående representations-frågan»!⁴

Där originalprotokollet saknas finns lyckligtvis vissa möjligheter till kontroll i relativt utförliga tidningsreferat av den uppmärksammade debatten. Från varandra oberoende referat har påträffats främst i huvudstadstidningarna Nya Dagligt Allehanda, Aftonbladet, Post och Inrikes Tidningar (PT), Dagens Nyheter samt Vaktaren.⁵ En jämförelse mellan dessa referat och det tryckta protokollet visar i flera fall skillnader, som måste bero på att talaren i efterhand har gjort strykningar eller tillägg i sitt ursprungliga anförande.⁶

En fullständig undersökning av de stundom komplicerade textförhållandena ska här inte företagas. Några exempel med utgångspunkt i observerade ändringar i protokollen bör emellertid visa, att en källkritisk granskning kan få konsekvenser för bedömningen av slutstriden i representations-frågan.

Man kan först konstatera, att förhandlingarna på riddarhuset i sin ursprungliga version mindre än i den slutliga motsvarar eftervärldens vanliga omdöme om en lysande debatt. Justeringsmöjligheterna har givit talarna flitigt utnyttjade tillfällen till stilistiska förbättringar. Argumentationen har gjorts fullständigare, nya slagkraftiga bilder har infogats, korrumperade verscitat har korrigerats.⁷

Men anförandena på riddarhuset hade inte bara ett deklamatoriskt syfte. De får sitt politiska intresse i egenskap av uttryck för hur talaren har sökt förändra den aktuella situationen och andras uppfattning om den. Denna

⁴ Enligt anteckning vid broschyren, som inlagts i protokollsbandet under den 7/12. Protokollen för de fyra dagarnas debatter justerades — utan anmärkning — först den 5—17 januari 1866, Ad II: 41, 57, 62, 92.

⁵ Förutom dessa tidningar har följande undersökts: Fäderneslandet, Stockholms Dagblad, Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning, Göteborgs-Posten, Snäll-Posten, Malmö Nya Allehanda, Östgöta Correspondenten, Upsala, Upsala-Posten, Vestmanlands Läns Tidning, Bohusläns Tidning, Helsingen samt Norrlands-Posten.

⁶ Tidningsreferenternas arbetsvillkor (jfr GP 4/12) var otillfredställande enligt A. C. Raab, Ad 1865/66 I: 7 (»den plats som blivit dem anvisad är synnerligen olämplig, avlägsen och bakom ryggen på de flesta respektive talarne»), vilket bestyrks av vissa referentanmärkingar i tidningarna (se sskt referat av A. F. Liljenstolpes inlägg den 5/12). En ytterligare nackdel med tidningsreferaten är att de nästan uteslutande återfinns i regeringsvänliga organ. Oppositionstidningen Vaktarens referat återgår ofta på referat i NDA och AB eller på det justerade protokollet.

⁷ Endast några få exempel må anföras. Korrumperade verscitat ses i inlägg av N. A. G:son Bennich (från Böttiger), Arvid Posse (från Tegnér) 7/12, R 652, RA och av J. A. Gripenstedt (från Tegnér), AB 6/12 (jfr C. G. Mörner, Ad I: 327). Henning Hamiltons ofta citerade ord om rösträttslösa vordna dalmasar (»Varigenom har väl den allmoge, som rättfärdigade Gustaf Wasas förtroende förverkat vår nuvarande regerings?») är ett exempel på slagfärdighet i efterhand, 5/12, R 652, RA.

politiska sida av debatten får särskild betydelse mot bakgrund av ett viktigt resultat i Stig Ekmans avhandling »Slutstriden om representationsreformen». Ekman har visat att förändringarna i den politiska situationen av allt att döma har haft avgörande betydelse för att regeringsförslaget segrade vid voteringen den 7 december, trots att en majoritet av de röstande tidigare varit sinnade att fälla förslaget.⁸

Reformvänliga tidningar uppmärksammade under debatten tecken, som tydde på att oppositionens politiska ställning ytterligare hade försvagats. Nya Dagligt Allehanda konstaterade den 6 december, att det föreföll, som om oppositionen hade förlorat tilliten till sitt eget motförslag, och att den i stället nöjde sig med att kräva modifikationer i regeringens förslag. Och Stockholms Dagblad pekade nästa dag på den oenighet i sakfrågan, som oppositionen ådagalagt under debatten, och på dess ovilja att lansera sitt motförslag. »Enligt vanlig slutkonst bör denna schism inom partiet självt och detta förhållande av det tillämnade 'bättre' förslaget icke blott i tryck

⁸ Ekman, Slutstriden om representationsreformen, 1966, flerstädes. Han hävdar därutöver, att det vid voteringen paradoxalt nog förelåg en »dold majoritet» mot förslaget, 373 f. Denna tvivelaktiga slutsats framstår som en följd av brister i den begreppsapparat, som Ekman har använt vid sin föregående analys. Förenklat uttryckt undersöker Ekman hur »överlöparna» sviker sin »övertygelse» under trycket av »situationen» och därmed säkrar förslagets framgång (273 ff., 353 ff., ssk 358, 361, 368 f., 372). Termen »överlöpare» har emellertid en obefogat negativ värdeledning (jfr Ekman, 353) och förleder dessutom lätt till användning även när det gäller mindre deciderade nejsägare eller odeciderade adelsmän (se Ekmans behandling av A. Sandströmer, 355, 357, P. F. Wahlfelt 360 f. och jfr för den förre hans insändare i GP 28/11 1865, för den senare hans obetydliga riksdagsaktivitet enligt Personregister till rikets ständers protokoll . . ., 1935, 267). Det förefaller vidare omöjligt att finna en arbetsduglig definition av begreppet »övertygelse» ens om man med Ekman (370) preciserar det till att gälla »författningspolitisk» övertygelse. (Det antal politiker, som ansåg regeringsförslaget fullständigt motsvara sitt författningspolitiska ideal torde kunna räknas på ena handens fingrar. Ur den synpunkten skedde det stora överloperiet redan 1863 av liberala politiker i borgar- och bondestånden). Slutligen ger Ekman en allt för snäv definition av »situationen» (265), ehuru det senare visar sig, att han är väl medveten om att ytterligare komponenter ingår i denna (225 f., 230, 275, 277, 328 f., 334, 358, 361, 370 ff.). Därtill kommer att innehållet i »situationen» säkerligen har uppfattats olika av olika individer utan att detta alltid är möjligt att fastställa (om Erik af Edholms definition jfr Ekman, 328, 329). Framför allt måste man fasthålla, att »situationen» icke är ett statiskt begrepp utan att den, som Ekman också har visat, ständigt förändrades.

Det är naturligt, inte paradoxalt, att den enskildes ofrånkomliga hänsynstagande till den politiska situationen i stort vid det slutliga välet av handlingsalternativ måste leda till röstförluster för oppositionen, om denna situation förändrades till oppositionens nackdel. I stället för att följa de slagna oppositionsmännens analys och se åsiktsförändringarna som belägg för en övergiven »verklig ståndpunkt» (369) eller för en »enorm ideologisk motsägelse» (358), bör man endast uppfatta dem som bevis på att den politiska situationen verkligen försämrades för oppositionen.

utan även under tre dagars muntliga debatter, vara ett gott förebud för den blivande omröstningen.»

Tidningarnas omdömen var väl underbyggda. Oenigheten inom oppositionen kan avläsas redan i de tryckta protokollen.⁹ Den kan ytterligare belysas med hjälp av de rekonstruerade ursprungliga anförandena. Främst gäller detta en av oppositionens ledare, landshövding Erik J. Sparre. Hans inlägg i debatten den 5 december togs till utgångspunkt för tacksam kritik från regeringsförslagets anhängare.¹⁰ Skarpast uttryckte sig landshövding N. A. G:son Bennich, som två dagar senare visade hur Sparre gjort sig skyldig till oförenliga påståenden, då han i samma anförande hävdade att regeringsförslaget skulle medföra dels ett bourgeiosiens välde dels ett bondregemente. »Är detta en talare, vars anmärkningar skulle kunna föranleda ett förkastande av förslaget?»¹¹ Andra talare ställde Sparres plaidoyer för en mer demokratiskt vald andra kammare i effektfull kontrast till den vanliga oppositionskritiken mot regeringsförslaget som varande alltför demokratiskt.¹²

Vid en läsning av det tryckta protokollet framstår dessa anklagelser som obefogade och tendensiösa tolkningar av Sparres inlägg.¹³ Den ursprungliga version, som kan sammanställas av flera oberoende tidningsreferat ger däremot angriparna rätt. Det är i stället Sparre själv, som har stått för den skickliga vantolkningen, när han i efterhand kraftigt har förkortat, stuvat om och sakligt förändrat sitt anförande på riddarhuset.¹⁴ Detta bekräftas av det faktum, att oppositionsledaren Henning Hamilton i sista dagens de-

⁹ Ekman, 346 ff.

¹⁰ Förutom här givna exempel kan nämnas motkritiken mot Sparres påståenden om att bönder i hundratusetal skulle uteslutas från rösträtt och valbarhet till andra kammaren samt att andra kammarens ledamotsantal skulle tillväxa betydligt snabbare än första kammarens. Sparre överdrev klart i båda fallen, jfr *G. Wallin: Valrörelser och valresultat, 1961, 23* (o. 20 000 uteslutna).

¹¹ 7/12 1865, R 652, RA. Citatet även i Ad 1865/66 I: 377. Samma kritik även i AB 6/12.

¹² Fr. a. landshövding C. G. Lagercrantz 6/12, R 652, RA. Se även W. F. Tersmeden 7/12, R 652, möjligen också J. A. Gripenstedt, Ad I: 409 (om Gripenstedts anförande se nedan not 65).

¹³ Ad I: 291 ff. *H. Svensson: Två textanalyser, stenc. 2-bet.-uppsats, 1968, Hist. inst., Stockholm, 8 f.*

¹⁴ Referat i DN 6/12, AB och NDA 7/12, PT 8/12 1865, jfr kommentarer i NDA 5/12, DN 6/12, GP 21/12. Sparres egenhändiga protokoll med vissa ändringar (R 652, RA) återgavs först i *Väktaren* 21/12. — Sparre var inte ensam om att göra reträtt i efterhand. Som exempel kan nämnas Henning Hamilton, vilken i sitt första anförande den 5/12 efteråt tonade ner bl.a. sin anslutning till R. Klinckowström, sin kritik av landstingen som valkorporationer och sin överdrivna uppskattning av bonde-majoriteternas storlek i kamrarna, R 652, RA. När det gäller de två första frågorna ska detta ses mot bakgrund av J. A. Gripenstedts och C. von Stockenströms vederläggningar i debatten.

batt uttryckligen desavouerade Sparres demokratiska program.¹⁵ Erik Sparres anförande i dess ursprungliga version måste bedömas som en svår belastning för oppositionen.

Också oppositionens vilja att debattvägen lansera sitt motförslag framstår i alltför ljus dager i de tryckta protokollen. Aftonbladets beska kritik (6/12) och Stockholms Dagblads åsikt (7/12) att motförslaget antyddes endast i »högst gåtolika och svävande uttryck» har därför fog för sig. Den reformvänliga delen av oppositionen gick inte mycket längre än vad Henning Hamilton hade gjort i sitt tal på Phoenix den 17 november, då han förespråkade ett tvåkammerssystem med samfällda val till den nedre kammaren och starkare garantier för »de högre insikterna» i övre kammaren genom anknytning till den gamla ständsrepresentationen.¹⁶ Detta sistnämnda krav preciserades i riddarhusdebatten endast genom att man begärde rätt för adeln att välja en ospecificerad del av första kammaren, till vilken också landstingen skulle tillerkännas valrätt.¹⁷ Ingen oppositionstalare framförde sålunda motförslagens väsentliga krav att prästerskap, lärare och högre beskattade tillsammans med adeln skulle tillsätta en majoritet av första kammaren.¹⁸

Inte nog med att oppositionen i debatten undvek att beröra de mest kontroversiella delarna av motförslaget. Dess programpunkter framställdes inte som krav utan som önskemål. Man gick i stället huvudsakligen på den blyg-

¹⁵ 7/12, R 652, RA. Ad I: 388 f. Jfr nedan 111 f.

¹⁶ Referat efter stenografisk uppteckning i NDA 21/11. *Ekman*, 339.

¹⁷ Även Erik Sparre uttalade enligt referaten i AB och NDA 7/12 sin anslutning till Hamiltons programpunkter. Detta avsnitt i Sparres anförande saknas i det tryckta protokollet, där också avsnitten om adelns konservativa roll i riksdagen har väsentligt förkortats. — Krav på adelsrepresentation genom val framfördes allmänt av oppositionstalare. En av dem tycks ha varit Ph. von Saltza enligt referat i PT 9/12 (jfr DN och AB 7/12, NDA 8/12). Något sådant uttalande återfinns inte i det tryckta protokollet, där v. Saltza helhjärtat anslöt sig till de samfällda valens princip, Ad I: 308 (en något tidigare version av detta i Väktaren 21/12). — Om landstingens valrätt se följande not.

¹⁸ *Ekman*, 349, hävdar med stöd av de tryckta protokollen, att oppositionen i debatten gav en maskerad presentation av sitt motförslag. Av de sex anförda beläggen synes endast de utförliga inläggen av M. Brakel (Ad I: 290) och A. R. von Kraemer (I: 356 ff.) vara relevanta i sammanhanget. Båda är emellertid justerade i efterhand. Brakel medgav representationsrätt i första kammaren åt adel och landsting (DN 6/12, AB, NDA 7/12, PT 8/12; en tidigare version av det tryckta protokollet i Väktaren 21/12). Det enda utförliga referatet av v. Kraemers anförande (NDA 12/12) visar klart, att det bevarade protokollet har ändrats i efterhand. Enligt referatet har v. Kraemer om första kammaren endast uttalat, att landstingen inte skulle vara den enda valkorporationen. Skäl till efterhandsjustering finns i C. G. Mörners påstående den 9/12, att motförslaget hade åberopats flera gånger i diskussionen, R 652, RA, Ad I: 415 ff. (där också motförslaget finns tryckt).

samma linjen att ge den sittande regeringen fria händer att återkomma med ett nytt förslag, modifierat enligt dess eget omdöme.

Denna taktik behövde inte uppfattas som utslag av en långtgående kompromissvillighet. Regeringsförslagets anhängare framställde den i stället som ett förhållningstaktiskt försök att locka till uppskov med representationsreformen.¹⁹ Oavsett vilken bedömning man gör i denna fråga kan man dock fastslå, att oppositionens politiska ställning vid debatternas början hade undergått en sådan försämring, att en vädjan till regeringens godtyckliga välvilja hade blivit den enda möjliga handlingslinjen för oppositionen.

Detta läge hade skapats vid månadsskiftet november—december 1865 genom regeringens uppgörelse med Karl XV, vilken innebar att regeringen — mot statsråden Gripenstedts och Malmstens avgång och ersättande med kungakandidater — skulle sitta kvar även efter ett nederlag i representationsfrågan.²⁰ Regeringen De Geer tillförsäkrades därigenom alla tekniska möjligheter att genomdriva sitt grundlagsförslag på en urtima riksdag våren 1866. Om regeringen utnyttjade dessa möjligheter var allt motstånd i sakfrågan näst intill utsiktslöst.²¹

De tekniska förutsättningarna var följande. Ett grundlagsförslag framlagt av regeringen förklarades vilande, om det understöddes *antingen* av konstitutionsutskottets majoritet, *eller* av två stånd.²² I dåläget stod det senare alternativet med visshet till regeringens förfogande, om den omedelbart återkom med det fallna förslaget. För att detta sedan skulle upphöjas till grundlag på en inom kort sammanträdande urtima riksdag fordrades visserligen alla fyra ståndens bifall.²³ Men det stod klart, att prästeståndet inte ensamt skulle motsätta sig reformen, och adelns bifall kunde vid behov säkras genom att regeringen begagnade sig av K. M.:s rätt att utnämna nya adelsmän.²⁴

Ett grundlagsförslag väckt av enskilda motionärer (såsom oppositionens motförslag) stötte däremot på större författningsevenliga svårigheter. För att förklaras vilande krävdes som ett minimum, att förslaget antogs vid votering i förstärkt konstitutionsutskott. Det betydde i det aktuella fallet, att oppositionen måste disponera minst 41 av utskottets 80 röster (20 från varje

¹⁹ Se t.ex. W. F. Dalmans och J. A. Gripenstedts inlägg den 5/12, AB 7/12 (förlaga till det tryckta protokollet), AB 6/12 1865.

²⁰ *Ekman*, 266 ff., 310 f.

²¹ T.ex. GHT 21/11. Detta omdöme även hos »säkra» oppositionsmän som Axel Oxenstierna och C. A. Beck-Friis, *Ekman* 309.

²² 1809 års RF, § 81 (SFS 1864: 28).

²³ Sammastädes. Om möjligheten att snabbt sammankalla urtima riksdag se RF §§ 49, 109; jfr L. Manderström t. C. Wachtmeister 17/11 1865 (urtima i april eller maj trolig), E 4795, RA.

²⁴ RF § 37.

stånd).²⁵ Redan möjligheterna till detta måste framstå som synnerligen osäkra. Dessutom återstod det än mer svårlösta problemet för en oppositionell reformvän att vid förslaget slutliga antagande på nästa riksdag mobilisera majoriteter i de båda lägre stånden.

Regeringen satt inför riddarhusdebatten med alla trumf på hand. Frågan var om regeringen också ämnade använda sig av dem. Den inte minst intressanta delen av representationsdebatten kom att röra problemet om regeringens uppträdande efter en förlorad votering. Bland regeringsförslaget anhängare fanns förespråkarna för att regeringen skulle utnyttja sina maktbefogenheter. För oppositionen var det däremot ett livsvillkor att regeringen antingen avstod från att begagna sin initiativrätt eller ännu hellre att den återkom till riksdagen med ett modifierat förslag till riksdagsordning.

Problemet har tidigare inte ägnats någon utförligare behandling av forskningen, troligen därför att man ansett att regeringens hållning i frågan blivit bekant redan den 27 november, då Louis De Geer lät publicera en osignerad artikel i den officiösa *Post och Inrikes Tidningar*. Alltifrån detta uttalande skulle det ha stått klart att regeringen ämnade återkomma med det eventuellt fallna förslaget oförändrat.²⁶

Regeringens *offentligt* uttryckta hållning till framtidsproblemet var emellertid före riddarhusdebattens början i själva verket högst oklar.²⁷ Artikeln i PT den 27 november dementerade endast ryktet »att regeringen skulle själv vara betänkt på vissa modifikationerna av det vilande representationsförslaget». Som belägg för detta påstående publicerade man ett utdrag ur justitiestatsministerns tal på Börsen den 21 november, i vilket De Geer hävdade, att det var farligt att öppna portarna för modifikationerna.²⁸ Varken ur tidningens kommentar eller ur själva talet kan man utläsa, att regeringen ställde sig *absolut* avvisande till modifikationerna, framför allt inte att regeringen ämnade begagna sin initiativrätt till att återkomma med förslaget oförändrat.

Dagen därpå fick oppositionen än mer skäl att hoppas. Enligt *Post-tidningens* referat den 28/11 av De Geers svarstal till reformdeputationerna samma dag yttrade han nämligen bl.a.: »Det är oss icke nog, att adeln läg-

²⁵ RF § 81.

²⁶ *L. Kihlberg*: Den svenska ministären . . . 1922, 73 f., jfr 75. Tolkningens ursprung kan sökas i *L. De Geer*: Minnen, II, 1892, 4 f. *Ekman*, 316, synes däremot mena att artikeln i PT 27/11 saknar relevans, eftersom den publicerades före uppgörelsen med kungen. Tidpunkten för denna uppgörelse är dock oviss.

²⁷ Frågan om när regeringen själv tog ställning tas här inte upp till behandling. Jfr dock *A. F. Krieger*: *Dagbøger*, III, 1921, 334 (under 3/12) och Arvid Posses uttalande 6/1 1866 refererat i *Ekman*, 264, vilken koncentrerat sin undersökning på frågan huruvida regeringen skulle avgå eller kvarstanna.

²⁸ Jfr *Ekman* 304, 303.

ger sitt ja i urnan; vi vilja se det fritt och med förtröstan till framtiden av-givet . . .» Därmed dementerade De Geer onekligen uppfattningen att rege-ringen skulle använda sig av sin makt till att utan hänsynstagande till oppo-sitionen återkomma med och genomdriva det vilande förslaget på en vårlig urtima. Talet fick därför helt naturligt ett gott mottagande bland rege-ringens motståndare — enligt Bernhard von Beskow hade Henning Hamil-ton rentav karakteriserat det som regeringsförslagets svanesång.²⁹

Anhängarna av det vilande förslaget hade fått anledning att ansätta justitiestatsministern i fråga om regeringens framtida politik. Två dagar se-nare, den 30 november, uppvaktades De Geer av en manstark deputation från bondeståndet. Den meddelade bl.a. att »varje försök att åstadkomma den minsta ändring av det nådiga förslaget, i vilken riktning ett sådant förslag må framkomma, måste av bondeståndet betraktas som ett medel att undanskjuta frågans slutliga avgörande». Men Louis De Geer tog inte det givna tillfället att deklarerera sin hållning. Han underlät helt att ta upp frå-gan i sitt svarstal.³⁰

De Geer gav inget klart besked om regeringens framtida hållning före riksdagsbehandlingen, och han gjorde det inte heller när han öppnade rid-darhusdebatten den 4 december. Fortfarande undvek De Geer att begagna det kraftiga vapen, som ett uttalande om ett förnyat och oförändrat rege-ringsinitiativ skulle ha givit honom. Men han höll möjligheten av ett sådant initiativ öppet, när han yttrade: »Å andra sidan lärer väl ingen föreställa sig, att ett av regeringen framlagt förslag, som vinner två stånds nästan en-hälliga bifall och så varmt understödjes av den allmänna meningen, skulle övergivas därför, att det möjligen en gång förkastas av en knapp majoritet i ett eller två stånd.»³¹

De Geers uttalande kunde ges en antioppositionell tolkning: regeringen ämnade återkomma med förslaget oförändrat, om inte mot förmodan ma-joriteten för avslag blev stor i de två högre stånden. Men lika möjlig var en oppositionsvänlig tolkning: förslaget skulle givetvis återkomma men inte från regeringen utan i form av massmotioner från enskilda riksdagsmän. Dessutom kunde regeringen tänkas ändra sin hållning med anledning av framförd sakkritik (konjunktionen *därför att* i stället för *om*).

Mångtydigheten i De Geers ställningstagande är ingen efterhandskon-

²⁹ Ekman 245 f. Jfr också nedan nämnda åberopanden av talet i riddarhusdebatten från oppositionens sida och tidningen Upsalas ironiska kommentar den 22/12 («En farhåga»).

³⁰ Bd 1865/66 II: 237, 239. Jfr G. Andrén: Tvåkammerssystemets tillkomst och ut-veckling, Sveriges riksdag II: 9, 1937, 167.

³¹ Ad I: 190 (återgår på De Geers egenhändiga protokoll). Referaten i AB 4/12, 5/12 och PT 5/12 har i stället för ordet »regeringen» »konungamakten» resp. »konungen». För den följande framställningen jfr Ekman 311 ff.

struktion; De Geer själv skulle peka på den i sitt nästa yttrande.³² Någon entydig uppfattning av innebörden i justitiestatsministerns framtidsprogram spåras inte heller i de samtida kommentarerna.³³

Oppositionens talare avvisade den för dem ogynnsamma tolkningen. Gösta Posse alluderade på De Geers tal den 28 november, när han förklarade sig övertygad om att regeringen menade allvar med sin förklaring att den ville se förslaget antaget endast på övertygelsens lugna väg. Tanken att förslaget oförändrat skulle framläggas ånyo tills det slutligen antogs stod »så nära revolutionens brant, att jag icke ens vill låta den instiga i min själ».³⁴

Än mer helhjärtat vädjade B. A. Leijonhufvud till regeringen den 5 december, när han sade sig vara fullt övertygad om att inget representationsförslag skulle kunna genomföras utan regeringens medverkan. Ett avslag på förslaget skulle emellertid »bereda tillfälle för regeringen att ånyo taga detsamma i skärskådande och framlägga det i modifierad form, och det är i förhoppning härpå, som jag röstar nej».³⁵

Louis De Geers anförande hade tydligen inte fått oppositionen att förlora det nödvändiga hoppet om regeringens stöd för modifieringar. Det är mot den bakgrunden man har att se finansminister J. A. Gripenstedts inlägg i debatten den 5 december.³⁶ Han deklarerade så klart som det gärna var möjligt, att regeringen efter ett nederlag tänkte återkomma med förslaget oförändrat, när han förklarade att motsatsen skulle »vara mest oförväntad och kunna betraktas som brist på verkligt allvar».³⁷ Därmed hade Gripenstedt på ett avgörande sätt »tillspetsat» De Geers våga uttalande och auktoriserat den mest antioppositionella tolkningen av detta.³⁸

³² Ad I: 368 f. Mångtydigheten först understruken av *Ekman*, 311 f., med redogörelse för tidigare forskningsläge.

³³ Den antioppositionella tolkningen i AB 5/12 (extrabladd), försiktigare dock 6/12 (förslaget kan komma att framläggas ånyo av regeringen). De regeringsanhängare, som yttrade sig i frågan efter De Geer framställde ett förnyat, oförändrat regeringsinitiativ endast som ett tänkbart alternativ, se Ad I: 255 (R. Tornerhjelm). 260 (W. F. Dalman = AB 7/12) och 213 (J. Liljencrantz, jfr R 652, RA).

³⁴ Ad I: 214 (= 4/12, R 652, RA).

³⁵ Ad I: 253 f. Handlingslinjen lanserades alltså först under andra dagens debatt. En tänkbar förklaring till detta kan sökas i riddarhusoppositionens genom de övriga tre ständens beslut den 4/12 ytterligare försämrade läge, så [*L. De Geer:*] Grefve Lillie, 1880, 47 (Ehrensnetz).

³⁶ Det föregicks av ett yttrande av W. F. Dalman, som förnekade att ett förnyat regeringsinitiativ skulle vara revolutionärt, DN 6/12, PT 7/12; Ad I: 257. Jfr även C. A. Mannerskantz om omöjligheten för någon regering att införa modifieringar, Ad I: 266 (på denna punkt = koncept i Mannerskantz' samling, Värnanäs).

³⁷ AB 6/12 (referat som av allt att döma återgår på stenografisk uppteckning eller koncept), jfr Ad I: 274 (avviker även på andra punkter).

³⁸ »Tillspetsning» enligt *L. De Geer:* Minnen, II, 13. *Kihlberg* 74 och *Ekman* 312

Situationen tycktes därmed ha försämrats för oppositionen. Men ännu återstod utvägar att pröva. Var Gripenstedts uttalande representativt för regeringen som helhet? Möjligheten fanns, att skillnaden i uttryckssätt mellan de båda statsråd, som därtills uppträtt i debatten, bottnade i en saklig motsättning. Oppositionsledaren Henning Hamilton satsade helhjärtat på denna möjlighet, när han spelade ut De Geer mot Gripenstedt i sitt inlägg i andra dagens debatt. Enligt det ojusterade protokollet yttrade han:

»En konungens rådgivare (=De Geer) sade nämligen i går att om förslaget förkastades, så skulle det genast återkomma i oförändrat skick. Detta har jag icke ett ögonblick (betvivlat); men en annan av konungens rådgivare sade i dag, att *regeringen* ämnade ånyo upptaga detsamma oförändrat. Jag vågar dock hoppas, att så icke skall ske. Jag kan icke begära, att de skäl jag nu framställt skulle utöva något inflytande på Just. Stats Ministern, emedan jag antager, att han anser alla dem, som äro emot förslaget, så förstockade, att de icke äro värda att höra; men jag är viss uppå att han skall låna ett villigt öra åt dem som förklarar sig för förslaget, men dock framställt betänkligheter av sådan djup betydelse, som de Gr. af Ugglas framförde. Och detta är icke förhållandet ensamt inom R. o Ad. Även inom Borgare St. hava åtskillige ledamöter yttrat sig i samma syftning. Eders Excellens! (=De Geer) Man kallar Eder landets populäraste man, och Ni är det; men begagna denna Eder popularitet för att skaffa gehör åt sådana modifikationer i detta förslag, som Ni kan finna rättvisa och billighet fordra!»³⁹

Och Hamilton tillade, att han inte kunde se några större olägenheter följa av ett nej till förslaget, om regeringen slog in på denna handlingslinje.

Henning Hamilton tog en stor risk.⁴⁰ Trots Gripenstedts förklaring satsade oppositionsledaren hårt på att De Geer inte skulle ansluta sig till den för oppositionen mest oförmånliga handlingslinjen. Hamilton kunde därvid stödja sig på De Geers kända vilja att framstå som en försonlig kompromisspolitiker. Huruvida han därutöver hade informationer om faktiska motsättningar inom regeringen kan inte avgöras.⁴¹

Regeringens ställning på riddarhuset ansågs även av en dess anhängare som S. A. Hedlund vara skakad efter Henning Hamiltons första och fräna

ser däremot ingen motsättning mellan De Geers och Gripenstedts inlägg (sekundering resp. förtydligande), liksom *W. Svedelius*: Representationsreformens historia, 1889, 564. Presskommentarer i NDA 5/12 (bekräftade allmän förmodan), GP 7/12 (oförbehållsam antydan).

³⁹ 5/12, R 652, RA. Jfr Ad I: 303.

⁴⁰ Vilket han i efterhand har beslöjat genom justeringar i protokollet. Jfr särskilt följande ändringar: Jag vågar dock hoppas — Detta vågar jag ännu betvivla; jag är viss uppå — synes man kunna utan förmätenhet hoppas; direkt uppmaning till De Geer — indirekt resonemang om De Geers möjligheter att modifiera.

⁴¹ Jfr H. Hamilton t. M. Hamilton 30/11 1865, Hamilton 24 b, UUB (»Nästan dagligen träffar jag De Geer, som säkert inom sig skulle vara lycklig, om förslaget väl vore avfärdat, ehuru han måste hålla god min i dåligt spel»).

tal, som avslutade debatten den 5 december.⁴² Denna bedömning ger en opinionsmässig förklaring till de följande motaktionerna från regeringen och dess anhängare.

Debatten den 6 december gav till att börja med besked om att oppositionen höll fast vid det framtidsprogram, som framlagts av B. A. Leijonhufvud och Henning Hamilton. Philip von Saltza återkom sålunda med en vädjan till Louis De Geer att framlägga ett nytt, modifierat representationsförslag.⁴³ Regeringsanhängarna E. Nordenfält, P. v. Ehrenheim och C. G. Lagercrantz ifrågasatte däremot möjligheten och önskvärdheten av att regeringen slog in på en sådan linje.⁴⁴

Regeringens hållning klargjordes emellertid ytterligare genom inlägg av de båda statsråden Ludvig Manderström och Baltzar J. von Platen. Utrikesminister Manderströms yttrande måste tillmätas särskild vikt, eftersom han var den i ministären, som kunde anses stå oppositionen politiskt närmast.⁴⁵ Han deklarerade kort, att han inte var sinnad att avge sitt tillstyrkande för något annat förslag än det föreliggande.⁴⁶ Även om Manderström inte uttalade sig i frågan om regeringen tänkte begagna sig av sin initiativrätt, avvisade han sålunda alla inviter till regeringen att återkomma med ett modifierat förslag.

Sjöförsvarsminister B. J. v. Platens inlägg kan endast ofullständigt rekonstrueras. Det är emellertid fullt klart, att han ytterligare skärpte regeringens hållning i framtidsfrågan genom att rikta ett nytt, svårt hot mot den oppositionella adeln: möjligheten att K. M:t till urtiman nyadlade ett tillräckligt antal regeringsanhängare för att säkra regeringsförslaget slutliga framgång.⁴⁷

⁴² GHT 11/12 (Stockholmsbrev 8/12: »Hade man då voterat, så hade utgången helt visst blivit en annan ...»). Samma omdöme i brev från Hj. Palmstierna t. C. O. Palmstierna 7/12 1865, E 5039, RA.

⁴³ DN, AB 7/12, NDA 8/12, PT 9/12. Jfr om v. Saltzas anförande ovan not 17.

⁴⁴ 6/12, R 652, RA, NDA 9/12 (Ehrenheim). Inläggen hade rimligen adress inte bara till motståndarna utan också till regeringen. Detta framgår klarast av justeringarna i Lagercrantz' anförande, som i sin ursprungliga version andas en osäkerhet om regeringens hållning i frågan, som försvunnit i det tryckta protokollet, jfr Ad I: 321.

⁴⁵ Jfr *Ekman* 69. Manderströms yttrande tillmättes stor betydelse i den regeringsvänliga pressen, se GP 8/12, AB 12/12 (Revue de la semaine); jfr även brev från A. Eurén t. H. A. Eurén 6/12 1865, G 65 n, UUB och nedan not 48.

⁴⁶ Manderströms yttrande föreligger endast i den version, som återgavs i PT. Detta skedde dock redan samma dag anförandet hölls, den 6/12, vilket måste betyda att det återgår på Manderströms koncept.

⁴⁷ Det tryckta protokollet och de flesta tidningsreferat återgår på den i PT 7/12 återgivna versionen av v. Platens anförande. Hotet om nyadling bestyrks emellertid bl.a. av referat i DN 7/12 och ÖC 9/12 (Riksdagsbrev 6/12). Förslag om en sådan åtgärd hade tidigare förekommit i Aftonbladet, *G. Florén*, Tillkomsten af 1866 års R.O., 1912, 183. Om v. Platens känslighet för upploppsrisiker se *Ekman*, 295.

Regeringen tycktes ha beslutat sig för att till fullo begagna sig av sina maktmöjligheter och utan hänsyn till ett avslag på riddarhuset inom kort genomdriva det vilande förslaget.⁴⁸ Denna handlingslinje framkallade självfallet skarpa attacker från oppositionens talesmän, men ur saklig synpunkt hade deras möjligheter till motargumentation avsevärt försämrats.

Carl Göran Mörner, en av oppositionens främste, upprepade Henning Hamiltons försök att vädja till justitiestatsministern gentemot J. A. Gripenstedt. Mörner sade sig av flera skäl betvivla tillförlitligheten i Gripenstedts deklaration. »Ett sådant förfaringssätt skulle ju innefatta ett försök till den av statsrådets främste ledamot med så mycket skäl ogillade metoden att regera genom att dela, i stället för att medlande söka försona de olika åsikterna.»⁴⁹ Men utsikterna för att en sådan vädjan till De Geer skulle lyckas måste ha framstått som betydligt förminskade efter Manderströms och v. Platens framträdanden. I så fall fick man som den oppositionelle reformvännen A R v Kraemer förutsätta att en omsvängning skulle inträda i ministärens hållning. Han bad Gripenstedt att inte vidhålla sitt uttalande, »som ej kunde vara hans allvar, om han ock själv i stridens hetta för ett ögonblick varit av den tanken. Tal. kunde åtminstone icke tro det, han trodde väl att förslaget skulle återkomma, men förbättrat.»⁵⁰

En tredje möjlighet kunde oppositionstalare se i en vädjan till kungen, dvs. kräva ministärskifte, en möjlighet som den föregående utvecklingen redan hade gjort inaktuell.⁵¹ Sitt mest pregnanta uttryck fick oppositionens bitterhet och dess tre svaga försvarslinjer i Curry Treffenbergs beryktade tal den 6 december. Dels vädjade han till De Geer (med utgångspunkt i dennes tal den 28 november) att inte slå in på en hotpolitik. Dels hoppades han att »vicevärden» De Geer hade gjort upp räkningen utan värden, Carl XV, som kunde tänkas behjärta ångestropet från oppositionen. Dels framhöll han att »ingen dödlig rår om morgondagen, icke Konungen, än mindre Ministern».⁵²

I början av sista dagens debatt den 7 december uppträdde för andra gången Louis De Geer. Han hade valt att solidarisera sig med Gripenstedts

⁴⁸ Denna slutsats i kommentar i GP 7/12, liknande i NDA 6/12 (ledare) och DN 7/12 (Representationsfrågan hos adels- och pretestånden, sskt p. 3 och 5.). Manderströms och v. Platens inlägg kommenteras som särskilt betydelsefulla även i AB 6/12, ÖG 9/12, GHT 11/12.

⁴⁹ 6/12, R 652, RA. Det tryckta protokollet, Ad I: 331, här obetydligt avvikande.

⁵⁰ NDA 12/12, om protokollet se även ovan not 18.

⁵¹ J. G. Paykull (NDA 11/12).

⁵² AB 12/12. Detta utförliga referat (av stenografisk eller konceptkaraktär) synes böra föredragas framför den version i NDA 11/12, som utgjort förlaga till det tryckta protokollet, och som överensstämmer på de aktuella punkterna. Om bakgrunden till publiceringen in extenso se Treffenbergs insändare i AB 11/12.

linje. Skridningen i ståndpunkt bemantlades genom att De Geer felaktigt framställde Mörners klander av ett förnyat, oförändrat regeringsinitiativ som ett angrepp inte mot Gripenstedt utan mot De Geers eget tidigare anförande!⁵³ Därmed blev det Mörner och inte Gripenstedt, som hade läst »emellan raderna så mycket, som där möjligen kan få rum». Mot denna tolkning hade De Geer emellertid »intet att invända».⁵⁴

Utifrån denna omtolkning av sitt tidigare inlägg och från sin starka position som den man, till vilken oppositionen vädjat och måst vädja, kunde De Geer gå till motangrepp mot Henning Hamilton på ett sätt, som med skäl kan betecknas som hånfyllt. De Geer sade sig sålunda inte förstå hur Hamilton kunnat vilja överlämna till De Geer att återkomma med ett modifierat förslag. Hamilton hade ju liknelsevis stämplat De Geer som en mordbrännare och framställt honom som en oduglig upphovsman till ett förslag, för vilket Hamilton måste be Gud bevara Konungen och fäderneslandet. Konsekvensen borde ha fordrat att Hamilton i stället krävt De Geers avgång. De Geer såg hur som helst ingen möjlighet att ställa sig till förfogande som kontrasignant till ett modifierat förslag.⁵⁵

Henning Hamiltons satsning hade därmed misslyckats och oppositionens läge försämrats. Dess talare under sista dagens debatt försvarade sin position endast genom att vädja till kungen gentemot ministären eller med förhoppningar om »det rättas» seger trots allt.⁵⁶ Hamilton själv valde dock att slå till en rimligen påkostande elastisk reträtt.

Den 5 december hade Henning Hamilton levererat ett brandtal mot regeringen och dess förslag. Den 7 december var hans uppträdande ödmjukt.⁵⁷ Han förnekade kategoriskt det faktum att han två dagar tidigare hade liknat De Geers verksamhet i representationsfrågan vid en mordbrännares.⁵⁸ Nu först erkände han att det stora antalet röster för regeringsförslaget i de två högre stånden gjorde det motiverat för regeringen att stanna kvar efter

⁵³ NDA 15/12 (Bihang). De oftast kortfattade tidningsreferaten av De Geers andra inlägg ger vid handen att vissa justeringar företagits i det egenhändigt skrivna protokollet, dock ej på denna punkt.

⁵⁴ Ad I: 368 f. De citerade passagera möter inte i något tidningsreferat.

⁵⁵ NDA 15/12 (Bihang).

⁵⁶ Kungen: F. Braunerhjelm, (R 652, RA), M. Brakel, Väktaren 13/12 (visar sig vid jämförelse med Brakels protokoll, R 652, gå tillbaka på en ursprungligare version). C. M. Björnstjerna: »Handla rätt och frukta intet», Ad I: 402, noterat som ledfy i nejröstaren *E. af Edholms* dagbok, På Carl XV:s tid, 1945, 165.

⁵⁷ För det följande se Hamiltons tal i Ad I: 382 ff. Viktigare avvikelser från den ursprungliga versionen anges i noterna.

⁵⁸ Detta vållade Hamilton svårigheter vid justeringen. Problemet löstes genom att Hamilton mildrade såväl den ursprungliga anklagelsen (»fann han för gott att sätta eld» — »sätte han eld») som den ursprungliga ursakten (»att han gjort det med avsikt, och detta senare har jag aldrig sagt» — »och jag tror icke att jag därtill givit anledning»), 5/12, 7/12, R 652, RA.

en förlorad votering. Sin önskan att just De Geer skulle framlägga ett modifierat förslag förklarade Hamilton med att hans »egna åsikter i detta hänseende äro föråldrade».⁵⁰ I ministären borde därför sitta företrädare för den modernare uppfattning, som slutligen skulle segra. Bland dessa företrädare såg han helst De Geer, om vars fosterlandskärlek och redbarhet Hamilton hyste höga tankar.

Efter denna reträtt tog Henning Hamilton upp frågan om ett förnyat regeringsinitiativ. Han löste det svåra problemet genom att vantolka regeringsledamöternas deklARATIONER. »Såvitt jag rätt uppfattat deras yttranden» hade alla (uom Manderström) inte kategoriskt avvisat ett modifierat förslag utan endast förklarat att regeringen under förhandenvarande omständigheter inte kunde återkomma med ett sådant. I detta läge, menade Hamilton, återstod dock möjligheten att ett förslag, som inkom från annat håll (= genom riksdagens initiativ), skulle kunna vinna K. M:s sanktion.

Henning Hamilton accepterade tydligen inte regeringens besked om att den tänkte återkomma med samma förslag.⁵¹ Han tolkade i stället statsrådets uttalanden som om möjligheten fortfarande kvarstod att regeringen skulle välja det andra för oppositionen tänkbara alternativet och avstå från att begagna sin initiativrätt.⁵¹

Louis De Geer hade i sitt andra anförande lämnat en annan möjlighet till motargument öppen, när han avvisade oppositionens motförslag under förutsättningen att detta förslag gick ut på att göra den andra kammaren mera demokratisk och den första mera aristokratisk än i det vilande förslaget.⁵²

På denna punkt sökte Hamilton avvärja De Geer (och kritiken mot hemlighållandet av motförslaget) genom att på väsentliga punkter frångå det av oppositionsmajoriteten överenskomna motförslaget och i stället lägga fram ett sista bud på grundval av regeringsförslaget.⁵³ Enligt det representationsprogram, som Hamilton nu preciserade, skulle den andra kammaren *inte* få en mera demokratisk sammansättning än i det vilande förslaget — Henning Hamilton gick här så långt att han uttryckligen desavouerade de »särdeles demokratiska åsikter» som hans politiske medkämpe Erik Sparre tidigare hade framfört. Inte heller krävde Hamilton en mer aristokratiskt sammansatt första kammare än i regeringsförslaget utan endast en effek-

⁵⁰ Detta har i det slutliga protokollet ändrats till »torde vara föråldrade».

⁵¹ Annan tolkning i *Ekman*, 316, leder till att Hamiltons åsikt om ett riksdagsinitiativ måste förklaras orimlig, 350.

⁵² Jfr ovan 7.

⁵³ NDA 15/12 (Bihang), Ad I: 368. Samma tankegång i De Geers inlägg i PT 27/11.

⁵⁴ *G. B. Nilsson: Konservatism i förvandling*, HT 1967, 459 ff. Där har ej observerats, att oppositionen och Hamilton redan från andra debattdagen tvingats gå på linjen modifierat regeringsförslag.

tivare kontroll av att de ekonomiska valbarhetsvillkoren verkligen uppfylldes.⁶⁴

Därmed motsvarade inte längre det konservativa motförslaget den karaktäristik De Geer givit av det — dörren för modifikationer kunde fortfarande anses stå öppen. Priset för denna vinst var dels den prestigeförlust som Hamiltons avståndstagande från Sparre kunde utgöra, dels det förhållandet att den saktliga prutmånen för oppositionen i fortsättningen hade minskat, sedan dess krav sammanfattats och framlagts i en blygsammare version än som ursprungligen varit planerat.

Henning Hamiltons sista utspel lämnades inte obesvarat. I slutet av sista dagens debatt uppträdde finansministern med ett nytt anförande, i vilket han avvisade Hamiltons argumentering och propåer.⁶⁵ Än en gång var det alltså J. A. Gripenstedt som trädde i bräsch för en maximalt kärv hållning gentemot oppositionen.⁶⁶ Av övriga statsråd uppträdde därefter endast v. Platen med ett kort inlägg, där han i polemik mot Hamilton förklarade sig solidarisk med sina kolleger.⁶⁷ Regeringen kunde gå till en segerrik vötering.

Också i prästeståndet uppträdde den 7 december en ledamot av regeringen, ecklesiastikministern F. F. Carlson. Han ståndpunkt tycks emeller-

⁶⁴ Nilsson, 460, 462 f.

⁶⁵ För innehållet i Gripenstedts sista anförande saknas nästan helt kontrollmöjligheter i tidningsreferat (se dock DN 8/12 och diverse kommentarer i tidningarna). Gripenstedt lät nämligen själv publicera sitt anförande i AB redan den 9/12 med forts. 11/12. Den egenhändiga förlagan återfinns i P. F. Mengels saml., RA (påpekat av FK B. Stedt-Ericsson); i den har endast smärre stilistiska ändringar företagits. Det är emellertid osannolikt, att Gripenstedts bemötande av Hamilton i framtidsfrågan, som i det tryckta protokollet upptar en dryg sida, huvudsakligen skulle vara resultat av en efterhandskonstruktion, Ad I: 408 ff.

⁶⁶ Gripenstedts pådrivande roll i representationsfrågan, som framstår klart i den här givna analysen, har tidigare uppmärksammats allt för litet, jfr O. Gasslander: J. A. Gripenstedt, 1949, 341 f. Ett verksamt skäl till detta är troligen att finna i Louis De Geers Minnen, II, 39 f. Där söker De Geer i polemik med W. F. Dalman reducera Gripenstedts insats jämfört med sin egen främst genom att räkna antalet inlägg i den offentliga debatten! Gripenstedt har arbetat för reformen också på andra vägar. Det framgår av ett brev från Gripenstedt t. S. A. Hedlund 13/11 1865, GUB. Brevet har utnyttjats som belägg för att finansministern verkat positivt stimulerande på deputationsrörelsen, Kihlberg, bihang VII f., jfr Ekman 240, Gasslander 342. Brevet innehåller mera därutöver. I ytterst förtäckta ordalag uppmanar Gripenstedt till en kampanj mot kungen för att vinna hans anslutning till regeringsförslaget genom »att utveckla vad som måste följa, därest dolda krafter befinnas hava i tysthet drivit sitt spel». Vidare antyder Gripenstedt att reformförslaget seger kunde komma att säkras genom att Gripenstedt lämnade sin avgång som vederlag (»så som kolet, vilket frambringar metallen, då det försvinner»). Detta blev också fallet vid regeringens uppgörelse med kungen, Ekman 268. Gripenstedt hade all anledning att uppmana Hedlund »att detta brev måtte uppbrännas, eller åtminstone icke komma ur Edra händer».

tid ha avvikit från den som hans kolleger samtidigt hävdade på riddarhuset. Carlsons linje överensstämde med den mjukare, som De Geer hade företrätt t.o.m. den 4 december: »Icke heller lär det nu framlagda förslaget vara det (=övergivet), därför att det med knapp majoritet i ett eller två stånd avslås.»⁶⁸ I prästeståndet behövdes ingen extra påtryckning utöver adelsståndets ja för att säkra regeringsförslaget seger; det stod fullt klart efter prästernas beslut den 4 december att ställa sitt votum i efterhand.⁶⁹

Regeringens så småningom klart deklarerade hållning att under alla förhållanden genomdriva sitt representationsförslag reducerar riddarhusdebattens betydelse för utgången av representationsfrågan: även ett nederlag för regeringen hade troligen resulterat i att 1866 års riksdagsordning blivit verklighet.

Men regeringens linje var också beräknad att inverka på utgången av den aktuella voteringen. Genom att reducera dennas betydelse och beröva oppositionella reformvänner den sakliga plattformen för fortsatt motstånd måste regeringens uttalanden sägas ha varit synnerligen väl ägnade att vinna jaröster och blänkröster i voteringen den 7 december, samtidigt som de effektivt förhindrade oppositionens försök att vinna marginalröster.

Mot denna bedömning kan man med Curry Treffenberg anföra möjligheten av att regeringen genom sin hotpolitik gav ett nytt skäl till demonstrativt motstånd mot det vilande förslaget. Det är emellertid betydligt troligare att i det rådande läget hänsyn till den överskuggande representationsfrågan (och dess många följdfrågor) hos de tveksamma har gått före hänsyn till deras åsikt om hur en regering enligt »grannlagenhetens fordringar» borde uppträda gentemot representationen.⁷¹

Det är emellertid omöjligt att mäta det resultat regeringens utspel gav i form av röstförskjutningar. En röstvinst, där regeringens hållning har framställts som huvudorsak till förändringen, kan med säkerhet konstateras. Den gäller professor Gustaf Hamilton. Efter debatten den 4 december var denne oppositionsman tveksam om hur han skulle komma att rösta.⁷²

⁶⁷ Ad I: 410 f., jfr NDA 15/12 (Bihang). Någon passus i Hamiltons sista anförande på vilket v. Platens polemik passar in har inte kunnat återfinnas. Den regeringsledamot, som enligt Hamilton intog en isolerad position, måste vara Ludvig Manderström.

⁶⁸ Pr. I: 334. Carlsons inlägg är tryckt efter PT 11—12/12, R 841, RA. En efterhandsjustering på denna punkt är inte sannolik, eftersom en sådan borde resulterat i anslutning till regeringskollegernas ståndpunkt.

⁶⁹ Ekman 376.

⁷⁰ Jfr f.d. oppositionsmannen Jules Stjernblads analys den 6/12, Ad I: 352 (frågan står på den punkt att vi ha att välja mellan förslaget nu eller efter en kort tid) och ovan not 21; jfr *Andrén*, 167 f.

⁷¹ AB 12/12, Ad I: 348.

⁷² G. Hamilton t. makan Hedvig Hamilton 4/12, släktarkivet, RA (»Nu är jag i viss mån dystyr och till och med tveksam, ty det ser ut som om de skulle få rätt, vilka 8—337-7516. Statsv. Tidskr. 1969: 1

Den 6 december hade han bestämt sig och avslutade dagens riddarhusdebatt med att förklara sig för förslaget. Detta skedde trots att han framförde stark kritik mot förslaget, som han ansåg borde modifieras. Men något sådant var tyvärr inte längre möjligt. Ett uppskov var ändamålslost, »om regeringen, såsom dess ledamöter här uppgivit, ämnar genast åter framlägga förslaget oförändrat . . . Det är sant, att denna åtgärd från regeringens sida betager oss vår frihet att pröva, men jag är i alla fall tacksam att tillkännagivandet skett före avgörandet, emedan detta måste inverka på vårt sätt att se förhållandena.»⁷³

Gustaf Hamiltons resonemang återfinns naturligtvis också i de regeringsvänliga tidningarna, där man fann hans handlingssätt föredömligt.⁷⁴ Men han framställdes som representativ för ett större antal adelsmän också av den ståndaktige oppositionsmannen Hjalmar Palmstierna. I sitt brev till fadern efter voteringen skildrade denne reformvän också det tryck, som oppositionen känt under regeringens utspel:

»Men vad som egentligen bestämt många till att rösta ja är förutom de många och oförskämda bearbetningarna synnerligast det bestämda uppträdandet hos 4 av ministrarna med hotet att ovillkorligen framlägga detta förslag ytterligare. På detta sätt hållna i pinbänk i fyra dagar under ständigt förespeglande om de olyckor, split etc., som skulle bli en följd av förslagets fall och då de ändock slutligen skulle tvingas att taga det, så tänkte många och många sade det offentligen, att då är det så gott att taga det genast.»⁷⁵

Oppositionen tillmätte regeringens handlingssätt stor betydelse för representationsfrågans utgång på riddarhuset, det framgår inte bara av Palmstiernas och andras uttalanden utan också av den skärpa och bitterhet varmed regeringsdeklarationerna möttes av oppositionen.⁷⁶

Bitterheten var stark även efter avgörandet. Den bryter fram i Palmstiernas brev (»Ett skamligt sätt att vinna») men kan också ses exempelvis i upprörda kommentarer i prästeståndets protokoll de följande dagarna. »Nära till terrorism är agitationen uppjagad, då ledamöter i Kon:s råd-

säga: Detta förslag eller *intet*. Och i sådant fall vet du att jag ville rösta för detsamma, ehuru jag tror att det kan förorsaka fäderneslandets undergång. Men det förlängda bibehållandet av det närvarande har samma verkan.» *Ekman* 357 f., som daterar omsvängningen till den 4/12, har inte refererat brevets innehåll korrekt. — Även första kammarens adelsinslag i oppositionens motförslag framställdes av Hamilton i brevet och på riddarhuset som en bidragande orsak till hans ja.

⁷³ Ad I: 360.

⁷⁴ NDA 6/12, 5/12, DN 7/12, AB 5/12 (extrablad).

⁷⁵ Hj. Palmstjerna t. C. O. Palmstierna 7/12 1865, E 5039, RA.

⁷⁶ Palmstierna framställer regeringens handlande som en huvudorsak, annan tolkning i *Ekman* 316 (bara ett medel av många). Jfr också not 27 ovan. Bitterheten mot regeringen kommenterades allmänt i den regeringsvänliga pressen, se t.ex. AB 6/12, GP 8/12, ÖC 9/12, jfr L. Manderström t. C. Wachtmeister 7/12 1865, E 4795, RA.

kammare ansett sig kunna, efter vad referaten i tidningarna om förhandlingarna på riddarhuset giva vid handen, tillåta sig att förespegla, att om regeringens förslag skulle falla, det i oförändrad form genast därefter åter skulle framläggas.» Hovpredikant Wahrenberg var inte ensam om sin åsikt.⁷⁷

Regeringen hade segrat på ett sätt som kunde kallas mera hänsynslöst än kompromissvilligt. Det är troligen mot denna bakgrund man har att se den ursprungliga försiktigheten i Louis De Geers uttalanden i framtidsfrågan t.o.m. den 4 december. Kompromissarien De Geer ville ogärna deklarerat en total nonchalans mot oppositionen och använda detta som ett hot för att genomföra den föreslagna reformen.

Men denna initiala försiktighet måste i själva verket ha bidragit till att öka bitterheten mot De Geer efter reformens antagande. Ty genom det mjuka utspelet uppmuntrades oppositionen att gå så långt i sitt motstånd att den, när justitiestatsministern anslöt sig till kollegernas kärvare program, tvingades till en förödmjukande men resultatlös reträtt.

Det är väl känt, hur regeringens motståndare i representationsfrågan som Henning Hamilton och C. G. Mörner i fortsättningen gick långt i sina politiska demonstrationer mot den nya riksdagsordningen och den gamla regeringen.⁷⁸ Det finns starka skäl att anta personliga revansch känslor bakom denna obstruktionspolitik. Ännu 1878 kunde Gösta Posse anse det gångbart att varna De Geer för den hämnd som arbetade livligare än någonsin.⁷⁹ Och Posse talade inte om oviljan mot representationsreformen som sådan utan om hämnden på De Geer »för decemberdagarna».

Statsvetenskaplig och historisk forskning som sysslat med riksdagsdebatter efter 1809 har hittills i allmänhet begagnat de tryckta protokollen som äkta, nära samtida och icke tendensiösa källor för vad som yttrats i debatten.⁸⁰ I själva verket möter forskaren betydligt större svårigheter att här etablera pålitliga data än vad vi tidigare har trott.

Detta får betydelse i första hand när intresset knyter sig till debattsituationen i riksdagen och dess förändringar. Däremot är de tryckta protokollen naturligtvis användbara och tillförlitliga som uttryck för talarens offentliga ståndpunkt vid justeringstillfället.

Men även vid exempelvis idéhistoriska undersökningar bör det vara gi-

⁷⁷ Pr I: 443, jfr 380 (A. N. Schmidt), 438 (J. P. Westin), 445 (J. R. Falck). Protokollförhållandena i prästeståndet är analoga med dem på riddarhuset, jfr R 841, RA. Inget av de här åberopade anförandena återgår på originalprotokoll, vilket ur den här anlagda synpunkten saknar betydelse.

⁷⁸ T.ex. *Kihlberg*, 130, *L. De Geer: Minnen*, II, 61 ff. och flerstädes.

⁷⁹ I ett brev till De Geer anført i dennes *Minnen*, II, 157.

⁸⁰ Enda av mig kända undantaget ger *S. U. Palme: C. F. Pechlin i andra kammaren* 1909, På Karl Staaffs tid, 1964, 76, 91 ff.

vande att jämföra med protokollsbanden i riksarkivet och (för tiden efter 1900) i riksdagsbiblioteket.⁸¹ De sakliga efterhandsjusteringar, som talaren gjort i bevarade originalprotokoll, tillhandahåller nytt källmaterial. De är ägnade att ge uppslag och belägg för nya och gamla förklaringar.

Översikt över förlagorna till representationsdebattens adelsprotokoll (R 652, RA)

Skrifliga anföranden: F A Cederschiöld, C B Fittinghoff, J A Löwenborg, G G H Stjerngranat, A Uggla, A R Wrangel.

Stenografiska protokoll utan eller med obetydliga ändringar: T W Anckarsvärd, C A Beck-Friis, C W Drakenberg, G v Essen, A M P af Forselles, G A K Hamilton, C J v Hermansson, B A Leijonhufvud, A R Mannerheim, R Montgometry, B J v Platen (7/12), C Printzensköld, P Reuterswärd, A A Roos af Hjelmsäter, G B Stedt, J Stjernblad, C v Stockenström, C J Storckenfelt, H A Taube, R Tornerhjelm, P Wahlfelt, F J Wrede, J J Vult v Steijern.

Stenografiska protokoll med ändringar: C G Adlercreutz, N A G:son Bennich, G Bildt, F. Braunerhjelm, Henning Hamilton (5/12, 7/12), R Klinckowström, O v Knorring, C G Lagercrantz, J Liljencrantz, C G Mörner, E W Nordenfelt, C v Platen, L v Platen, A Posse, G Posse, W Stråle, N Tersmeden, W F Tersmeden, S G v Troil, M C Wolffelt.

Egenhändiga koncept och protokoll: O Alströmer, C M Björnstjerna, M Brakel (5/12, 7/12), A Cederström, C G Cederström, L De Geer (4/12, 7/12), R De la Gardie, B De Maré, A Ehrensvärd, G Fahnehjelm, J Flach, A E Ihre, A R v Kraemer, E Leijonhufvud, A F Liljenstolpe (delvis skriftligen), C A Manner-skantz, C Nordenfalk, K Olivecrona, J G Paykull, C A Raab, Ph v Saltza, C J v Schantz, K H G Schéele, E J Sparre, J W Sprengtporten (4/12, 7/12), L af Ugglas, E A Weidenhjelm.

Tidningsreferat och tryck: R Cederström (AB 7/12), W F Dalman (AB 7/12), P J v Ehrenheim (NDA 9/12), J A Gripenstedt (Tre tal ang. representationsfrågan), Hugo Hamilton (NDA 15/12), L Manderström (AB 7/12=PT 6/12), B J v Platen (6/12, AB 8/12=PT 7/12), A C Raab (AB 6/12 med ändringar), Hugo Raab (NDA 15/12), A Sandströmer (AB 7/12), P R Tersmeden (AB 5/12), C Treffenberg (NDA 11/12).

Summary

In 1866 Sweden's old system of the parliament of 4 estates was replaced by one of 2 chambers. The Louis De Geer government, which proposed this

⁸¹ Att detta gäller även för tiden efter 1866 bestyrks av den utförliga redogörelsen för justeringspraxis i C. A. Reuterskiöld: Riksdagssessioner och kammarplena efter 1866, Sveriges Riksdag II: 10, 1935, 127 ff., jfr L. De Geer: Minnen, II, 61 (om J. J. Nordström) och N. Stjernquist: Riksdagens arbete och arbetsformer, Samhälle och riksdag IV, 1966, 121 ff.

important reform, secured its realization by a close victory in the voting in the House of Nobility on December 7th, 1865.

Previous scrutiny of the debate in the House of Nobility was based on printed records. A more detailed study shows, however, that the speakers often made changes in these records after the event. Extant stenographic records and newspaper reports provide a somewhat divergent picture of the debate. They show, *inter alia*, that divisions within the Opposition were very marked and that the Opposition kept silent on essential sections of the content of their counter-proposal.

The Government had wide technical possibilities of forcing their proposal through, in spite of rejection by the House of Nobility. Earlier scholars were of the opinion that the Government made it clear, even before the debate, that it intended to make use of these possibilities. In fact this first came about gradually during the course of the debate. In this context attention should be paid to J. A. Gripenstedt's rôle as a driving force in the problem of representation.

The programme of Government activities reduced the actual importance of the debate in the House of Nobility and at the same time became a contributory cause of its victory on December 7th. Yet the Government simultaneously created bitterness among the defeated Opposition, which was to influence future developments in the sphere of internal affairs.

Changes in the record are by no means a unique phenomenon for the debate in the House of Nobility discussed above. The members of the *Riksdag* have had constitutional rights to make such changes since 1809, and still have. It therefore seems desirable that scholars should, more often than hitherto, consult the original records of the *Riksdag* debates.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDE

Det amerikanska presidentvalet: seger för systemet

I. Bakgrund

Det nyligen avslutade presidentvalet och vad som föregått detsamma torde i många hänseenden kunna sägas vara bland de mest dramatiska i amerikansk politisk historia. Valkampanjen började tidigt och bjöd under ett års tid på en serie märkliga omkastningar i personellt hänseende, händelser som ingen kunnat ana. Själva valet fick ett förlopp som ur många synvinklar också måste betecknas som särpräglad; också resultatet har sina intressanta aspekter.

1966 års mellanval markerade en kraftig återhämtning för det republikanska partiet, som 1964 råkat ut för ett av de kraftigare nederlagen i sin historia. Det fanns de som hävdade (jfr närmare översikten i StvT 1967: 2—3, s. 210 ff.) att den betydande republikanska vinsten i form av nya senatorer och mera markant guvernörer och kongressmän var i enlighet med naturens ordning: stora segerval som republikanernas 1920 och demokraternas 1936 hade medfört starka pendlingar tillbaka vid påföljande mellanval. President Johnson tillhörde själv dem som hävdade denna tanke. Men även om man inte helt kan bortse från att mellanvalen ger ett visst spelrum för missnöje med sittande regering, måste nog valet 1966 främst betraktas som utslag av ett missnöje med presidenten personligen. I motsats till Eisenhower lyckades Johnson — trots att han uppenbarligen strävade efter detta — inte att höja sig över partinivån utan identifierades i eminent grad med demokraterna. Hans popularitet sjönk och därmed hela partiets.

Det var efter valet uppenbart att främst två faktorer påverkat situationen: dels Vietnamkriget, dels den i mångas tycke alltför snabba reformtakten på det inrikespolitiska fältet. Huruvida Johnson skulle ha någon chans att bli omvald 1968 skulle i mycket bero på om han dessförinnan lyckats föra kriget till ett slut. Om inte, var hans ställning prekär. Den store segraren från 1964 var redan efter två år tvungen att åse hur hans position var hotad.

Man kan säga att kongressen läste järtecknen: det inrikespolitiska reformarbetet stannade helt enkelt upp och olusten inför kriget spred sig på Capitolium. Men kriget fortsatte och med det eskaleringen: efter 1966 års mellanval fanns 375.000 man amerikanska trupper i Vietnam, denna höst ca 525.000. Kritiken mot kriget växte dag för dag. Sommaren 1967 fick landet uppleva allvarliga rasoroligheter med veritabla militära ockupationer av städer som Detroit och Newark. Utsikterna för Johnson och hans parti inför 1968 års val mörknade betänkligt. Risken förelåg också att 1968 års val skulle bli ett trekantsslag eftersom George Wallace,

Alabamas förre guvernör, som redan 1964 på försök ställt upp i primärval och nått överraskande framgångar, tidigt hotade att ställa upp som presidentkandidat.

II. Valkampanjen: förspelet

Egentligen började valkampanjen omedelbart efter 1966 års val. De två stora namnen på den republikanska sidan som kunde tänkas bli Johnsons motkandidater var George Romney, guvernör i industristaten Michigan, tidigare starkt demokratiskt fäste, och Richard Nixon tidigare vicepresident under Eisenhower i åtta år, nu advokat och republikansk politiker utan någon institutionell maktposition. Det fanns andra namn i bilden: den reaktionäre Californi guvernören Ronald Reagan, de bägge nyvalda liberala senatorerna Mark Hatfield och Charles Percy samt förstås den outslitlige New York-guvernören Nelson Rockefeller. Romney, som efter 1966 års val syntes vara den som låg främst till, gick tidigt ut i kampanjen och efter åtskilligt resande och mindre regerande i Michigan deklarerade han att han var kandidat redan i november 1967. Nixon avvaktade. Romneys chans låg givetvis i att i primärvalen bevisa att han verkligen var den röstvinande politiker som hans segrar i Michigan indikerat. Det första primärvalet äger traditionellt rum i New Hampshire i början av mars. Då Nixon en bit in på det nya året deklarerat sin kandidatur skulle alltså New Hampshire i vad avsåg republikanerna bli en kamp mellan de två som redan tidigare låg främst. Trots förnekanden var det också uppenbart att Rockefeller hade sina intressen riktade mot Vita Huset.

Romneys kandidatur fick på något märkligt sätt aldrig vind i seglen; Michigan-guvernören reste omkring och valtalande flitigt, men det föddes ingen entusiasm kring hans person och hans platta och i utrikespolitiskt hänseende uppenbart okunniga framträdanden. Hans moraliserande väckelsemanér väckte tydligen ingen anklag i det sofistikerade New England. Då det i slutet av februari blivit tydligt att hans stjärna dalade snabbt, drog han sig plötsligt ur kampanjen. I detta läge tvekade givetvis Rockefeller om vad han skulle göra, men något inhopp gjorde han inte. Nixon fick alltså ensam bärga hem primärvalet i New Hampshire i konkurrens med lokala profeter och den evige kandidaten, förre Minnesota-guvernören Harold Stassen.

Redan under 1967 hade sålunda Vietnamkriget fött alltmera olust inom kongressen. En av dem som starkast framträtt som kritiker i detta avseende var Minnesotasenatorn Eugene McCarthy — 1964 ett av de namn som vid sidan av Humphrey, senator Thomas Dodd från Connecticut och Mainesenatorn Edward Muskie nämndes som Johnsons tänkbara parhäst på den demokratiska valsedeln, men nu en mycket kritisk rebell inom presidentens parti. I slutet av 1967 framträdde han som presidentkandidat utan att Johnson i det läget på något sätt indikerat att han inte skulle ställa upp. Redan detta var en sensation: man var enig om att det var ett modigt steg av McCarthy, men att han inte skulle ha någon som helst chans. Från början tydde också hans uttalanden på att han mera avsåg att kanalisera missnöjet mot Vietnamkriget i syfte att påverka Johnsons politik än själv föra någon verklig kampanj för Vita huset.

Johnson ville inte själv engagera sig i primärvalen och hans namn förekom alltså inte direkt på valsedlarna i New Hampshire. Han erinrade sig antagligen

vad som hände Truman 1952: denne besegrades i ett av de första primärvalen av Tennessee-senatorn Estes Kefauver och beslöt sig då definitivt för att dra sig ur leken.

Primärvalet i New Hampshire kom att få spektakulära följder. Dess resultat blev märkligt. Medan Nixon på den republikanska sidan vann en komfortabel seger, vann de Johnsonska åtlarna — ty sådana hade han självfallet — en knapp seger över McCarthy som fick 42 procent mot Johnsons 48. Visserligen var valdeltagandet lågt men resultatet väckte genljud i hela landet: Johnson var alltså mycket sårbar och McCarthy hade fått röster över alla förväntningar.

I detta läge var det framför allt tre politiker som ansåg situationen kräva en förnyad genomgång. De var Rockefeller och två demokrater, Robert Kennedy och presidenten själv. Rockefeller beslöt sig efter en hel del vacklande att inte ställa upp; det ansågs att hans strategi borde gå ut på att hoppas på ett dödläge på konventet mellan Nixon och Reagan och att han dessförinnan inte borde ge sig in på striden med Nixon i primärvalen.

Robert Kennedy hade efter sitt val till senator i New York 1964 genom skickligt användande av såväl sina egna talanger som namnet Kennedy skapat sig en märklig position inom sitt parti: en visavis presidenten mer eller mindre självständig maktfaktor. Kennedy använde året 1967 till att bygga ut denna position, men han förklarade rätt tidigt att han för sin del avsåg att stödja Johnson och Humphrey för omval. Någon revolt planerade han inte och bidade i stället sin tid till 1972. Men omedelbart efter McCarthys överraskande uppvisning i New Hampshire kastade sig Kennedy också in i kampanjen: han blev officiell kandidat. Det ansågs att hans rådgivare varit delade i två läger: dels de som ansåg att han borde avvakta 1972 och inte nu utsätta partiet för sprängningsrisker — det kunde bli en bumerang — dels de som menade att han genom att svika många av de grupper — främst ungdomar — som satte sitt hopp till honom skulle förverka detta värdefulla stöd inför 1972; det var bättre att gå ut nu. Medan Kennedy alltså först lydde de förras råd, intog han motsatt position efter New Hampshire. Han motiverade det själv så att han inte velat ställa upp i New Hampshire eftersom det då kunnat tolkas som en krigsförklaring mot presidenten med uppsplitande partistrider som följd men att läget nu var ett annat. McCarthys anhängare var förbittrade och hävdade att Kennedy bara använde deras namn som en »fall-guy» för sina egna intressen. De hade givetvis rätt: Kennedy lät McCarthy testa oppositionen mot Johnson; när den visade sig stor, kunde Kennedy inte försitta chansen.

I början av mars befann sig plötsligt president Johnson i en situation som han väl knappast kunnat drömma om: två revoltörer inom det egna partiet och dåliga siffror i opinionsundersökningarna. Vad skulle han göra? Under hela 1967 pågick oavbrutet kampanjen för att få till stånd ett bombstopp i Nordvietnam; det var tydligt att ett sådant var ett villkor för förhandlingar mellan Hanoi/FNL och Washington/Saigon. Men Johnson hänvisade oupphörligen till att han ville ha något slags försäkran om en reciprok åtgärd från Hanoi/FNL: slut på infiltrationen. Dessa lät alltid förstå att eftersom de ansåg USA vara angriparen, kunde de naturligtvis inte erkänna att något skäl för dem att svara på ett amerikanskt inställande av bombningarna förelåg. Och härvid blev saken till den 31 mars i år.

Denna dag höll Johnson en presskonferens som dels meddelade att han beordrat inställande av bombningarna ovanför 19:e breddgraden — inom vilket område större delen av landet låg och merparten av befolkningen bodde — dels också anmälde att han inte avsåg ställa upp till omval.

Medan det förra inslaget i TV-talet var väntat — rykten hade varit i svang några dagar — kom det senare totalt oväntat. Alla som såg talet kommer att hålla det i minnet för resten av livet. Spekulationerna om orsaken till detta steg satte genast igång och visade upp många varianter. Det sannolika är emellertid att Johnson inför utsikten att det skulle bli strid om hans nominering — och möjligheten fanns att han helt enkelt inte skulle bli omvald — beslöt sig för att söka reparera sitt skamfilade rykte, få fred i Vietnam och dra sig tillbaka till Texas.

Genast inställde sig nu frågan: vad skulle Humphrey göra, skulle han inte ta upp den fallna manteln? Humphrey lät mycket snart meddela att han var kandidat och beslöt samtidigt att inte ställa upp i de primärval som ännu stod öppna. Han hade goda skäl till det. För det första var det fördelaktigast att låta Kennedy och McCarthy nöta på varandra. För det andra hade Humphreys position avsevärt försämrats under hans tid som vicepresident: hans forna liberala anhängare hade övergett den man som helhjärtat och lojalt stödde den Johnsonska krigspolitiken. Och vad skulle bossarna säga om den forne vänstermannen (i deras ögon) och hur skulle han stå sig mot Kennedy främst, men också mot sin kollega från Minnesota, McCarthy?

Så hade redan efter det första primärvalet den personella konfigurationen totalt förändrats: i stället för Nixon eller Romney mot Johnson skulle man sannolikt få Nixon mot Humphrey, Kennedy eller McCarthy. De strategiska möjligheter som nu stod kandidaterna till buds var för Nixon att fortsätta att ensam kämpa i primärvalen, möjligen med en förhoppning att Rockefeller och/eller Reagan skulle våga hoppa in och bli besegrade och i annat fall hoppas att hans kampanj skulle bli självgenererande och omöjlig att stoppa; för Humphrey att dels väcka bossarnas förtroende så att den gamla demokratiska koalitionen skulle kunna lappas ihop, dels då också att hans forna liberala anhängare som under mellantiden gått till Kennedy och McCarthy skulle kunna återföras till fadershuset; för Kennedy att profitera på regimen Johnson-Humphreys svaga ställning hos opinionen och söka dels hålla sin egen position hos ungdomar, etniska minoriteter och vissa intellektuella, dels också söka undanröja den mistro som det demokratiska partifolket hyste mot honom; för McCarthy att utnyttja sin överraskande framgång i New Hampshire och söka värva Kennedys anhängare.

I primärvalet i Wisconsin i april vann Nixon och McCarthy lätta segrar; de hade inga motståndare att tala om. I Indiana i maj skulle Kennedy ställa upp f.f.g. och mäta sin styrka mot McCarthy. Den Kennedyska maskinen satsade enorma summor och mycket arbete på att vinna. Det blev också en seger för Kennedy, 42 procent mot 31 för Humphreys stand-in, statens guvernör Branigin, och 27 för McCarthy. I detta läge återstod tre viktiga primärval: Nebraska och Oregon i maj och Californien i början av juni. Än hade den demokratiska trepartsstriden ingalunda avgjorts. Visserligen syntes det som om Humphrey överraskande snabbt vann bossarnas och fackföreningsrörelsens stöd, men om Kennedy

eller McCarthy kunde komma till konventet i augusti med någon eller några imponerande primärvalssegrar och andra tecken på stöd i opinionsundersökningarna var det inte alldeles givet att Humphrey skulle bli demokraternas man. På den republikanska sidan var Nixon ännu ensam i leken; Rockefeller och Reagan avvaktade i kulisserna.

I Nebraska vann Kennedy med 51 procent mot McCarthys 31 procent, en rätt stor seger men inte avgörande. Oregon och Californien var viktigare. Inte heller Oregon blev dock avgörande eftersom McCarthy där överraskande vann en seger över Kennedy; McCarthy fick 45 procent mot Kennedy 39. Nixon å sin sida hade inget besvär med den »write-in»-kampanj som där organiserats för Reagan. Det var tydligt att Californien den 4 juni skulle bli av stor betydelse för demokraterna (medan republikanerna skulle få vänta till konventet innan de hade sitt val klart). Det blev det också såtillvida att de demokratiska kandidaternas antal sjönk till två: den 5 juni på morgonen drabbades USA av en traumatisk chock när det kungjordes att Robert Kennedy fått dela sin broders öde och fallit för en lönnmördares kula. Han vann valet knappt med 46 procent mot 42 men det blev hans sista seger.

Med detta hade läget återigen helt förändrats. Det var under våren klart att om Humphrey skulle kunna stoppas, måste det till en koalition mellan Kennedy och McCarthy. McCarthy var självfallet något tveksam att ge sig för den man som ju uppenbarligen hade profiterat på hans djärva in hopp i kampanjen i New Hampshire. Men å andra sidan var det också klart att Kennedy var den starkare av de båda: han hade en organisation och han hade pengar. McCarthys av frivilliga — mest ungdomar — uppbyggda apparat led av ekonomiska svårigheter. Dock är det angeläget att påpeka att de bägge kandidaterna som ju i tre primärval i rad — Indiana, Oregon och Californien — vunnit ca 80 procent av de demokratiska väljarnas stöd inte helt representerade samma väljarskikt. Kennedy hade nu visst stöd i den reguljära demokratiska organisationen, men framför allt bland de svarta och bland många ungdomar och intellektuella. McCarthy däremot hade intet att hämta i den reguljära maskinen, föga hos de färgade, utan mest hos de vita medelklassliberalerna och universitetsungdomarna. Dessa var hans tongivande supportrar.

Efter mordet på Kennedy splittrades den Kennedyska apparaten helt; somliga gick över till Humphrey, andra till McCarthy och många lämnade helt kampanjen. En del åter kom på hösten att satsa sina krafter på Syd-Dakotasenatorn George McGovern, som i elfte timmen blev en tredje demokratisk kandidat. McGovern är en gammal Kennedyman.

Med de viktigaste primärvalen undanstökade var bilden alltså den att Nixon — som inte ställt upp i Californien, där Reagan var en s.k. favoritson utan opposition — syntes gå mot en ny nominering. Man talade hela sommaren om en koalition Rockefeller-Reagan för att stoppa honom, men inte många kunde tro att den verkligen kunde bli av. Humphrey syntes också gå emot den nominering som förnekats honom 1960, nu delvis kanske till följd av mordet på brodern till den man som då grusat hans förhoppningar. Ty det var klart att Kennedy var den ende som hade någon riktig chans att stoppa Humphrey. McCarthy uppträdde som om han hade en sådan chans, men ingen trodde på den.

Republikanernas konvent i augusti i Miami blev en stilla övning för »the establishment» och Nixon vann lätt, han fick 692 delegatröster. Rockefeller hade i början av sommaren ändrat sig igen och hoppat in i kampanjen och satsat en del av sina betydande ekonomiska resurser på sitt tredje — också denna gång något halvhjärtade — försök att bli sitt partis kandidat. Rockefellers strategi gick ju ut på att han skulle etablera en sådan position i opinionsundersökningarna att konventet skulle tveka att välja Nixon. Mordet på Kennedy var ett streck i räkningen också för Rockefeller: om Kennedy hade blivit demokraternas man hade Rockefeller haft större möjligheter. Rockefeller fick 277 röster i konventet; Reagan, som alldeles på sluttampen förklarar sig för kandidat, 182. Nixon hade med envishet och säkerhet nått sitt mål: han var åter republikanernas man.

Till vicepresidentkandidat utsåg Nixon helt överraskande Marylands guvernör Spiro Agnew, något som Nixon säkert ångrat många gånger. Agnew visade sig snarast bli en belastning i kampanjen genom oöverlagda uttalanden av reaktionärt snitt.

Det demokratiska konventet i Chicago blev — för att använda en eufemism — mera livligt. Det kommer väl att gå till historien för de skandalartade scener som åskådarna fick bevittna då stadens borgmästare, den gamle partibossen Daley, bussade sina poliser på McCarthys folk, som demonstrerade utanför konventhallen mot hela sceneriet. Humphrey vann lätt i första omgången — han fick 1761 delegatröster mot 601 för McCarthy och 146 för McGovern — men minnet av polisens brutalitet och Humphreys förbindelser med Daley och hans anhang kommer nog att stanna kvar hos många.

Till sin vicepresidentkandidat valde Humphrey senatoren Edmund Muskie från Maine vilket visade sig vara ett lyckokast.

När själva den egentliga valkampanjen började hade alltså den amerikanska väljarkåren att välja på två män som i allra högsta grad representerade *systemet*, två politiker som varit med länge och som väl knappast syntes som några lämpliga personer att lösa alla de enorma problem som blivit manifesta under Johnsons presidentur: det var en uppenbar paradox att Nixon eller Humphrey skulle ta sig an Vietnam- och raskriser, storstadsproblem etc., problem som syntes kräva nya män.

Redan efter och i samband med 1966 års val framhöll, som ovan påpekats, Wallace att han för sin del övervägde ställa upp i 1968 års presidentval som tredjepartikandidat därest intet av de två etablerade partierna valde någon tillräckligt konservativ kandidat. Med Reagan skulle Wallace möjligen kunnat nöja sig — det är dock inte alls säkert — men Nixon och Humphrey, liksom Rockefeller, Kennedy, McCarthy var alltför radikala för denne ärkereaktionäre politiker. Redan under slutet av 1967 var det uppenbart att Wallace skulle komma att ställa upp och redan innan det blev klart vilka kandidater demokraterna och republikanerna skulle använda sig av kunde man förutse att 1968 års val skulle bli en kampanj mellan tre.

III. Valkampanjen: från konventen till valet

Medan Humphrey mycket snart — ja förvånande snabbt med tanke på den smala politiska bas de flesta bedömare trodde honom ha — skaffade sig stöd i den

demokratiska partiapparaten, hade han länge svårt med opinionsundersökningarna. Det är klart att mordet på Kennedy både hjälpte honom och bidrog till att en del demokrater i rädsla för våldsdåden gick över till Nixons läger, men vad som inte hjälpte honom var konventet i Chicago och oroligheterna där. Nixon for land och rike runt och uttalade en del vaga ord om lag och ordning, uppträdde respektabelt som medelklassens försvarare, men Humphrey hade befunnit sig i centrum för Chicagohändelserna. Han var ju också känd som f.d. radikal och numera identifierad med kriget. Hans position syntes besvärlig. Under långa tider mellan augusti och november låg han ända upp till 15 procent efter Nixon i opinionsundersökningarna. Däremot gick det bra för Wallace: när han var längst framme hade han enligt såväl Gallup som Louis Harris stöd av över 20 procent av väljarna.

Valkampanjen 1968 fick i stort sett samma huvudtemata som 1966: Vietnam och mättnad efter den hastiga inrikespolitiska reformtaket 1964—1966; det senare inslaget nu omdöpt till »lag och ordning». Mättnaden efter den Johnsonska reformperioden riktade sig framför allt mot medborgarrättslagstiftningen. Många reformer genomfördes alltså under den ovan nämnda tiden i vad avser rösträtt för de färgade, förbud mot diskriminering i hus byggda med federala lån m.m. Men dessa reformer berörde ju bara ytskiktet av hela det enorma problemkomplex som de svartas integration innebär. De krävde med all rätt mer: när isen tycktes vara på väg att brytas artikulerades deras krav. Sommaren 1967 var fylld av tidvis mycket svåra oroligheter; trupper ur armén fick i flera städer, som Detroit och Newark, New Jersey, faktiskt genomföra en ockupation, då nationalgardet — ett slags hemvärnsförband — inte kunde upprätthålla ordningen. Våren 1968 mördades först Martin Luther King och sedan Robert Kennedy. Såväl de färgades krav och de oroligheter som uppstod i samband härmed som de politiska morderna gjorde att det började löna sig att tala om »lag och ordning». I paketet ingick också rena kriminalpolitiska problem, men det var tydligen att många amerikaner inte orkade göra någon distinktion mellan de två frågorna om de färgades rättigheter och den hastigt ökande brottsligheten i USA. Och i viss mån hade de väl rätt, fast de kopplade problemet fel: en del av brottsligheten har självklart sina rötter i de orimliga förhållanden de färgade har att stå ut med i många fall, men detta löser man inte bara med flera poliser.

Nixon gjorde tidigt »lag och ordning» till ett huvudtema. Han talade om en kampanj mot kriminaliteten och försökte med några vaga grepp om det privata näringslivets möjligheter att bistå för en förbättring av färgades ekonomiska och sociala förhållanden. Som James Reston påpekade under kampanjen riktade sig Nixon främst till den vita medelklass som en gång i tiden röstat in Roosevelt men nu bodde i förstäderna och kände sig helt alienerad från samhället, »det glömda folket». Nixons kampanj fick något mycket medelklassmässigt, respektabelt och vagt över sig. Han tog i stort inte ställning till någonting konkret och hans kampanj var även efter amerikanska förhållanden ovanligt ogripbar.

I Vietnamfrågan kunde Nixon också nöja sig med allmänna fraser om att kriget nu måste ta slut och att det måste göras av en ny regim. Han gjorde inte om 1952 års politik: att helt enkelt lova ett slut på kriget. Han nöjde sig med

en oklar och allmän fredspropaganda. Försiktigt hade han avlägsnat sig från högpositionen från 1966: Nixon kände vartåt vindarna blåste.

Nixons valkampanj får anses ha varit enastående skickligt upplagd: genom att resa från stat till stat, se respektabel ut och uttala olika plattheter, undvek han att binda sig på någon enda punkt för den händelse han skulle bli vald. Han tog inte heller upp Humphreys och Wallaces argument; dem låtsades han inte om.

Humphreys valkampanj fick också två temata. Han pekade dels på vad regimen Kennedy-Johnson åstadkommit och lovade nya inrikespolitiska krafttag — också Humphrey måste uppehålla sig vid »lag och ordning» fast inte i samma utsträckning som Nixon och Wallace — också för de färgade, dels sökte han försiktigt avlägsna sig från Johnsons Vietnampolitik. Det senare var emellertid en svår operation. Humphrey var givetvis beroende av Johnsons stöd och såg helst att Johnson — som också kom att ske — gjorde framträdanden för partiets kandidat. Men detta kunde endast ske om Humphrey inte avlägsnade sig alltför mycket från Johnsons linje — samtidigt som han var mer eller mindre tvungen att göra det för att snickra ihop den gamla demokratiska koalitionen: fackföreningsfolket, de intellektuella, etniska minoriteter inklusive de färgade och söderns reaktionärer.

Wallace åter presenterade en vulgär variant av Nixons kampanj och talade om vikten av att få slut på de intellektuellas terror, ge polisen befogenheter att ta hand om demonstranter etc. Han sade ofta — och här hade han nog tyvärr rätt — att han egentligen bara sade vad folk ville höra: hårdare tag. Wallace manövrerade däremot försiktigt i Vietnamfrågan; från början hök märkte han snart att det var bättre att vara obestämt fredsinriktad som Nixon. En viss möda hade Wallace att få tyst på sin milt talat hökartade vicepresidentkandidat, förre flyggeneralen Curtis LeMay (en av de som 1962 ivrigast förordade bombning av Cuba i stället för blockad). Wallace hade stora framgångar i kampanjen och tidvis trodde han rentav att han med väsentliga inbrytningar i storstäderna i norr kunde komma att slå Humphrey, som därmed skulle ha förvisats till tredje plats.

IV. Valet: resultatet

Mot slutet av valkampanjen blev det tydligt att Humphrey vann terräng. Opinionsundersökningarna blev alltmera fördelaktiga för honom och han närmade sig Nixon, medan Wallaces andel sjönk och allt färre svarade »vet inte». Den demokratiska maskinen började fungera, folket kom tydligen tillbaka till faderhuset. Vad Humphrey framför allt nu behövde för att ha en chans, var att det efterlängtdade totala bombstoppet kom. Johnson hade ända sedan den 31 mars, då han kungjorde sitt partiella bombstopp i Vietnam, insisterat på ett slags motprestation från Hanoi/FNL, medan dessa ju ansåg att ansvaret för kriget låg helt på USA:s sida och att de för sin del alltså inte var skyldiga att uppvisa någon eftergift: USA bombade Nordvietnam och inte tvärtom. Mot slutet av oktober intensifierades ryktena om att ett bombstopp var i görningen, att inofficiella kontakter med Hanoi gett vid handen att ett bombstopp skulle följas av fredsförhandlingar i Paris. Den 31 oktober kom så presidentens kungörelse. Den höll nästan på att

rädda Humphrey. Dagarna innan valet angav den ena opinionsundersökaren, George Gallup, att Nixon ledde med 2 procent, den andra, Louis Harris, att Humphrey tagit ledning med 43 mot 40 procent.

Man kan nu efteråt fråga sig om bombstoppet kom för sent för att det skulle kunna slå igenom. Mycket talar för att ytterligare någon vecka skulle gett Humphrey segern. Nixons marginaler i de avgörande staterna Illinois, Californien och Ohio var inte så stora att de inte kunnat ätas upp av medvind för Humphrey. New York Times påpekade (10/11) att en förskjutning på 150.000 röster i Illinois, Ohio, New Jersey och Missouri skulle ha gett Humphrey elektorsmajoritet; 150.000 röster av över 73 miljoner är inte många.

Nu vann alltså Nixon 302 elektorsröster och 31 stater, Humphrey 191 röster från 14 stater plus District of Columbia och Wallace 45 röster från fem stater. Procentfördelningen blev — med antalet röster inom parentes — Nixon 43,4 (31,8 millioner), Humphrey 42,7 (31,3) och Wallace 13,5 (9,9). Ser man på vilka stater som gick till de tre kandidaterna får man följande mönster. Nixons elektorsröster hämtades från tre av de sju stora staterna, nämligen Californien (40), Ohio (26) och Illinois (26), i övrigt från ett solitt republikanskt Mellanvästern, från randstaterna mot Södern (Delaware, Kentucky, Maryland, Missouri och Oklahoma) och de sydstaterna som gick Wallace förbi. Han fick alltså många elektorsröster uppdelade på ett stort antal smärre stater. Humphrey vann förutom fyra av de stora, nämligen New York (43), Texas (25), Pennsylvania (29) och Michigan (21) ett par stater i New England (Maine, Massachusetts, Rhode Island och Connecticut) och en del spridda över landet som den egna hemstaten Minnesota, Washington, Hawaii, West Virginia samt området kring huvudstaden, District of Columbia, som nu f.f.g. erhållit rätt att delta i presidentval. Wallace slutligen vann bara fem sydstaterna i djupa Södern: Alabama, Arkansas, Georgia, Louisiana och Mississippi.

Man kan säga att Nixons seger grundade sig på de gamla republikanska staterna i Mellanvästern, staterna längst i väst, inbrytningar i södern (Nord- och Syd-Carolina, Florida, Virginia och Tennessee) samt förmågan att dra till sig några av de stora industristaterna. Humphreys underlag bestod förutom av de fyra stora staterna som ovan nämnts bara av spridda säkra demokratiska fästen.

Själva presidentvalet var alltså röstmässigt mycket jämnt, i själva verket ett av de jämnaste som ägt rum. Nixons procentandel av de röstande är f.ö. den lägsta som medfört seger sedan 1912, också det ett trekantsslag (Wilson-Taft-Roosevelt). Däremot gick de övriga valen knappast till republikanernas favör i den utsträckning som man kunnat vänta. Det har inte hänt på 140 år att en nyvald president har att fungera med en kongress där motståndarpartiet har en — på pappret — solid majoritet i bägge husen; inte ens Eisenhower hade att stå ut med denna situation. Valen till representanthuset medförde synnerligen obetydliga förändringar i det att republikanerna vann 5 platser. Det nya husets sammansättning blir 243 demokrater mot 192 republikaner. Här hade republikanerna haft stora förhoppningar att vinna 30—40 platser. Det kan anmärkas att nära 400 av 435 blev återvalda — en enastående hög siffra, som vittnar om stabilitet.

I senatsvalen förlorade demokraterna 5 platser och den nya konstellationen

blir 58 demokrater mot 42 republikaner. Här kan det ha sitt intresse att notera en del mera bemärkta val. Någon specifik tendens är svår att utläsa här, oavsett om man ser det hela ur duva-hök-synpunkt i Vietnamfrågan eller inrikespolitikens liberaltkonservativa spekturm. William Fulbright besegrade lätt sin republikanske motståndare Robert Bernhard — hök i Vietnamfrågan — och återvaldes för en femte period i senaten. I Connecticut vann den liberale Abraham Ribbicoff återval trots farhågor om motsatsen, genom att besegra republikanen Edwin May. Presidentkandidaten och duvan George McGovern vann också i Syd-Dakota. Den kände Oregonsenatorn Wayne Morse, också han en känd duva, förlorade däremot överraskande mot en betydligt yngre republikansk duva och liberal, Robert Packwood. Ytterligare en känd duva som åkte ut var den gamle senatorn Ernst Gruening från Alaska; han hade vägrats förnyad nominering och ställde upp som s.k. write-in-kandidat. Vinnare blev en annan demokrat, Michael Gravel. Också Joseph Clark, en framstående liberal från Pennsylvania besegrades, av republikanen Richard Schweiker. En ny senator som säkert låter tala om sig är Marylands Charles Mathias, republikan, som besegrade sittande demokraten Daniel Brewster och en oberoende reaktionär kandidat, George Mahoney (som f.ö. 1966 besegrades i guvenörsvalet i Maryland av Spiro Agnew, Nixons vicepresident). Två demokrater som uppenbarligen blir en förstärkning för detta parti är Alan Cranston, som i Californien slog Reaganmannen Max Rafferty, som i sin tur i nomineringarna slagit den moderate Thomas Kuchel, och Howard Hughes, guvernör i Iowa — ett starkt republikanskt fäste — som ersätter republikanen Burke Hickenlooper; denne ställde dock inte upp till omval. Slutligen skall nämnas att William Saxbe, republikan, från Ohio slog McCarthyhängaren Frank Gilligan, vilken i sin tur i nomineringarna slagit ut sittande höken Frank Lausche. Barry Goldwater återvänder till senaten från nyåret; den starkt ålderstigne Carl Hayden (92) från Arizona ställde inte upp till omval och den nye demokratiska kandidaten blev ett lätt byte för Goldwater.

I vad avser guvenörsplatserna var den republikanska valvinden starkare. Republikanerna kommer nu att kontrollera 31 stater — sedan Angew blivit vicepresident dock sannolikt 30, då Maryland; delstatslegislatur väntas utse en demokrat som Agnews efterträdare — medan demokraterna får nöja sig med 19, en nettovinst med 5 stater för republikanerna. Några mera spektakulära namn att nämna synes knappast vara för handen. Dock kan nämnas att New York-guvernören Nelson Rockefellers broder Winthrop vann på nytt i Arkansas och att en av de mera kända republikanska guvernörerna John Chafee från Rhode Island besegrades av demokraten Frank Light. — Republikanerna har nu sin starkaste position i guvenörsresidensen sedan 1940.

V. Valet: innebörden

Man har tid efter annan under senare år diskuterat frågan om det amerikanska partimönstret skulle vara på väg att brytas sönder. Valet 1964 tydde på det — det republikanska partiet syntes gå mot sotsdöden. Men republikanerna kom igen starkt 1966 och vederlade effektivt den tesen. Då började man i stället fråga sig om den gamla Rooseveltiska koalitionen höll på att rämna: demokraterna fick

ju väsentliga republikanska inbrytningar i Södern såväl som i nordöst. I år hade man att ta hänsyn till den frontalattack mot det etablerade systemet som Wallaces kandidatur innebar. Var de två partierna på väg att få en tredje mera permanent motståndare, som skulle bli betydligt farligare än tredjepartirevolterna 1912, 1924 och 1948?

Ehuru man på intet sätt kan bortse från Wallace och hans 13 procent och 45 elektorsröster — förr i tiden säkra demokratiska sådana och nu kanske snarare för republikanerna förlorade röster — måste man slås av systemets enorma stabilitet. Detta är också vad de mera bemärkta politiska analytikerna säger. Den gamla demokratiska koalitionen, bortsett från Södern, bestod ännu ett ryck, republikanerna förblir i minoritet. Visserligen vann Nixon presidentvalet, men demokraterna har alltså ett starkt grepp om kongressen. Om inte Wallace ställt upp hade väl Nixon fått ännu flera röster, men den demokratiska koalitionen hade fungerat i alla fall. Alltså med ett undantag: Södern tycks vara på glid bort från demokraterna för gott. Detta är inte minst ett resultat av det stöd som den reaktionäre republikanske senatoren — f.d. demokratiske — Strom Thurmond (Syd-Carolina) gett Nixon. Därmed skulle den egendomligaste delen i denna koalition försvinna och denna enhet bli mera homogen. Det hade inte behövts mycket för att systemet förblivit exakt detsamma som under merparten av tiden från 1932: demokrater över hela linjen. Trots Wallace. Det är egentligen märkligt att detta tvåpartisystem, som bevarats över 100 år, inte förändrats mera än vad som är fallet. Det är ju signifikativt att valet 1968 stod mellan två gamla och rutinerade systemets män.

Wallaces kandidatur är förstås ett försök att ändra systemet; här är det inte fråga om några marginella förändringar: klockan skall vridas tillbaka eller i varje fall stannas. Men i vad mån är Wallace ett tillfälligt fenomen? Många säger nu att Wallace siktar på att Nixon skall diskreditera sig genom att i realiteten inte visa sig särskilt konservativ: 1972 blir det då dags för medelklassen att välja Wallace. Det synes osannolikt. Det är visserligen alldeles klart att alla kapitalistiska strukturer liksom givetvis socialistiska — om man nu där fick tillfälle undersöka saken — innehåller element av fascism och populism. De kan genereras antingen genom uppkomsten av en lämplig politisk ledare och/eller genom en ekonomisk/social krissituation. Givetvis har det alltid funnits en stor andel Wallacemän i USA; Wallaces ambitioner och oratoriska talang — »vad är det för fel att de får höra vad de vill» — och den sociala, snarare än ekonomiska situationen, gick hand i hand. Men systemet har en inbyggd stabilisator i det att de två partierna har drag av statsrättsliga strukturer: de är institutioner, som kan få sig en smäll, men för att slå sönder dem krävs mera än Wallace förmår. 1912 fick Roosevelts s.k. Bull Mooseparti närmare 30 procent av rösterna och gav republikanerna en verklig törn; 1924 vann La Follettes progressister 17 procent — så systemet har överlevt värre kriser. Det är i och för sig mycket möjligt att Wallace ställer upp 1972, att han erhåller flera röster än nu, men mer än två val av detta slag tål inte hans apparat. Det synes sannolikt att hans väljare snarare återförs till sina respektive fadershus, vilket väl blir republikaner mer än demokrater, än att Wallace blir ett permanent fenomen i amerikansk politik. Risken fanns före årets val att representanthuset skulle få avgöra presidentvalet,

då det läget ju kunde uppstått att ingen kandidat fick majoritet bland elektorsrösterna; det hade inte hänt sedan 1824 och dessförinnan bara 1800 — men det kunde ju hända och då skulle Wallace bli farlig. Nu visade det sig att man överdrev Wallaces styrka och systemets bräcklighet. Man kan vänta sig att Wallace går samma öde till mötes som andra revoltörer, som Teddy Roosevelt, Robert La Follette, Strom Thurmond och Henry Wallace. Mycket talar för att så blir fallet.

Före valet talades det en hel del om möjligheten av att man skulle få uppleva en revolt från vänster också: från McCarthy och hans folk. McCarthy sade dock redan på ett tidigt stadium ifrån att han för sin del inte avsåg att ställa upp som ledare för ett utbrytarparti på vänsterkanten; många av hans anhängare förordade ett sådant steg. Motvilligt lät sig McCarthy — och får man förmoda merparten av hans anhängare — återföras till den demokratiska huvudfällan. McCarthy själv lär komma att lämna politiken 1970 när hans mandat löper ut (vilket möjliggör för Humphrey att återkomma till Capitolium). Han lyckades dock med vad ingen trodde var möjligt 1964: att avsätta Lyndon Baines Johnson. Det är väl möjligt att Johnson skulle dragit sig tillbaka i alla fall, men säkert är att den kylige senatoren från Minnesota spelat en viktig roll i detta händelseförlopp.

VI. 1972

Det såg ett slag i år ut att finnas en möjlighet att också 1968 skulle bli en kamp mellan Nixon och en Kennedy. Nu blev det inte så till följd av illdådet mot Robert Kennedy. Olusten mot Humphrey var dock så stor inom vissa demokratiska kretsar att man i Chicago ett slag talade om att söka få Edward Kennedy, senator från Massachusetts, och den ende kvarlevande i den Kennedyska brödraskaran, att ställa upp; han hade många förespråkare. Men han meddelade på ett tidigt stadium att han inte ville komma ifråga för någon post. Humphrey hade tidigare sökt få honom som vicepresidentkandidat, vilket väl säkrat en demokratisk seger. I stället får man nu räkna med att Edward Kennedy är ett av de namn som kommer att diskuteras 1972. Det är väl då osannolikt att demokraterna skulle söka använda sig av Humphrey igen. Med tanke på Nixons come-back får man dock inte vara alltför tvärsäker. Andra namn som kommer att figurera 1972 blir möjligen Humphreys vicepresidentkandidat Edmund Muskie, Syd-Dakotasenatorn George McGovern och trots allt möjligen McCarthy. Andra namn som kan bli aktuella finns givetvis, men det är svårt att nu veta.

Och Nixon? Nixon har ju gjort en enastående politisk come-back, visat smidighet och skicklighet. Men man vet föga om hans kapacitet. Eisenhower använde honom inte mycket och hans karriär dessförinnan är föga tilltalande: Hissaffären och kampanjen för senaten 1950. Nixon har förändrats. Men om han är rätt man att gripa sig an de oerhörda sociala problem som i dag plågar USA är mycket osäkert. Det är inte omöjligt att Nixons presidentur blir en parentes och att USA 1972 återgår till den demokratiska ordningen. Nixon dominerar nu partiet totalt. Det finns många duktiga senatorer och guvernörer på den republikanska sidan också, men man gör säkert klokt i att anta att Nixon kommer att vara sitt partis

kandidat också om fyra år. Om Nixon skulle lyckas med konststycket att antyda lösningar på de många allvarliga problemen i USA kanske han kan vinna. Men det är inte osannolikt att demokraterna återtar rodret 1972.

Stockholm i november 1968.

Mats Bergquist

Om offentliga publikationer och deras förtecknande

Två inrättningar, som beslutats av 1968 års riksdag, rådet för vetenskaplig information och dokumentation och statens bokförlag, utgör var på sitt sätt förut-sättningar för en enhetlig och planmässig ledning av statens verksamhet för information och dokumentation. Denna verksamhet skall tillgodose på samma gång näringslivets, de offentliga myndigheternas och allmänhetens orientering i samtiden. Dess utbyggnad markerar effektivt hur snabbt anspråken på informations-service har stegrats och spritt sig från teknologien och naturvetenskapen in på socialvetenskapernas fält och därmed blivit allt viktigare även för offentlig verksamhet över huvud taget. Det offentliga trycket är ett viktigt led i denna informations-service. Det har kommit att spela en allt större roll både för myndigheterna själva och för allmänheten. Därmed har också behovet ökat att ge en snabb och säker vägledning till detta tryck. En sådan vägledning sker enkelt och effektivt genom snabb distribution av listor över nytillkomna trycksaker. Listorna bör utges samtidigt med eller omedelbart efter tryckalstren, så att den intresserade får vet-skap om dem så snart de blivit offentliga. Publiken bör få veta varje särskild trycksaks titel, författare, utgivare, format, omfång, pris och distributionsställe, gärna också ett sammandrag av innehållet. Genom en sådan presentation, tillgänglig för envar, skapas möjlighet för bredast tänkbara tillgodogörande av den erbjudna informationen. Samhällets organ måste för sin egen och för medborgarnas skull ägna sig åt marknadsföring av sin verksamhet. Detta sker framför allt genom statens och kommunernas egna publikationer. Dessa måste då också i sin tur marknadsföras på sätt som ovan antytts.

Behovet av en sådan redovisning genom periodiska förteckningar över offentliga publikationer har numera vunnit erkännande på många håll i världen. En översikt, som utgavs 1958 av Unesco (*Etude des bibliographies courantes des publications officielles nationales. Manuels bibliographiques de l'Unesco. 7*), upp-tar 28 länder som utgivare av sådana förteckningar. Äldst synes Förenta Sta-ternas lista vara, från 1895. Storbritannien började utge en motsvarande förteck-ning 1922, Tyskland 1928, Sverige 1934, Danmark 1949, Frankrike 1950, Norge 1957 och Finland 1962.

Man kanske föreställer sig, att dessa förteckningar måste bli ganska likartade var de än utges, eftersom deras innehåll alltid är ensartat detsamma, nämligen offentliga publikationer. Man bortser i så fall från skillnader i samhällsstruktur mellan olika länder, skillnader, som naturligtvis gör sig gällande i fråga om det offentliga tryckets sammansättning. Vid ett närmare studium finner man emeller-tid snart, att innehållet alls inte är likartat. Förteckningarna skiljer sig från var-andra inte endast på grund av utgivarländernas skilda samhällsstrukturer, som ger upphov till olikheter hos deras offentliga tryck, utan även i avseende på sättet

för redigeringen av texterna. En översikt över de ovannämnda utländska förteckningarna, från Förenta Staternas till Frankrikes, kan med fördel göras i kronologisk ordning efter tillkomståren. Man finner då en skillnad i redigeringsätt mellan länderna. Det låter sig göra att uppfatta denna skillnad som en gradvis förbättring. Stämmer det, så kan förbättringen naturligt förklaras som grundad på tillgodogjorda erfarenheter. Måhända har detta skett även för Skandinavien och särskilt Sveriges del. De amerikanska, brittiska och tyska förteckningarna skulle då komma i fråga som mönster för vår årsbibliografi över Sveriges offentliga publikationer och för den danska förteckningen. För Norges och Finlands del skulle Frankrike tillkomma som tänkbar förebild. Numera föreligger möjligheten till en ömsesidig påverkan mellan alla de parallellt utkommande förteckningarna. Det vore därför i och för sig naturligt och måhända också önskvärt, att man småningom uppnådde en internationell utjämning och standardisering av redovisningen av offentligt tryck. Därom är det dock hittills föga att meddela. Den struktur ett lands förteckning en gång fått har den sedan också gärna behållit.

Förenta Staterna:

Monthly catalog of United States government publications (1895—).

Monthly checklist of state publications (1910—).

Biweekly list of selected United States government publications (1928—).

Monthly catalog of United States government publications omfattar för ett år (1967) 2.454 sidor, Monthly checklist (1967) 890 sidor. Då en årgång av vår egen årsbibliografi över Sveriges offentliga publikationer (1966) fyller 138 sidor, så skulle man kunna säga, att den amerikanska produktionen av offentligt tryck, mycket ungefärligt räknat, är 24 gånger större än den svenska, och att Förenta Staterna gott och väl skulle hinna med att avverka vår årsproduktion av offentligt tryck på 14 dagar. Trots denna stora skillnad i mått tror jag att en jämförelse är meningsfull.

Monthly catalog, liksom Monthly checklist, har sitt material ordnat efter utgivande myndighet. Myndigheterna är alfabetiskt ordnade (i Monthly checklist därjämte uppdelade på staterna, som i sin tur står alfabetiskt). Under varje myndighet redovisas dess titlar alfabetiskt. Varje myndighets hela produktion förtecknas oavsett innehållet i de enskilda bidragen. Det är därför en särdeles mångskiftande läsning som bjudes. Teknik och vetenskap av det mest skiftande slag blandas med varandra. Enda sammanhållande element är utgivarens egenskap att vara offentlig myndighet. På vissa områden, exempelvis i avseende på atom- och rymdforskning, utgör förteckningen utan tvivel en tungt vägande facklig bibliografi. Det beror i så fall på att Förenta Staternas federala administration spelar en ledande roll i denna forskning. Denna sida hos förteckningen skall dock inte beröras närmare här. Förteckningens centrala betydelse ligger naturligtvis på ett annat område, det samhällsvetenskapliga. Den är en fortlöpande katalog över pågående aktiviteter inom Förenta Staternas politik och förvaltning. Ehuru de särskilda förvaltningsgrenarna redovisas var för sig, har framställningen, betraktad ur statsvetenskaplig synpunkt, ett naturligt centrum i kongressen.

Om man vill finna de enskilda titlarna på mängden av till kongressen ingivna

förslag och ämnena för kongressens egna debatter, så får man gå till kongresstryckets eget index. Men kongressbesluten och allt det material, som utgör förarbeten till dessa beslut, redovisas i detalj. Kongressens egna kommittérapporter, hela den federala förvaltningens redovisning inför kongressen, en mängd annan till kongressen inströmmande information, slutligen kongressens behandling av allt detta material kan studeras punkt för punkt. För varje särskilt dokument noteras utgivare, författare, titel, tryckår, format, omfång, signatur hos Library of Congress, katalogutgivarens klassifikation av dokumentet, distributionsställe och pris. Det är en överväldigande rik dokumentation som här bjudes över detta i sig självt så väldiga ämne. För att tillgodose aktualitetskravet bättre än månadsförteckningen kan, distribueras en urvalslista var fjortonde dag.

Storbritannien:

- Daily list of government publications (1922—).
- Monthly list of government publications (1922—).
- Catalogue of government publications.

Catalogue of government publications är liksom den amerikanska katalogen ordnad efter utgivande myndighet i alfabetisk följd, parlamentet undantaget, och med titlarna alfabetiskt ordnade under varje myndighet. Även här träffar man en hel del material av övervägande tekniskt och vetenskapligt intresse. Koncentrationen på det politiska och administrativa området är dock väsentligt större än i den amerikanska katalogen. En jämförelsevis mycket stor plats ges åt Foreign office och åt internationell politik. Vid sidan av huvudkatalogen förekommer en rad särkataloger, av vilka de båda viktigaste behandlar brittisk lagstiftning respektive internationella organisationer. Dessa båda är årliga. Därutöver finns sådana, som tycks komma med obestämda intervaller och som sammanfattar en längre tids utgivning på något specialområde.

Huvudkatalogens första avsnitt, som 1967 omfattade 99 sidor av 331, heter Parliamentary publications. Där förtecknas varje särskilt dokument som kommer inför parlamentet eller utgår därifrån. Titel, format, omfång, pris och åtkomstställe noteras. Redovisningen är så snabb som rimligen kan begäras. Den är nämligen daglig. På denna ursprungsredovisning byggs sedan månads- och årskatalogerna. Den som så önskar kan få materialet även i form av katalogkort. Som helhet är den brittiska förteckningen över statligt tryck en utomordentligt imponerande prestation, överlägsen sin amerikanska motsvarighet i två avseenden: genom sin aktualitet och genom sin större koncentration på det politiskt väsentliga.

Tyskland:

- Monatliches Verzeichnis der reichsdeutschen amtlichen Druckschriften (1928—1943).
- Verzeichnis amtlicher Druckschriften (1962—).

Monatliches Verzeichnis der reichsdeutschen amtlichen Druckschriften upptar skrifter av administrativt innehåll från offentliga myndigheter i tyska riket med dess länder, städer och andra viktigare kommunala enheter, vidare kyrkornas

ledarorgan och vissa andra organ inom det offentliga livet. Utöver separata böcker och kartor förtecknas innehållet i författningssamlingar och liknande organ för myndigheterna. Det parlamentariska materialet redovisas i urval: budgetplaner, lagutkast, viktigare rapporter och utlåtanden, däremot ej debattprotokoll. Tidsskriftsuppsatser noteras, om de bedömas ha administrativt intresse.

Den tyska förteckningen går längre i koncentration på politik och förvaltning än de amerikanska och brittiska. Allt material med konstnärligt eller vetenskapligt syfte samt hela utbildningsväsendets och patentväsendets litteratur utmönstras, liksom administrativ litteratur av endast lokalt intresse. Kvar står de samhällsvetenskapligt och förvaltningsrättsligt viktiga publikationerna. Detta betyder, att den tyska förteckningen har ett klart fattat och genomfört program, som saknas i de amerikanska och brittiska förteckningarna. Den tyska förteckningen ger dokumentation över samhällets beslutande och styrande organ. Andra uppgifter har skjutits åt sidan.

Detta gäller den äldre tyska förteckningen, som upphörde 1943. Den nutida sedan 1962 utkommande Verzeichnis amtlicher Druckschriften skiljer sig från sin föregångare liksom från de här behandlade amerikanska, brittiska och franska förteckningarna på ett så avgörande sätt att den här kan förbigås. Den är ej en förlöpande dokumentation över det offentliga livet, samtidigt med de skildrade händelserna, utan en sammanställning i efterhand av offentliga myndigheters bokutgivning under tvåårsperioder, hittills 1959—60, 1961—62 och 1963—64. Då den började utges först 1962, kan den ej heller ha spelat någon roll för utformningen av någon av de nordiska förteckningarna.

Frankrike:

Publications officielles. (Bibliographie de la France. 1e partie. Supplément F.) (1950—).

Bibliographie sélective des publications officielles françaises. (1952—.)

De tre hittills redovisade förteckningarna, Förenta Staternas, Storbritanniens och Tysklands, fick sin utformning 1895, 1922 och 1928. Från den äldsta till den yngsta av dem kan man urskilja en förändring, nämligen en ökad koncentration på de ledande politiska samhällsorganens aktivitet.

Nästa steg i utvecklingen har utgivarna av de franska förteckningarna tagit. De har inte endast ett klart utsagt program, nämligen just att ge en dokumentation över samhällets politiskt beslutande och styrande organ. De har också låtit detta program slå igenom vid redigeringen. Materialet i de franska förteckningarna redovisas inte under alfabetiskt ordnade myndigheter. Det ordnas i stället logiskt med hänsyn till sitt innehåll. Det grupperas med hänsyn till vilken del av den samhälleliga beslutsapparaten som det belyser. Grupperingen är följande, sedan några mindre viktiga detaljer uteslutits:

1. Budgets, lois et traités.
2. Assemblées constitutionnelles.
3. Cours et juridictions.
4. Administration centrale.

5. Administration locale.
6. Administration outre-mer.
7. Etablissements publics et entreprises nationalisées.

Man skulle kanske kunna säga, att det samhällsvetenskapliga och förvaltningsrättsliga syftet med en redovisning av det offentliga trycket fått en programmatisk vetenskaplig form i detta schema. I tydligast möjliga överskådlighet ger förteckningarna en fortlöpande bibliografi över de samhälleliga politiska och administrativa organens beslut. Allt annat tryck hänvisas till andra förteckningar, var och en med sin specialitet, sitt kunskapsområde.

Den franska redovisningen sker i två serier: Publications officielles och Bibliographie sélective. Den förstnämnda serien uppges vara komplett. Den är samtidigt summarisk, vilket betyder, att den redovisar för de stora serierna av offentliga trycksaker men däremot inte för de enskilda produkter, som utgör seriernas beståndsdelar. Publications officielles utkommer 5—7 gånger per år.

Bibliographie sélective är som titeln anger selektiv. Den undviker oväsentligheter. Men i själva verket är dess redovisning samtidigt utomordentligt detaljerad. Den är i första hand en fortlöpande förteckning över enskildheterna i Journal officiel, parlamentstrycket och andra liknande serier. Därigenom klargör den, så långt det tryckta ordet tillåter, för händelseförloppet inom den franska politiska förvaltningen, de ledande samhällsorganens aktivitet. Redovisningen omfattar inte endast titlarna till varje särskilt dokument, jämte övriga bibliografiska data. I en Bulletin des sommaires lämnas sammanfattningar av dokumentens innehåll, gärna genom avtryck av deras innehållsförteckningar. Presentationerna sker med intervaller på i regel 14 dagar.

Norden:

- Årsbibliografi över Sveriges offentliga publikationer (1934—).
- Bibliografisk fortegnelse over statens (Danmarks) tryksager og statsunderstøttede publikationer (1949—1960).
- Bibliografi over Danmarks offentlige publikationer (1961—).
- Bibliografi over Norges offentlige publikasjoner (1957—).
- Statens (Finlands) officiella publikationer (1962—).

Alla de här ovan behandlade ledande utländska förteckningarna över offentliga publikationer har haft ett gemensamt syfte. De har varit medel att ge publiken, dvs. förvaltningen själv, näringslivet och enskilda, snabb överblick över verksamheten hos det offentliga livets beslutande och styrande organ i den mån denna verksamhet återspeglas i det tryckta ordet. Strax innan den svenska förteckningen började ges ut blev programmet klart utsagt och fixerat i den tyska förteckningen, som började med årgång 1928. Den införlivades med riksdagsbibliotekets samlingar 1931. Den brittiska förteckningen anskaffades 1933; den amerikanska fanns tillgänglig i kungl. biblioteket. Intet hade varit mera naturligt, kan det tyckas, än att dessa i allt väsentligt likartade utländska mönster hade fått påverka den nytilkommande svenska publikationen.

I själva verket skiljer sig den svenska förteckningen helt från de nämnda mönst-

ren. Dess syfte är inte att öppna vägen till statslivets aktualiteter; det är retrospektivt. Målsättningen framgår redan av den omständigheten att katalogen utkommer först sedan de förtecknade trycksakerna förlorat en stor del av sin aktualitet. Den första årgången, som behandlade 1931—1933 års skrifter, utkom av företalet att döma i slutet av december 1934. De följande årgångarna ha kommit ut hösten efter det behandlade året. Det retrospektiva syftet redovisas med all önskvärd klarhet av utgivaren i förordet till den första årgången: »Vad man i ett arbete som detta egentligen vill veta är vilka skrifter som vart och ett verk under årets lopp publicerat.» Bibliotekarien vill sålunda »belägga» myndigheternas skrifter för att göra dem tillgängliga för forskningen. Därmed är det givet, att utgivaren fäster stor vikt vid kravet på fullständighet med uppgivande av ett i och för sig tänkbart krav på meningsfullt urval. Aktualitetsambitionen är låg. Detta är fullt konsekvent ur den synpunkten, att aktualitetsvärdet ju hastigt försvinner, till skillnad från värdet av uppnådd fullständighet.

Skall man döma av förorden till de olika årgångarna av årsbibliografien, så har utgivarens omsorger företrädesvis kretsat kring problemet att bestämma vilka verk och myndigheter som skulle anses offentliga och därmed värda att uppmärksammas. Man beslöt sig från början att välja dem, som förekommer i statskalendern, jämte kyrkomötet. Akademier samt vittra och lärda samfund, allmänna anstalter och stiftelser för ekonomiska och kulturella ändamål ävensom andra dylika sammanslutningar, som »intaga ett slags mellanställning mellan statens organer och enskilda korporationer» och finnas samlade i slutet av statskalendern, behandlades länge med en viss reservation. De bereddades möjlighet att få sina årsberättelser intagna i bibliografien. Däremot fick de ej sina andra publikationer omnämnda. Numera är dock denna restriktion undanröjd, och förteckningen framträder på senare år med anspråk på oberoende av statskalendern.

Varken den motivering som anfördes för uprättandet av en svensk bibliografi över offentligt tryck eller de olika årens förord till densamma ger besked om utgivarens skäl att välja andra vägar än dem, som röjts av Amerikas och Europas ledande publikationer på området. Man får ej heller någon motivering till utgivarens uteslutning av en stor och viktig del av Sveriges offentliga publikationer, nämligen den kommunala. De lokala och regionala förvaltningarnas produktion av trycksaker var och är ännu mera nu en viktig del av det offentliga trycket. Den är därtill svåröverskådlig även för yrkesfolk vid de stora biblioteken. Det kan inte råda något tvivel om att det vore en stor vinst om denna grupp av trycksaker bleve centralt redovisad. Detsamma gäller det tryck, som belyser den offentliga verksamhet som bedrivs i bolagsform, kommunal eller statlig, exempelvis inom transportväsendet och bostadsproduktionen. Mindre vikt får däremot i detta sammanhang fästas vid att universitetens produktion i stor utsträckning förbigås.

Eftersom den svenska årsbibliografien över offentliga publikationer har ett historiskt-musealt syfte finns inte anledning att ställa de anspråk på densamma som anfördes i inledningen till denna uppsats och som tillgodoses i de förut berörda ledande utländska redovisningarna. Samma är förhållandet med de övriga nordiska förteckningarna. Oavsett deras egenskaper i övrigt, som det här ej finns anledning att gå närmare in på, äger de den likheten med den svenska förteckningen, att de är retrospektiva årsbibliografier utan anspråk på aktualitetsvärde.

Vilka anspråk skulle man då kunna ställa på en förteckning, som skulle ge snabb och säker vägledning till sådana publikationer, som belyser verksamheten i nuet hos samhällets ledande organ?

Bland de självklara uppgifterna för en sådan förteckning vore att redovisa för den politiska och administrativa beslutsprocessen, så effektivt summerad av fransmännen: statsbudgeten, lagar och internationella avtal jämte förarbeten, allt riksdagstryck, den högsta rättskipningens domslut, centralförvaltningens, länsstyrelsernas, landstingens och de större kommunernas förvaltningstryck, de kommunala, regionala och statliga bolagens tryck. Varje enskilt dokument i denna stora produktion skulle presenteras med titel, format, omfattning, utgivare, författare, pris och åtkomstställe samt ett sammandrag av innehållet. Presentationen borde ske i sammanhang med utgivningen, sålunda minst en gång per vecka året runt, givetvis med månads- och årskumulationer.

Eftersom en stor del av det offentliga trycket består av förarbeten på olika stadier av ett ärendes gång, så skulle listorna i icke ringa mån fungera som vägvisare till kommande beslut. De skulle fortlöpande kartlägga den politiskt-administrativa debatten och dess utslag i myndigheternas åtgärder. Om denna kartläggning, som naturligt vore, kombinerades med en effektiv klassificering av de informationer, som finns lagrade i varje dokument, så skulle hela detta mycket tungviktiga kunskapsmaterial kunna registreras på datamaskiner och därigenom stå till förfogande för framtida bruk på ett ojämförligt bättre sätt än hittills varit möjligt.

Om man håller fast vid förteckningens huvudsyfte att klargöra verksamheten i nuet hos samhällets ledande organ är det måhända inte uteslutet att omfånget av den redovisade litteraturen med fördel kan vidgas. Det offentliga livet består ju inte enbart av verksamheten hos juridisk mening offentliga organ. De politiska partierna, de fackliga organisationerna, företagen i näringslivet och en stor mängd organ som företräder diverse intressen av alla slag hos skilda medborgargrupper utgör inslag i samhällets offentliga liv. Publikationer, som framkommer som led i all denna verksamhet och som uttryck för densamma, tillhör därigenom med viss rätt Sveriges offentliga tryck.

Fruktar man att urvalet skulle bli för stort och ohanterligt genom en sådan utvidgning av förteckningens ram, finns här liksom i utlandet möjlighet att undanta från redovisning all vetenskaplig och konstnärlig litteratur, patentskrifter, undervisningsväsendets litteratur, trycksaker av endast lokalt intresse, diverse reklam- och pr-tryck och trycksaker av övervägande internt intresse för utgivaren. Fullständighetskravet skulle för den här skisserade förteckningen sakna relevans. I stället skulle aktualiseringskravet och koncentrationen på väsentligheter tillgodoses.

Torsten Dahl

Statskunskapen vid de svenska universiteten år 1968

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Personalförändringar

Som t.f. professor under tiden 1/1—30/6, då prof. Westerståhl var tjänstledig, tjänstgjorde doc. Björn Molin. Med undantag för tiden 1/10—31/12, då doc.

Stig Hadenius innehaft docenttjänst, har doc. Hadenius under år 1968 fungerat som vikarie för univ.lektor Bo Särllvik, som under året haft förordnande på en forskartjänst hos Statens råd för samhällsforskning.

Licentiatavhandlingar

Bo Svenning: Den primärkommunala administrationen i Sverige; Lennart Månsson: Politiska attityder — kommunal politik. Resultat från en väljarundersökning vid 1966 års kommunalval.

Fil. lic.examen

Bo Svenning.

Elevantal

	Ett betyg	Två betyg	Tre betyg	Sammanlagt
Vt 1968	352	165	43	560
Ht 1968	291	117	47	455

Examination

Under året har 420 studerande godkänts för ett betyg, 113 för två betyg samt 19 för tre betyg.

Proseminarieuppsatser

Under vårterminen ventilerades 57 st proseminarieuppsatser och under höstterminen 41 st.

Kommunalforskningsgruppen

Kommunalforskningsgruppens arbete framskrider planenligt. Anställda inom gruppen i Göteborg har under 1968 varit FL Lars Strömberg, FK Lennart Brantgårde, FK Lennart Nilsson och FK Stefan Carlsson (fr. 1/7). Dessutom har FK Lennart Månsson och FM o. JK Lena Runström varit knutna till gruppen. Betr. arbetet i övrigt hänvisas till särskild redogörelse för kommunalforskningsgruppen (StvT 1969: 2).

Forskningsprojektet »Den offentliga förvaltningen och tjänstemannakåren»

Projektet har under 1968 startat sin verksamhet. En enkätundersökning rörande förvaltningsförfarandet inom centrala ämbetsverk och vissa regionala statliga förvaltningsmyndigheter har genomförts. Projektet leds av docent Björn Molin, fil. lic. Lennart Månsson och fil. lic. Lars Strömberg; vidare har fil. kand. Ulf Christoffersson anställts som 1:e amanuens.

Mediaforskning

Från och med 1968 finns vid statsvetenskapliga institutionen ett mediaforskningsprojekt som bl.a. har till uppgift att utföra undersökningar av nyhetsförmedlingen i massmedia. Projektet ledes av professor Westerstahl och docent Hadenius.

Som ett resultat av verksamheten kan ses den studie av opartiskhet och saklighet i nyhetsförmedlingen om Vietnam som under professor Westerståhls ledning utfördes på uppdrag av Radionämnden och som publicerades i början av september. För närvarande pågår också en undersökning av Sveriges Radio under valrörelsen.

Aktuella studier är vidare en undersökning av TT:s roll i den svenska nyhetsförmedlingen, fortsatt studium av socialdemokratisk press och presspolitik.

Representationsundersökningen

Liksom vid andrakammarvalen 1960 och 1964 har statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet genom ett samarbete med Statistiska centralbyrån kunnat genomföra en riksomfattande intervjuundersökning vid valet 1968.

Vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg har ett forskarlag under ledning av universitetslektor Bo Särilvik haft ansvaret för undersökningens allmänna planering och för utarbetandet av frågeformuläret. En första redogörelse för undersökningsresultaten, avsedd för den officiella valstatistiken, kommer att framläggas under våren 1969 och därefter genomföres den vidare vetenskapliga bearbetningen av materialet inom forskargruppen vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg.

Undersökningen vid 1968 års val skiljer sig från de tidigare genomförda främst i två avseenden. Först kan nämnas att väljarundersökningen fått karaktären av en panelstudie, genom att 1968 års undersökning innefattar samma urval av intervju personer som undersökningen 1964. Undersökningen innefattar dessutom ett kompletterande urval, som är representativt för de åldersgrupper, som uppnått rösträttsåldern sedan 1964. För användning vid olika typer av förändringsanalys har också från röstlängderna insamlats uppgifter beträffande urvalspersonernas deltagande i valen år 1962, 1964, 1966 och 1968.

1968 års väljarundersökning skiljer sig också från de föregående genom att den är avsedd att utnyttjas som ett första led i en studie av vissa aspekter på den svenska representativa demokratien; undersökningens andra led utgörs av en med intervjumetod genomförd studie av de vid valen 1964 och 1968 valda andrakammarledamöterna. Det senare ledet i undersökningen planeras bli genomfört under våren 1969. Planeringen av representationsundersökningen har gjorts med syfte att uppnå största möjliga komparabilitet i förhållande till en rad liknande undersökningar i andra länder (bl.a. USA, Storbritannien, Kanada, Frankrike, Italien). Ett nära samarbete har därför upptagits med en forskargrupp vid Institute for Social Research, The University of Michigan, Ann Arbor, USA, som tagit initiativet till det här nämnda programmet för internationell komparativ forskning kring den representativa demokratiens problem.

Partiforskningsgruppen

Från institutionen deltar en licentiand, FK Anders Wettergren, i ett av delprojekten, partierna och valpropagandan 1956—66, inom partiforskningsprojektets ram.

Delar av *Docent Elvanders undersökning*, Partierna, organisationerna och skat-terna, har utförts vid institutionen i form av proseminarieuppsatser.

Universitetsfilialen i Karlstad

Till univ.lektor i statskunskap förordnades FD Ragnar Andersson den 1/1 1968 och till univ.adjunkt FM Kurt Livh (fr. 1/7).

Elevantal:

	Ett betyg	Två betyg
Vt 1968	33	43
Ht 1968	81	20

Examination: Under året har 79 studerande godkänts för ett betyg samt 15 för två betyg.

Övrigt

Gäsföreläsningar vid institutionen har hållits av professorerna Antonio Lopez Pina, Univ. of Madrid; H. Parris, Univ. of Durham och Warren Miller, Univ. of Michigan, Ann Arbor. Som gästprofessor (Carl och Thecla Lambers professur) med preceptors lön och tjänstgöringsskyldighet har prof. Aage Clausen, Univ. of Wisconsin, verkat vid institutionen fr. d. 1/7 1968.

LUNDS UNIVERSITET

Personalförändringar

Docent Gunnar Sjöblom har från 1 juli innehaft docenttjänst. Under höstterminen har fil. lic. Lars-Göran Stenelo varit t.f. forskarassistent.

Licentiatavhandlingar

Lars Zanderin: Landstingsnomineringarna vid 1966 års kommunalval; Lars-Göran Stenelo: Svensk nedrustningspolitik under 60-talet; Rolf Österberg: Kommunal finanspolitik i fyra skånska städer 1955—1962; Anders Ek: Attityder till 1962 års kommunreform i vissa kommuntyper; Hans Ring: Kommunal självstyrelse och kommunala reformer.

Fil. lic.-examina

Conny Fredriksson, Lennart Lundquist, Lars-Göran Stenelo och Rolf Österberg.

Doktorsavhandlingar

Gunnar Sjöblom: Party Strategies in a Multiparty System (20 april); Göran Hydén: Tanu Yajenga Nchi. Political Development in Rural Tanzania (27 april); Sven-Ola Lindeberg: Nödhjälp och samhällsneutralitet (11 maj).

Elevantal

	Ett betyg	Två betyg	Tre betyg	Sammanlagt
Vt 1968	446	190	54	690
Ht 1968	411	184	68	653

Examination

Under året har 321 studerande godkänts för ett betyg, 132 för två betyg samt 30 för tre betyg.

Proseminarieuppsatser

Under vårterminen framlades 87 tvåbetygsuppsatser och 20 trebetygsuppsatser. Motsvarande siffror för höstterminen var 50 respektive 9.

Kommunalforskningsgruppen

Kommunalforskningsgruppen har vid institutionen haft följande anställda under året: assistent Lars-G. Nilsson, förste amanuenser Leif Johansson, Harry Petersson (fr. 1/2), Rolf Jönsson (fr. 1/6).

Partiforskningsgruppen

Lars Bengtsson är anställd som förste amanuens (fr. 6/3). I partiforskningsprojektet deltar tre licentiander från Lund.

Exkursioner

Under ledning av preceptor H. F. Petersson företog licentiatseminariet en exkursion till London. Genom benäget bistånd från Mr. Martin Cederlund vid British Embassy i Stockholm kunde deltagarna erbjudas ett rikt och omväxlande program. Ciceron under londonveckan var Mr. E. W. Bradley från Central Office of Information. Bl.a. besöktes the Houses of Parliament, The Observer, The Treasury, New Left Review, Commonwealth Office, the Labour Party, the Conservative Party samt Institute of Commonwealth Studies i Oxford. Proseminariet har under ledning av t.f. preceptor Torbjörn Vallinder företagit en exkursion till Stockholm den 21—25 april. Bl.a. besöktes Sveriges Radio, DN, statsrådsberedningen, finansdepartementet, riksdagen, SAF och LO.

Statsvetenskapliga föreningen

har under året haft följande sammansättning: ordförande professor Nils Stjernquist, vice ordförande preceptor Hans F. Petersson, skattmästare fil. lic. Bo Bjurulf, sekreterare fil. mag. Henrik Hermerén. Den 22 april besöktes föreningen av docent Björn Molin som talade om förvaltningsforskning.

Universitetsfilialen i Växjö

Elevantal:

	Ett betyg	Två betyg
Vt 1968	85	42
Ht 1968	83	51

Examination: Under året har 93 studerande godkänts för ett betyg samt 17 för två betyg.

Under vårterminen framlades 4 seminarieuppsatser och under höstterminen 16.

STOCKHOLMS UNIVERSITET

Personalförändringar

Till e.o. universitetsadjunkt i statskunskap från den 1/7 1968 utnämndes fil. lic. Yngve Myrman. Docent Krister Wahlbäck var tjänstledig 1/1—30/6 och universitetslektor Elmar Nyman 1/10—30/11. Preceptor Nils Andrén var under året tjänstledig för att upprätthålla en professur vid Köpenhamns universitet.

Licentiatavhandlingar

Adepitan Bamisaiye: The Theory and Practice of the Politics of Poverty. The African Blocs and the United Nations; Sonja Dahl: Central partiorganisation. Organisationen på central nivå inom bondeförbundet/centerpartiet och socialdemokratiska arbetarpartiet 1946—1960/64; Sam Chimé: The Organization of African Unity—a Venture in African Continental Cooperation; Runar Isacson: Höger- eller vänstertrafik i Sverige? Intressen och aktiviteter kring trafikfrågan 1950—63; Stig Munknäs: Centralisering och decentralisering inom svensk skolförvaltning.

Fil. lic.-examina

Adepitan Bamisaiye, Sam Chimé, Sonja Dahl, Runar Isacson och Yngve Myrman.

Elevantal

	Ett betyg	Två betyg	Tre betyg	Sammanlagt
Vt 1968	1120	362	56	1538
Ht 1968	1181	342	57	1580

Examination

Under året har 628 studerande godkänts för ett betyg, 135 för två betyg samt 26 för tre betyg.

Proseminarieuppsatser

Antalet framlagda proseminarieuppsatser uppgick under år 1968 till 134 för två betyg och 16 för tre betyg.

Kommunalforskningsgruppen

Docent Gunnar Wallin har under året varit ledare för forskningsgruppen, till vilken 6 licentiander och omkring 40 två- och trebetygsstuderande har varit knutna.

Partiforskningsgruppen

Ledare för forskningsgruppen har under året varit preceptor Olof Ruin. Till gruppen har knutits 1 doktorand, 4 licentiander samt ett 20-tal två- och trebetygsstuderande.

Statsvetenskapliga föreningen

Styrelsen består av docent Elias Berg (ordförande), fil. lic. Harriet Lundblad (v. ordf.), FK Magnus Isberg (sekr.), M. A. Thomas Hart (kassör), FK Bengt Owe Birgersson, FM Lars Erik Klason, PS Björn von Sydow samt docent Krister Wahlbäck.

Universitetsfilialen i Linköping

Elevantal:

	Ett betyg	Två betyg
Vt 1968	51	35
Tt 1968	85	41

Övrigt

Gästforskare: Professor Thomas Anton, University of Michigan var även under vårterminen 1968 verksam som gästforskare vid institutionen. Professor Andreas Papandreou har under ht 1968 lett ett seminarium med rubriken »Dictatorship in Greece: an Aspect of the Cold War».

UMEA UNIVERSITET

Personalförändringar

Fil. mag. Dan Brändström förordnades som t.f. universitetslektor från 1/7 1968.

Licentiatavhandlingar

Dan Brändström: Nomineringsförfarande vid kommunala val; Arne Helldén: Folkhögskolegruppen i riksdagen. Bildningsorientering och politisk orientering hos en grupp folkrepresentanter; Harry Forsell: Valrörelsens omfång och organisation vid 1966 års kommunalval; Gunnar Jervas: Amerikansk säkerhetspolitik efter andra världskriget. En säkerhetspolitisk studie med tonvikten lagd vid den militära strategin på 1960-talet.

Elevantal

	Ett betyg	Två betyg	Tre betyg	Sammanlagt
Vt 1968	116	103	19	238
Ht 1968	218	82	29	329

Examination

Under året har 231 studerande godkänts för ett betyg, 56 för två betyg samt 8 för tre betyg.

Proseminarieuppsatser

Antalet framlagda proseminarieuppsatser uppgick under år 1968 till 46 för två betyg och 10 för tre betyg.

Kommunalforskningsgruppen

Ledare för kommunalforskningsgruppen under året har varit professor Pär-Erik Back. Fyra licentiander har varit knutna till gruppen. Två lic.avhandlingar har framlagts under året. Ett antal två- och trebetygsstuderande har varit engagerade som uppsatsförfattare.

Partiforskningsgruppen

Ledare för verksamheten har varit professor Back. En licentiand har varit knuten till gruppen under höstterminen.

Exkursioner

Den 7—9 maj företog lic.-seminariet under ledning av professor Back en studiereisa till Stockholm varvid Riksdagen, Utbildningsdepartementet, Landsorganisationen och Svenska Arbetsgivareföreningen besöktes.

Statsvetenskapliga föreningen

Styrelsen har under året bestått av: Professor Pär-Erik Back (ordf.), rektor Bengt Grimlund (v. ordf.), t.f. univ.lekt. Dan Brändström (sekr.), fil. mag. Alf Gunnmo (kassör), fil. kand. Gunnel Gustafsson och fil. kand. Sten Berglund.

Gästföreläsare: Den 3 april Professor Henry Parris, Univ. of Durham, som talade om ett engelskt forskningsprojekt »Tyneside, Research Project». Den 4 april Professor Stein Rokkan, Bergen: »Sammenlignende politikk. Problemformuleringer och forskningsstrategier». Den 14 nov. Professor Joseph B. Board, Schenectady: »Analys av presidentvalet i USA».

Övrigt

Gästprofessor: Joseph B. Board, Chairman of the Department of Political Science, Union College, Schenectady, N.Y. Visiting professor (Fulbrigh-Hays Programme with Sweden) ht 1968.

UPPSALA UNIVERSITET

Personalförändringar

Bo Jonsson, forskarassistent (fr. 1/7), Mats Bäck, e.o. univ.lekt. (fr. 1/7), Jan Olof Hagelin, e.o. univ.lekt. (fr. 1/7).

Licentiatavhandlingar

Harald Bohlin: Staten och vattenkraften 1890—1918; Jan Olof Hagelin: Enhetlighet eller mångfald. En studie i svensk skolpolitik 1950—62; Bengt Matti:

Kommunismen i Norrbotten; Lars Göran Annerbo: Fackmän, lekmän och politiker. En studie kring 1940 års skolutredning; Lars Nord: Jugoslavien. 1956 års stormaktskonflikter och exemplet Indien; Peter Wallensteen: A study of economic sanctions.

Fil. lic.examina

Jan Olof Hägelin, Lars Göran Annerbo, Harald Bohlin samt Lars Nord.

Elevantal

	Ett betyg	Två betyg	Tre betyg	Sammanlagt
Vt 1968	429	296	33	758
Ht 1968	427	242	36	705

Statsvetenskapliga föreningen

Statsvetenskapliga föreningen har under året haft två sammanträden. Vid vårsammanträdet den 25 april höll docent Andreas Ådahl ett föredrag om »Rätts-säkerhet och legalitet i Sovjetunionen i dag». Vid höstsammanträdet den 21 november talade den inbjudne föredragshållaren Docent Krister Wahlbäck om »Presidentmakten efter Kekkonen».

*Universitetsfilialen i Örebro**Elevantal:*

	Ett betyg	Två betyg
Vt 1968	39	41
Ht 1968	89	15

LITTERATURGRANSKNINGAR

GUNNAR SJÖBLOM, *Party Strategies in a Multiparty System*. Lund Political Studies 7. Studentlitteratur 1968.

Gunnar Sjöbloms avhandling innehåller ett analyschema för studier av politiska partiers beteende. Författaren framhåller, att detta analyschema inte i och för sig kan betraktas som en teori utan är en del av ett systematiskt förberedelsearbete på en teori för partiets beteende. Analyschemat fungerar främst som en begreppsapparat och innehåller därför som en väsentlig beståndsdel ett antal klassifikationer och/eller distinktioner och därutöver vissa till klassifikationerna knutna hypoteser. Någon egentlig operationalisering av de i analyschemat ingående begreppen sker icke.

Avhandlingen inleds med några mycket allmänna synpunkter på teorins roll för den statsvetenskapliga forskningen och på vilka vägar som bör väljas för att nå fram till en mera utvecklad teoribildning inom ämnet. Jag delar författarens synpunkter härvidlag och det tycks mig naturligt att återge dem samlat i inledningen till en teoretisk avhandling av detta slag.

Sjöblom säger vidare inledningsvis (sid. 12), att analyschemat utgår från att partiernas beteende kan knytas till vissa av deras grundläggande mål och påpekar (s. 14) att analysen utföres i mål/medelstermer. Han understryker dessutom, att detta innebär ett antagande om förekomsten av någon typ av rationalitet i de politiska partiernas handlande och på olika ställen i avhandlingen återkommer också frågeställningar som har samband med studiet av målinriktat mänskligt socialt handlande i rationalitetstermer. Detta gäller exempelvis kapitel 3 om strategiskt beslutsfattande, särskilt den s.k. U/P-kalkylen, och avsnitt 10.6 om väljarkalkylen. Det rör sig här om problem av beslutsteoretisk art som ofta diskuterats i den teoretiska litteraturen i samband med begreppet rationalitet i betydelsen av mänskligt samhälleligt handlande sett som en strävan att uppnå eller approximera vissa mål. Med hänsyn till ett par påpekanden längre fram i recensionen tror jag det är ett viktigt konstaterande, att en sådan beslutsteoretisk begreppsapparat är en huvudkomponent i författarens analyschema.

Låt mig också inledningsvis konstatera, att analyschemat endast avser den del av partiernas verksamhet som är knuten till de strategiska målen. Den ytterligare målinriktning, som är knuten till vad författaren utan närmare definition kallar partiernas »general political evaluation system» (s. 15) är medvetet utelämnad. Vidare påpekas inledningsvis, att partierna som målinriktade strategiska aktörer tänkes verka på tre olika arenor med olika medlemmar och olika beslutsformer: den interna arenan, väljarenaren och den parlamentariska arenan (s. 27).

Min granskning av avhandlingen kommer att främst omfatta analys-schemats uppläggning i stort, dess begreppsapparat, definitioner och upphängningspunkter i andra teorier samt de centrala kapitlen 5—8.

Jag börjar med författarens definitionsteknik. På definitioner i avhandlingar av det här slaget skulle jag vilja ställa tre formella krav:

1. De skall införas första gången ett begrepp används.
2. De skall så långt möjligt utföras i termer av redan definierade begrepp så att begreppsapparaten successivt får en högre grad av konsistens.
3. De skall vara klart utmärkta i texten.

Inget av dessa tre villkor uppfylls helt i avhandlingen. Om det sistnämnda villkoret gäller att definitionerna inte är utmärkta på något speciellt sätt och författaren använder heller inte termen definition utan talar om »means», »implies», »denotes» och »is characterized by». Att definitionerna icke är särskilt markerade gör det vidare svårt att definitivt avgöra huruvida ett begrepp har definierats eller ej. Jag har t.ex. inte funnit någon definition av termerna »strategic variable» (s. 38) och »party loyalty» (s. 248); det sistnämnda begreppet kan möjligen vara en synonym för »party cohesion», men avhandlingstexten medger inte full klarhet på denna punkt. Vidare gäller, att inte alla termer definieras första gången de uppträder; »party cohesion» definieras exempelvis först i avsnittet om den interna arenan (s. 183). Dessa brister i definitionstekniken har emellertid ej med ett undantag — termen propaganda — försvårat förståelsen av författarens resonemang. Invändningarna är alltså till övervägande delen av formell natur.

En annan formell invändning gäller avhandlingens förhållande till annan teori inom detta område. Författaren säger inledningsvis (s. 8) att ett kriterium på en god teori är att den uppvisar konsistens med »earlier established and well-founded theories, hypotheses and facts in the science in question». Huruvida detta är fallet med författarens eget analys-schema är ganska svårt att avgöra eftersom författaren ingenstans på ett samlat sätt diskuterar sitt förhållande till annan teori. Det är uppenbart, att Anthony Downs och Richard Snyders arbeten spelat en roll för författaren, men vilket är förhållandet till exempelvis Herbert Simons rationalitetsbegrepp? Denna fråga kan inte vara betydelselös eftersom författaren utgår från ett beslutsteoretiskt betraktelsesätt med en begränsad intensionell rationalitet. Även den förklaringsform, som jag använde i min avhandling, bör rimligen ha haft något samband med Sjöbloms analys-schema, men inte heller därom sägs något explicit. En följdfråga blir också: använder författaren vissa begrepp i samma mening som andra citerade författare, t.ex. »satisficing» (Simon) eller »politicized» (undertecknad).

Avsaknaden av en samlad litteraturredovisning gör också att man får ett överdrivet intryck av beroendeförhållande mellan författaren och citerade teoretiker. Författaren har nämligen nyskapat mer än man tror och han har också i allmänhet på ett fruktbart sätt tagit till vara andra teroetikens resonemang.

Att Sjöblom inte i ett samlat avsnitt diskuterar sina relationer till andra teoretiker innebär vidare, att man ingenstans finner svar på frågan varför författaren icke utnyttjat eller anknutit till begrepp inom spelteorin (minimaxteoremet, atti-

tyder till chanstagnation, blandade strategier).¹ Spelteorin i sin helhet kan naturligtvis inte tillämpas på politiska partiers beteende, men vissa av de centrala begreppen inom spelteorin förefaller mig ha relevans för delar av författarens analyschema.

Endast på en punkt har Sjöblom otvetydigt klargjort sin relation till annan teori. Det gäller David Easton och dennes systemanalytiska betraktelsesätt. Sjöblom presenterar Eastons begreppsapparat i kap. 2 (s. 19) och utnyttjar sedan vissa av dennes begrepp (polity, system, input/output) delvis parallellt med den huvudsakliga analysen i mål/medel-termer. Det grundläggande input/output-schemat återges på tre ställen i avhandlingen — förutom i samband med presentationen av Easton (s. 19) också på s. 140 och 250. I det förstnämnda fallet är det partierna som är system och om mottager input och avger output (helt enhetlig blir användningen visserligen inte eftersom författaren arbetar med tre arenor och låter speciella organ inom partierna utgöra system på två av arenorna, medan partiet ospecificerat utgör system på väljararenan). Går vi däremot till s. 250, finner vi att input/output-schemat används på ett helt annorlunda sätt: här är det arenan som utgör system i Eastons mening, medan partierna inte har någon direkt funktion för schemat; jag har dock tolkat det så, att partiernas funktion för systemet här är att avge input (krav på och stöd åt systemet). Detta belyser, att begreppen input och output kommer till användning i olika sammanhang och med olika innebörd på olika ställen i avhandlingen. Sak samma belyses av de tre arenakapitlen. I avsnittet om väljararenan utnyttjas således input/output-schemat i sin helhet, medan på den interna arenan input-sidan diskuteras relativt utförligt, men outputbegreppet bara i samband med avsnitt 9.8 om output och kontroll. På den parlamentariska arenan slutligen finns input/output-schemat — sådant som det framträder i presentationen av partiernas output (s. 139 ff) — inte alls med. Begreppen används här (s. 250) i en annan bemärkelse; input omfattar inte längre de krav som ställs på partierna — utan de krav partierna reser mot någonting annat som fungerar som system. Kan f.ö. en arena, som definitionsmässigt är ett område med en viss beslutsstruktur (s. 43), motta krav och stöd och avge output i form av beslut?

Författarens utnyttjande av Eastons systemanalytiska och funktionalistiska begreppsapparat vid sidan om mål/medel-terminologin skapar alltså enligt min mening onödiga svårigheter. Jag tror nämligen att man i huvudsak kan översätta input/output-terminologin i mål/medel-termer. Begreppet input borde t.ex. kunna täckas av delar av den information som krävs för ett rationellt beslut enligt mål/medel-resonemanget och enligt min tolkning kan termen output undvaras då den helt täcks av medelsbegreppet. Redan texten på s. 44—45 tyder på att begreppen medel och output-variabel är synonyma och på s. 258 börjar författaren t.o.m. använda begreppen synonymt om varandra, vilket sannolikt förklarar, att input/output-schemat kommit i skymundan i kapitel 11.

Även om Eastons begrepp har en självständig roll för analyschemat, är det en brist att de båda begreppsapparaterna inte klart relaterats till varandra, att inte den ena kunnat definieras i den andras termer; jag tror att detta har bidragit till

¹ Författaren har heller inte hänvisat till Luce-Raiffa, *Games and Decisions*.

en viss överskådlighet och dessutom sannolikt kommer att försvåra tillämpningen av analys-schemat. Därtill kommer att användningen av termerna input och output under alla omständigheter ger en överdriven bild av den Eastonska begrepps-apparatens betydelse för författaren. Den har ingen väsentlig betydelse för analys-schemat, som står sig gott ändå. Med hänsyn till de risker, som ett systemanalytiskt betraktelsesätt medför vid studiet av partistrategier som ett delstudium av kollektivt mänskligt beteende, genom att i de flesta fall postulera dels en mekanistisk funktion, dels någon form av ekvilibrium är det min mening att det ej borde ha utnyttjats i avhandlingen.

Författaren anger på s. 38, att han räknar med fyra grundläggande strategiska variabler: mål, inflytandeobjekt, medel och kapabilitet. Jag är osäker på i vilken mening de kan betraktas som variabler; de är uppenbarligen inte handlingsvariabler i den meningen att de kan varieras av partiet som aktör och ifråga om målen kan författaren här inte tänka på det grundläggande partimålet (s. 73) — att partiet självt skall fatta de auktoritativa besluten i enlighet med sitt värderings-system; detta kan ju inte gärna vara varierbart. Begreppet kapabilitet är vidare enligt min mening en analysvariabel på något annan nivå än mål, medel och inflytande objekt, eftersom kapabiliteten är varierbar endast i samband med medlen; den utgör — annorlunda uttryckt — en förutsättning för graden av användbarhet hos medlen. Jag tycker därför, att begreppet kapabilitet får en missvisande placering när författaren placerar det som ett självständigt avsnitt i kapitel 6, som ju för övrigt innehåller ett avsnitt för varje handlingsvariabel. Eftersom klassifikationerna och förhållandet mellan de olika analysbegreppen i analys-schemat utgör så stora delar av avhandlingen och är så konsekvent och noggrant genomförda, betraktar jag inte invändningar om placeringen av olika begrepp på olika nivåer och begreppens förhållande till varandra som öväsentliga.

Låt mig avsluta raden av formella invändningar med ett påpekande om avsnittet 3.61 »The model stage». Detta avsnitt belyser de förenklingar som partierna gör i sina föreställningar om sambandet mellan de egna åtgärderna och inflytandeobjektens beteende; jag har svårt att uppfatta detta som ett stadium i en process, vilket författarens inplacering av avsnittet leder tanken till.

Sjöblom anger på s. 74 de fyra grundläggande målsättningar som han antar att partierna har: programrealisering, röstmaximering, maximering av parlamentariskt inflytande och partisammanhållning. Det första målet — programrealiseringen — är inte närmare behandlat. När författaren ersätter termen program med »vissa explicita önskningar av allmän natur» har han naturligtvis inte därmed eliminerat svårigheten med att operationellt fastställa värdeelementet i partiernas beslutsfattande. Sjöblom har i själva verket medvetet avstått från det klassiska problemet om intressenas och ideologiernas roll för partierna; han nöjer sig med att konstatera förekomsten av en sådan målsättning och möjligheten av att den kommer i konflikt med de strategiska målen. Jag tror att det är en klok begränsning.

De båda därpå följande målen — röstmaximeringen och maximeringen av parlamentariskt inflytande — har sin självklara plats i analys-schemat. Däremot känner jag någon tvekan inför det sista för Sjöblom grundläggande partimålet — partisammanhållningen. För det första kan jag inte se något skäl att inte också

här tala om *maximering* av partisammanhållningen. För det andra förefaller mig detta mål ha en annan generalitetsgrad än de övriga; det ligger annorlunda i beslutskedjan än t.ex. röstmaximeringen (som ju har ett direkt samband med det allmänna partimålet), eftersom maximal partisammanhållning i vissa lägen kan vara en förutsättning för röstmaximering som i sin tur är en förutsättning för uppfyllande av det allmänna målet. Sjöblom diskuterar partisammanhållningens förhållande till de andra partimålen på s. 86 där han säger, att det kan vara rimligt att betrakta partisammanhållningen som ett mål på lägre nivå än övriga mål, men inte anger något positivt argument för att definiera partisammanhållningen som ett självständigt grundmål i stället för att klassificera det som intermedieärt i förhållande till de övriga. Författaren talar på annan plats i avhandlingen (s. 54) om resurssamlade som en partiaktivitet, och i en tidigare version av analys-schemat² använde författaren termen »maximering av det interna stödet». Eftersom partisammanhållningen snarare måste betraktas som en målsättning på lägre nivå, tror jag att en sådan mera allmän formulering hade varit lättare att motivera om man önskat introducera ett fjärde grundläggande partimål. Som det nu är måste man ställa sig frågan: varför har inte andra partiaktiviteter — t.ex. maximering av personella och finansiella resurser och en ökning av antalet befattningar som kan utbjudas som politiska belöningar — kommit med vid den grundläggande målklassificeringen? Inte heller denna distinktion är betydelselös med hänsyn till klassifikationernas centrala betydelse för analys-schemat. Låt mig till sist i detta sammanhang och som kommentar till författarens antagande, att partierna söker maximera alla typer av stöd på alla de tre arenorna, säga att det ju inte i alla situationer är givet, att maximal intern uppslutning kring en ståndpunkt är den optimala strategien.

Avsnitt 5.6 om målkombinationer och målkonflikter bygger på vissa antaganden om vars rimlighet det är svårt att uttala sig i brist på empiriskt material. Författaren antar t.ex., att graden av risktagande spelar särskilt stor roll på väljararenan, och eliminerar därmed målkonflikt nr 12 (s. 90), medan nr 13 försvinner genom ett antagande om att ett alternativ med positiv programrealisering inte kan ha ett negativt värde ifråga om partisammanhållningen (s. 91). Jag tror, att det är svårt att på detta sätt generellt angripa problemen resonemangsvägen, eftersom man i samband med satsen om målkonflikter automatiskt kommer in på frågan om vägningsregler.

Sjöblom anger på s. 97, att han arbetar med tre grundläggande outputvariabler (medel): ståndpunkter, kandidater och propaganda. I sista stycket på samma sida sägs, att dessa variabler kan variera med avseende på dels innehåll, dels presentationssätt. Den omedelbara reflexionen blir här, att författaren använder termen propaganda på ett mindre vanligt sätt; propaganda måste betyda något annat (eller mer) än tekniken att inför väljarna presentera sina ståndpunkter och kandidater. I texten före kapitel 6 avses med propaganda alltid propagandainnehållet, således även de ståndpunkter och kandidater som förs ut till väljare och parti-medlemmar (s. 69, 85).

Vilken är då författarens definition av propaganda? Jag tolkar författarens

² Statsvetenskaplig Tidskrift 1967: 2—3.

definition (s. 114) så att propaganda inrymmer dels presentationen av de båda andra outputvariablerna, dels ett annorlunda innehåll än de båda andra medlen och presentationen av detta andra innehåll. När författaren under moment b. talar om innehållet i de symboler som används för att influera opinionen, får man annars lätt ett intryck av att de båda andra medlen ryms i propagandavariabeln, att propaganda är summan av all output, medan kandidater och ståndpunkter är delar därav. Inte heller resonemanget under rubriken »relation to other output variables» är ur den här synpunkten tillfredsställande. Där inleder författaren nämligen med att säga, att propaganda är lika med presentationen av egna och andras ståndpunkter och kandidater, och motiverar därefter propagandan som en tredje analysvariabel med de stora manipuleringsmöjligheter, som partierna har härvidlag, vilket väl knappast kan sägas vara ett motiv för en viss klassifikation. I nästa stycke ökar dock klarheten; här sägs, att en ytterligare innehållskategori inrymd i begreppet propaganda utgörs av »general party descriptions», och denna kategori borde väl kunna vidgas till att omfatta alla de verklighetsbeskrivningar, som ryms i propagandan och således kunna betraktas som en självständig innehållsvariabel. Avsnittet avslutas med ett påpekande att huruvida denna tredje innehållskomponent förekommer eller ej beror på bedömningen av informationsnivån hos propagandamottagarna. Tillsammans med understrykandet på s. 130, att det alltid råder interdependens mellan de tre handlingsvariablerna synes mig detta avsnitt vara det klaraste ifråga om begreppet propaganda. Tyvärr finns emellertid andra textställen som bidrar till att skapa avsevärd oklarhet. Författaren hävdar i samband med definitionen att han använder termen »propaganda method» för tekniken, »propaganda content» för innehållet, medan propaganda ospecificerat står för båda tillsammans. Så sker inte konsekvent. När det i avsnittet om förhållandet mellan ståndpunkter och propaganda påpekas, att »standpoint taking can by the party sometimes be propaganda motivated», så måste författaren mena, att man av presentationstekniska skäl intar en annan ståndpunkt än vad eljest skulle blivit fallet. Propagandainnehållet kan ju inte gärna vara relevant vid ett sådant ställningstagande. Det är särskilt beklagligt, att denna oklarhet finns i det avsnitt, där relationen mellan outputvariablerna avsågs bli klarlagd. I avsnitt 7.7 åstadkommer författaren en skillnad mellan fallen 1 och 13 genom att låta propaganda betyda formen för presentation av ståndpunkterna, men ändå används termen propaganda ospecificerad (s. 153 f). Ett ytterligare exempel på den oklara användningen av termen propaganda är s. 207, där »standpoints» och »propaganda» används synonymt; annars har ju texten ingen relevans för vad författaren där framhåller.

I motsats till övriga invändningar är enligt min mening denna användning av termen propaganda en fundamental svaghet i analys-schemat. Jag vill därför med hänsyn till det framtida utnyttjandet av analys-schemat föreslå följande ändrade språkbruk.

Innehållet i det output, som kan varieras av partierna är ståndpunkter, kandidater plus verklighetsbeskrivningar avseende olika områden (t.ex. partier och olika samhällsgrupper). Dessutom kan partierna i sin presentation av detta innehåll för inflytandeobjekten variera presentationsformerna; det sistnämnda sammanfaller med den gängse innebörden av termen propaganda. Det bör också understrykas, att det ju här definitionsmässigt endast gäller innehåll i och presen-

tation av det output som avges till inflytandeobjekten — annan verksamhet inom output-kategorierna har ju ej relevans för författarens analyschema, som gäller partiernas strategier.

När författaren på några ställen i avhandlingen säger, att partiernas åtgärder kan vara bestämda av propagandahänsyn, så avses ju därmed att vissa beslut skulle ha blivit annorlunda om man inte haft att beakta presentationssättet. Mest påtagligt är författarens resonemang (s. 112) vad gäller intagande av ståndpunkter, som förväntas bli presenterade för inflytandeobjekten av ett medium över vilket partiet icke utövar full kontroll. Samma hänsyn kan emellertid också åberopas för kandidatvariabeln. Presentationstekniska synpunkter kan ju vara avgörande vid ett nomineringsbeslut, då det gäller att utse en kandidat, som kommer att uppträda i icke-partistyrda media; partiet nominerar av dessa skäl icke den kandidat, som av andra skäl förefaller lämpligast. Det av författaren påtalade förhållandet mellan ståndpunkter och propaganda har alltså sin motsvarighet även vad gäller förhållandet mellan kandidater och propaganda, fast så icke påpekas.

På några ställen i avhandlingen antyder författaren andra partimedel än de tre outputvariablerna i kapitel 6. Det gäller t.ex. utnyttjande av poster som belöningar för politisk verksamhet, vilket skulle kunna vara ett medel på den interna arenan (s. 201 ff) och vissa av de åtgärder som författaren återger i avsnittet om »coercive power» (s. 203), där bl.a. uteslutning ur partiet och utebliven åternominering till viktiga poster nämns. Detta tycks mig vara exempel på andra medel som står till partiernas förfogande och som är varierbara, och man saknar en redogörelse för hur dessa medel förhåller sig till de tre grundläggande outputvariablerna. I detta sammanhang kan man också ställa frågan om partierna verkligen söker maximera sitt röststöd även på den interna arenan. Detta antagande modifieras på några ställen i texten, men man saknar en samlad kommentar härtill i avsnitt 5.5.

Kapitel 8 har titeln »Party relations». Termen »relations» avser här flera olika saker. Författaren diskuterar nämligen i detta kapitel följande.

1. Partiernas förhållande till varandra avseende röstning i parlamentet.
2. Partiernas förhållande till varandra avseende intagna ståndpunkter oberoende av 1 ovan.
3. Partiernas förhållande till varandra avseende väljarunderlag.
4. Väljarnas föreställning om partiernas förhållande till varandra avseende någon av punkterna 1—3 ovan.

Detta erbjuder i allmänhet inga svårigheter för förståelsen av författarens resonemang, men på några enstaka punkter blir användningen av termen »party relations» oklar. Så är fallet på s. 174, 175 och 180 där det inte omedelbart framgår vilken typ av relationer som belyses av de abstrakta exemplen.

I början av kapitlet redovisar Sjöblom den s.k. avståndsmodellen, som använts för att beskriva partiets och väljares förhållande till varandra.³ Författaren går igenom modellen, redovisar en del kritik mot den, instämmer i kritiken och omformulerar därefter med utgångspunkt från Stokes' artikel modellen; vissa av

³ Downs, A., *An economic theory of democracy*, s. 115 ff.

dess grundegenskaper går därigenom förlorade. Författarens därpå grundade slutsats blir att modellen i stora delar inte kan användas av partierna i deras strategiska handlande; den utnyttjas därför inte i analys-schemat.

Det vore kanske tillräckligt att stanna här och konstatera att detta avsnitt följaktligen har en ganska liten betydelse för analys-schemat i stort. Men då författaren enligt min mening inte gjort full rättvisa åt denna typ av modeller, skall jag i korthet utveckla ett resonemang här. För det första har författaren inte alls redovisat avståndsmodellen som en jämviktsmodell, vilket dock är en huvudpunkt hos Hotelling; modellen som sådan förklarar alltså varför jämvikt råder och den anger dessutom villkoren för jämvikt. Texten på s. 168 och 173 ger därför enligt min mening en alltför negativ bild av avståndsskalornas användbarhet i partiernas strategiska överväganden. Detta förbiseende blir speciellt betydelsefullt när författaren introducerar icke-röstningen i sitt resonemang om avståndsmodellen (s. 164 f). Sjöbloms resonemang anknyter till en artikel av Gerald Garvey,⁴ där denne visat, att huruvida jämvikt uppkommer i ett partisystem sedan man beaktat icke-röstningen — dvs. om det lönar sig för något parti att flytta sig ut efter skalan eller ej — beror på vissa egenskaper hos sambandet mellan partiernas rörelser efter skalan och förändringar i relationen röstning/icke-röstning. Vilken grad av elasticitet som råder i detta samband avgör således om man även med introducerande av icke-röstning kan bevara ekvilibriumföreställningen i avståndsmodellen. Varken i text eller figurer har Sjöblom lyckats återge detta inslag i avståndsmodellen; eftersom en direkt hänvisning till Garvey görs här, hade det nog varit bättre att exakt återge hans figurer.

Om återstoden av kapitel 8 kan jag fatta mig kort. Avsnitt 8.71 kan ersättas av en formel, medan 8.72—8.74 utgörs av ett material som med ifyllda värden i ett konkret fall kan utgöra empiriskt underlag för påståenden om koalitionsavsikter men väl knappast behöver utföras i ett analys-schemat.⁵ Det här kapitlet är överhuvudtaget ganska löst knutet till avhandlingens huvudfrågeställning om partiernas strategiska handlande och bygger dessutom på en annars inte utnyttjad förutsättning, nämligen att väljarpreferenserna är låsta (eller exaktare att partierna tror att de är låsta). Eftersom jag tycker, att analys-schemat i övrigt i detta avseende uppvisar en hög grad av realism, är det litet tråkigt att ett kapitel faller ur ramen härvidlag. I och för sig har kapitlet ett allmänt intresse och ett pedagogiskt värde för partistudier i allmänhet, men det har ingen direkt funktion för analys-schemat.⁶

Om författarens avhandling gäller i stort, att de olika begreppsdistinktionerna följs upp i de kapitel där begreppen utnyttjas. Detta kan någon gång ge intryck av onödig begreppsexercis men måste naturligtvis ses som en klar förtjänst och belyser dessutom hur väl genomarbetat analys-schemat egentligen är. På någon enstaka punkt har författaren inte uppfyllt detta krav. Den offensiva propagandan kommer exempelvis icke med i kapitel 7, utan det är hela tiden den deklarativa propagandan som resonemanget avser.

⁴ Garvey, G., The theory of party equilibrium. *Am. Pol. Science Review* 1966 s. 29 f.

⁵ I case no. I på s. 176 har i tablån siffrorna för partierna B och C blivit omkastade.

⁶ Författaren uppger (s. 44) att kapitlet har implicit relevans för alla mål och arenor, vilket i varje fall inte kan gälla avsnitt 8.4—8.8.

Ett annat förtjänstfullt drag hos analys-schemat är att det trots sin detaljerade utformning förefaller höggradigt realistiskt, dvs. i den mån partierna genomför strategiska överväganden som har samband med deras målsättningar, så måste många av de variabler och komponenter, som ingår i analys-schemat, komma med i sådana överväganden. Varken recensent eller författare kan naturligtvis säga något säkert om hur det förhåller sig härvidlag, men det tycks mig rimligt att söka utnyttja analys-schemats begreppsapparat vid en konkret studie i partistrategi. Av fundamental betydelse blir då graden av entydighet och konsekvens i definitioner och distinktioner. Detta har också varit motivet för mig att i recensionen främst dröja vid sådana frågeställningar.

Gunnar Sjöbloms avhandling är i flera avseenden unik. Den utgör en omfattande och sammanhållen teoretisk framställning rörande en viktig del av den politiska vetenskapens forskningsfält. Genom sitt medvetet konsekventa framställningssätt frambringar den ett stort antal prövbara hypoteser; dessa hypoteser ger på allmänna grunder ett rimligt intryck. Avhandlingen har slutligen egenskapen att kritiskt pröva och på ett meningsfullt sätt utnyttja en stor del av det, som kan kallas internationell statsvetenskaplig teoribildning. Avhandlingen representerar en stor och positiv forskningsinsats.

Björn Molin

SEYMOUR MARTIN LIPSET, *Revolution and Counterrevolution. Change and Persistence in Social Structures*. Basic Books, New York 1968. Pris \$ 10.00 (60 kr. + oms).

SEYMOUR MARTIN LIPSET and STEIN ROKKAN (ed.), *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*. The Free Press, New York 1967. Pris 78.65 kr. + oms.

Seymour Martin Lipsets välkända *Political Man*¹ har blivit ett standardverk i modern politisk sociologi. Det är säkert många studenter och yngre forskare som genom den boken har fått sina första mera djupgående kontakter med sådana viktiga tankegångar och teman i den politiska vetenskapen som konflikt-kontra consensus-perspektivet på samhället, den gradvisa samhällsförändringens betydelse för politisk stabilitet, legitimitet som grundval för politisk auktoritet, förekomsten av »extremism» längs hela vänster-högerskalan och partistrider i flerpartisystem som en fredlig form för klasskamp. Men det fanns också läsare, redan när *Political Man* var nyutkommen i början av 60-talet, som satte frågetecken för vissa av Lipsets tankegångar, t.ex. hans tendens att betrakta all »extremism» som patologisk, hans deterministiskt grundade positiva värdering av avideologisering och avpolitisering som symptom på framskriden samhällsutveckling och hans ganska formaldemokratiska syn på den Tredje världens utvecklingsproblem. När nu Lipset givit ut en bastant samlingsvolym, *Revolution and*

¹ Seymour M. Lipset, *Political Man. The Social Bases of Politics* (New York and London 1960), på svenska 1966 under titeln *Den politiska människan*.

Counterrevolution. Change and Persistence in Social Structures, som översködligt sammanfattar hans hittillsvarande produktion, är det därför med speciellt intresse som man studerar hans framsällning i dessa senare avseenden, där utvecklingen delvis har hunnit gå förbi *Political Man* på ett mera ovedersägligt sätt än för snart tio år sedan. För egen del måste jag säga, att läsningen av den nya volymen just från denna synpunkt blev en besvikelse, även om boken naturligtvis är av stort värde som sammanfattning av en tongivande politisk sociologs helhetssyn.

Det är självklart att Lipset inte är omedveten om hur studiet av den Tredje världens politik har gjort statsvetenskapens problemställningar mindre provinsiella och kulturellt mer relativistiska än förut.² När han ändå framhårdas i att sätta »the search for a single set of factors associated with the propensity to sustain competitive party systems among the less developed nations»³ i centrum för den politiska forskningen, kan man följaktligen undra om det i stället är ett slags okänslighet för den nya kunskapens innebörd, som ligger bakom hans envetenhet. På liknande sätt känns det otillfredsställande, att en sociolog av Lipsets kapacitet fortfarande nöjer sig med att utan vidare förklara det moderna USA:s samhällsproblem som resultatet av krympande minoriteters sista desperata motstånd mot en i stort sett positiv och naturlig utveckling. »It cannot be stressed too strongly,» skriver han, »that the politics of the 'back-lash', whether religious-cultural, economic, or racially motivated, is a consequence of the fact that the United States is becoming more liberal.»⁴ Visserligen är det en av Lipsets verkligt betydande insatser att han så grundligt analyserat och studerat »back-lash»-fenomenet, men man tycker ändå att han skulle kunna vara mera öppen för kompletterande förklaringsmodeller. I detta fall kan ensidigheten i analysen möjligen förklaras med den determinism hos Lipset som gör att avideologisering, stabilitet och kompromissvilja för honom framstår som en nästan automatisk konsekvens av materiella framsteg i länder där en viss ekonomisk utveckling redan kommit igång. I det kapitel i den nya boken med titeln »The Modernization of Contemporary European Politics» där dessa frågor diskuteras reserverar sig Lipset visserligen mot slutet genom att betona hur »the tension between equality and inequality is endemic in modern industrial democratic society».⁵ Men hans enda förklaring till det knappast självklara påståendet att denna motsättning skulle vara så mycket lätthanterligare för det politiska systemet än andra motsättningar är densamma som vi fick redan i *Political Man*. Den går ut på att gräl om moral- och religionsfrågor alltid är mer konfliktladdade och svårlösta än ekonomiska tvister. »To work out compromises over wages and hours or tax policy is easy. To compromise with what is held to be heresy or a basic threat to the

² Se t.ex. Lipset, *Revolution and Counterrevolution*, not 33, sid. 197, där en rad verk som medverkat till denna förskjutning räknas upp.

³ *Ibid.*, sid. 196.

⁴ *Ibid.*, sid. 324.

⁵ *Ibid.*, sid. 242 ff.

right way of life is much more difficult.»⁶ Märkligt nog tar Lipset här inte alls upp tanken på att moraliska och ideologiska attityder ofta med fördel kan uppfattas och studeras som rationaliseringar just av ekonomiska intressen. Den sortens hypotes borde annars ligga nära till för den demokratiska klasskampens sociologiske utforskare.

Det skulle vara lätt att ge många fler exempel på hur Lipsets uppfattning knappast har förändrats under det gångna decenniet i sådana centrala och kontroversiella frågor som jag har nämnt här. Det är slående hur nästan varje väsentlig tankegång från *Political Man* — både de odiskutabelt riktiga och värdefulla och de mera diskutabla — dyker upp i *Revolution and Counterrevolution*, ibland något omarbetade och ibland i samma form som tidigare. Men detta är inte hela sanningen om den nytgivna samlingsvolymen. Den innehåller nämligen också vissa nyheter, bl.a. fina och grundliga essäer om vardera Harriet Martineau, Moisei Ostrogorski och Robert Michels, tre pionjärer i fråga om jämförande samhällsforskning.⁷ Vidare är det från teoretisk utgångspunkt kanske viktigare att den även redovisar en perspektivförskjutning hos Lipset, som för övrigt hänger ihop med intresset för klassikerna. I ett stimulerande plenarföredrag vid nordiska statsvetarmötet utanför Helsingfors i augusti 1968 diskuterade Erik Allardt bl.a. denna aspekt på Lipsets nya bok.⁸ Med en något tillspetsad renodling framställde Allardt där *Political Man* som ett exempel på en konsekvent tillämpning av stratifieringssynen på samhället, ett exempel på »politikens sociologi» till skillnad från »politisk sociologi».⁹ Skillnaden mellan dessa två typer av sociologi skulle enligt Allardt vara att »politikens sociologi» helt enkelt är vanlig sociologi som råkar syssla med att förklara politiska fenomen, medan »politisk sociologi» i stället är en mera autonom vetenskapsgren, som utgår från att politiken kan vara en förklarande variabel. Det är visserligen svårt att se hur man med detta synsätt någonsin skulle kunna dra en gräns mellan statsvetenskap och »politisk sociologi». Men dels är detta inget viktigt gränsdragningsproblem och dels är poängen i resonemanget en annan, nämligen att Lipset liksom många andra under 1960-talet utvecklats sig bort från »politikens sociologi» i riktning mot den »politiska sociologin». Denna förändring har framför allt tagit sig uttryck i ett ökat intresse för vad Allardt och andra kallar den »institutionella

⁶ *Ibid.*, sid. 183.

⁷ Inom parentes sagt innehåller den också vissa onödiga felaktigheter. På sid. 233 betecknas det som högst »significant» att det svenska folkpartiet lyckades inhösta »enorma» (!) vinster på bekostnad av högern genom att acceptera socialdemokraternas korrekta tolkning av välfärdssamhällets logik och ansluta sig till ATP-reformen. På sid. 243 beskrivs Sverige på ett missvisande sätt igen, när det sägs att vi i trettiofem år haft »free access to universities together with state bursaries». På sid. 325 påstår Lipset att George Wallace är (var) staten Georgias guvernör och på sid. 417 får Lenin det för honom ovanliga förnamnet Nicolai.

⁸ Erik Allardt, *Statsvetenskap och sociologi*, (stencil, Helsingfors 1968).

⁹ *Ibid.*, sid. 12.

aspekten», dvs. studiet av politiska handlingars och institutioners effekter på andra samhällsvariabler. Även om detta, som jag påpekat, inte för Lipsets del tycks ha inneburit någon omvärdering på väsentliga punkter i helhetssynen, öppnar naturligtvis en sådan perspektivförskjutning — eller snarare perspektivvidgning — möjligheter till fördjupad teoretisk analys av historiska förändringsprocesser. Genom att kombinera strikt samhällsstrukturell och institutionellt inriktad analys kan man nämligen mycket bättre fånga in det dialektiska eller cybernetiska växelspelet mellan samhälle och politik än om man begränsar sig till en enda typ av oberoende variabel.

Nu tycker jag nog att Lipset var något mera »politisk sociolog» redan i *Political Man* och kanske också litet mera »politikens sociolog» i *Revolution and Counter-revolution* än Allardt framhöll i sitt föredrag — skillnaden i detta avseende är alltså enligt min uppfattning inte så stor mellan de två böckerna. Däremot framstår utvecklingen mot »politisk sociologi» mycket tydlig, om vi istället jämför med en annan stor och tämligen nyutkommen samlingsvolym, *Party Systems and Voter Alignments*, som Lipset redigerat tillsammans med Stein Rokkan. Det är särskilt inledningskapitlet som är av intresse i sammanhanget. Det har rubriken »Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: an Introduction»¹⁰ och här har Lipset och Rokkan i formuleringar som Allardt i sitt föredrag kallade »lysande» givit ett »teoretiskt mera stringent uttryck» åt den nya tendensen.¹¹

Party Systems and Voter Alignments är en bok som utöver inledningen innehåller elva uppsatser av ledande forskare om partipolitikens utveckling i olika delar av världen. Tyngdpunkten ligger på den kapitalistiska delen av den industrialiserade världen, som fått drygt tre fjärdedelar av de över femhundra sidorna. De åtta uppsatser som ryms här ger tillsammans en fin helhetsbild och översikt av vår nuvarande kunskap om moderna flerpartisystems bakgrund och sociala funktioner. Vad som i innehållsförteckningen kallas »the emerging nations» behandlas i uppsatser om Japan, Brasilien och Västafrika, vilket naturligtvis är mindre uttömmande. Politik i socialistiska eller kommunistiska länder behandlas inte alls. Det intressanta med Lipsets och Rokkans inledning är att den har skrivits efter och på grundval av de andra bidragen. Den utgör ett försök att syntetisera den jämförande kunskap dessa förmedlar till en teoretiskt sammanhängande modell för utvecklingen av moderna partisystem via växelverkan mellan konfliktgrunder i samhället (»cleavages») och historiska situationer. Den röda tråden i de två författarnas tankegång framgår av följande uppställning,¹² som är lättare gripbar än de mera formaliserade uttryck som tidigare i uppsatsen härleds ur Talcott Parsons paradig för »societal interchanges»:

¹⁰ Lipset och Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments*, sid. 1—64.

¹¹ Allardt, *op. cit.*, sid. 12.

¹² Lipset och Rokkan, *op. cit.*, sid. 47.

Cleavage	Critical juncture	Issues
Center-Periphery	Reformation — Counter-Reformation: 16th-17th centuries	National vs. supranational religion National language vs. Latin
State-Church	National Revolution: 1789 and after	Secular vs. religious control of mass education
Land-Industry	Industrial Revolution: 19th century	Tariff levels for agri- cultural products; control vs. freedom for industrial enterprise
Owner-Worker	The Russian Revolution: 1917 and after	Integration into national polity vs. commitment to international revolutionary movement

Som synes kan två av konfliktgrunderna i uppställningen hänföras till den nationella revolutionen och två till den industriella. Vad Lipset och Rokkan visar är att skillnader mellan olika moderna politiska system kan förstås och förklaras mot bakgrund av skillnader mellan länderna i fråga om konfliktgrundernas karaktär och tidpunkten för deras uppdykande på scenen — framför allt mot bakgrund av om de dök upp en och en i taget eller ackumulerades ovanpå varandra. Det senare är som bekant fallet för de flesta av den Tredje världens länder.

Det skulle föra för långt att i den här recensionen gå in på en grundlig diskussion av alla de teoretiskt subtila detaljfrågeställningar som Lipsets och Rokkans framställning lockar läsaren att fördjupa sig i. Mitt syfte är snarare »konsumentupplysande». Det är i varje fall uppenbart att detta syntetiska eller inklusiva sätt att närma sig studiet av den politiska utvecklingens problem utgör en oundgänglig ram för mera detaljinriktad forskning. Gunnar Myrdals monumentalverk *Asian Drama*¹³ är för övrigt ett värt exempel på hur ett sådant brett socialvetenskapligt grepp kan berika analysen av komplicerade sociala processer. Myrdals utgångspunkt är ett starkt upplevt behov av att spränga västvärldens nationalekonomis snäva gränser för att kunna studera Asiens utvecklingsproblem. När han i detta syfte pläderar för och tillämpar »the institutional approach»,¹⁴ blir det konkreta resultat i *Asian Drama* ofta mycket närbesläktat med det slags fruktbara studium av växel-spelet mellan samhälle och politik som man kanske kan kalla »politisk sociologi» (eller »politisk vetenskap») till

¹³ Gunnar Myrdal, *Asian Drama*, Vol. I, II, och III (Random House, New York 1968).

¹⁴ *Ibid.*, sid. 26 ff.

skillnad från »politikens sociologi» — eller i Myrdals fall till skillnad från vanlig nationalekonomi. Men det är inte min avsikt att just här fullfölja associationen till Myrdals verk genom att visa hur hans analyser av Södra Asiens utvecklingsproblem leder till att politiken många gånger framstår som den mest centrala variabeln. Det är ett ämne för en särskild artikel, men ändå värt att nämnas i detta sammanhang, eftersom det illustrerar det starka tryck mot inklusiv socialvetenskap som den moderna världens verklighet utsätter samhällsforskningen för. I denna mening är *Asian Drama* och de två böcker denna recension främst handlar om parallella.

Lars Rudebeck

TATU VANHANEN, Puolueet ja pluralismi. Tutkimus poliittisen ja sosiaalisen pluralismin riippuvuuksista kymmenessä Kansainyhteisön jäsenmaassa. (Partier och pluralism. En undersökning av kausalitetssambandet mellan politisk och social pluralism i tio samväldesländer). Akademisk avhandling, VIII+331 s. Porvoo 1968.

De politiska, ekonomiska, sociala och kulturella banden mellan de nordiska länderna är många och oslitliga. Särskilt för Finlands del utgör emellertid det avvikande språket en i viss mån hämmande faktor i det nordiska samarbetet. För att tala med Stanley Anderson: »The Scandinavian countries comprise an exclusive region, with Denmark, Norway and Sweden as the core, to which Finland and Iceland are firmly bound by culture, even if less so by location and language.»¹ I vetenskapliga sammanhang innebär denna språkliga isolering givetvis ett svårt hinder. För de nordiska grannländerna är det inte alltid så lätt att följa med de framsteg och resultat forskningen i Finland kan uppvisa på olika områden. Rektor för Åbo Akademi, professor Nils Erik Enkvist, har i en uppsats kring dessa problem rätt träffande talat om »språkmuren kring vår vetenskap».²

För en svenskspråkig läsekrets kan det därför kanske ha ett visst intresse att ta del av nedanstående korta presentation av Tatu Vanhanens ovan rubricerade, i år utkomna doktorsavhandling om sambandet mellan politisk och social pluralism i tio medlemsländer av det Brittiska samväldet. Avhandlingens syfte är att undersöka om differenser i samhällets sociala struktur kan erbjuda en förklaring på differenser mellan graden av pluralism i partisystemen. Författaren, som redan i samband med sin pro gradu- och sin licentiatavhandling bekantgjort sig med de politiska förhållandena i Indien, har som undersökningsenheter valt de samväldesländer som uppnått självständighet under efterkrigstiden fram till år 1962, nämligen Indien, Pakistan, Ceylon, Ghana, Malesien, Nigeria, Tanzania, Jamaica, Trinidad & Tobago och Uganda. Cypern och Sierra Leone har härvid utelämnats, det förra landet på grund av de begränsningar som vidlåder dess självständighet, det senare på grund av materialsvårigheter. Valet av undersökningsenheter får betecknas som lyckat — som författaren påpekar (s. 9) utgör dessa länder i många avseenden en enhetlig statsgrupp. Sålunda har den politiska ut-

¹ The Nordic Council. A Study of Scandinavian Regionalism, s. 8.

² Artikel »under strecket» i Hufvudstadsbladet 3.6. 1967.

veckling som lett till självständighet varit rätt likartad i alla länderna, vidare är valsystemen likartade. Skillnader i ländernas partisystem kan därför inte förklaras bero på skillnader i valsystemen.

I avhandlingens inledande kapitel redogör författaren för syftet med sin undersökning och för med undersökningens praktiska utförande sammanhängande frågor. Han utgår härvid från följande hypotes: »Graden av pluralism inom partisystemet korrelerar positivt med graden av pluralism inom samhället», och konstaterar därefter (s. 5) att de begrepp som inrymms i denna hypotes inte som sådana empiriskt kan mätas, varför det är nödvändigt att söka sådana motsvarande begrepp som går att operationellt bestämma. Som en måttstock på pluralismen inom partisystemen (politisk pluralism) väljer han då det största partiets procentuella andel av röster i parlamentsval eller av representantantal i parlamenten. Partisystemet anses härvid mer pluralistiskt ju mindre denna andel är.

Då det gäller att finna ett acceptabelt mått på pluralismen i samhället (social pluralism) blir författarens uppgift betydligt svårare, här spelar ju en mängd faktorer in. Vanhanen har härvid valt att anlita följande åtta variabler som indikatorer på social pluralism: 1) storleken av den största etniska gruppen (eller kastgruppen) av befolkningen, 2) storleken av den största språk- eller stamgruppen, 3) storleken av den största religionsgruppen, 4) befolkningens fördelning på stad och landsbygd, 5) den yrkesutövande befolkningens fördelning på dels jordbruk, dels övriga yrken, 6) fördelningen av jordegendom, 7) befolkningens fördelning på läskunniga och icke-läskunniga och 8) det relativa antalet högskolestuderande. Variablerna 1—3 utgörs härvid av faktorer som skapar en s.k. traditionell pluralism, en pluralism som grundar sig på motsättningar mellan olika kommunala grupper. Vanhanen mäter denna traditionella pluralism enligt samma principer som han mäter den politiska pluralismen: samhället anses alltså mer pluralistiskt ju mindre den största kommunala gruppens andel av befolkningen är. Variablerna 4—8) kan däremot inte mätas på samma sätt, utan ett något annorlunda förfarande måste anlitas. I motsats till variablerna 1—3) mäter dessa variabler 4—8) en s.k. modern pluralism, en mer dynamisk pluralism som grundar sig på olika ekonomiska och sociala motsättningar och på kunskapsresursernas fördelning inom samhället. Härvid är det inte alltid utan vidare klart att den största gruppens procentuella andel bäst utvisar graden av pluralism. Vanhanen påpekar sålunda (s. 7) att då näringslivet i städerna vanligen är mångsidigare än på landsbygden är förutsättningarna för en uppkomst av självständiga sociala grupper större i städerna. Därför måste landsbygdsbefolkningens andel betraktas som »ofördelaktigare» än stadsbefolkningens andel när det gäller att bedöma graden av social pluralism. På liknande sätt visar författaren för varje variabel vilken grupp som bör anses vara mest »ofördelaktig» — den sociala pluralismen anses desto större ju mindre den mest »ofördelaktiga» gruppens procentuella andel är. Som ett gemensamt mått på den traditionella och den moderna pluralismens variabler användes deras aritmetiska medeltal, samhället anses alltså mer pluralistiskt ju mindre detta medeltal är.

På ovan i korthet relaterade sätt har författaren skapat de mätinstrument han opererar med. Han kan nu omskriva sin hypotes i följande form: »Det största

partiets procentuella andel korrelerar positivt med de för den sociala pluralismen som ofördelaktiga tolkade sociala gruppernas procentuella andel och deras medeltal.» Det största partiets andel observeras vid två tidpunkter, dels vid de sista parlamentsvalen före självständighetens vinnande, dels vid de senaste parlamentsvalen före år 1968.

De resultat författaren kommer till med detta mättningsförfarande är onekligen intressanta. För den politiska pluralismens del konstaterar han att de undersökta länderna sönderfaller i två grupper, varvid Indien, Ceylon, Malesien, Jamaica och Trinidad & Tobago bildar den första gruppen. Med undantag för Malesien har det största partiets andel i alla dessa länder hållit sig under 60 %, och även i Malesien kunde vid det senare observationstillfället en siffra lägre än 60 % noteras. Den andra gruppen bildas av Pakistan, Ghana, Nigeria, Tansanien och Uganda, för vilka är utmärkande det största partiets starkt dominerande ställning, antingen så att partiet dominerat redan från självständighetstidens början eller så att partiets tillväxt under denna tid varit mycket stark.

En helt likartad gruppindelning konstateras även för den sociala pluralismens del. Det aritmetiska medeltalet för den sociala pluralismens variabler växlar mellan 42—56 % för de länder som i avseende på den politiska pluralismen ovan hänförs till grupp 1, medan motsvarande medeltal för länderna i grupp 2 växlar mellan 67—78 %. Sambandet mellan politisk pluralism och social pluralism framträder alltså tydligt, de stater vilka uppvisar ett större mått av social pluralism uppvisar jämväl ett större mått av politisk pluralism. Emellertid kan ett dylikt samband inte upptäckas för alla den sociala pluralismens variabler, författaren presenterar bl.a. följande tabellariska uppställning där korrelationskoefficienterna mellan det största partiets andel vid de två ovan nämnda tidpunkterna och den sociala pluralismens variabler redovisas:

Variabel	Största partiets procentuella andel	
	Tidpunkt I	Tidpunkt II
1. Etnisk grupp eller kast	0.34	0.86
2. Språk eller stam	—0.48	—0.60
3. Religion	0.08	—0.33
4. Landsbygdsbefolkning	0.44	0.37
5. Jordbruksbefolkning	0.52	0.56
6. Jordinnehav	0.26	0.92
7. Icke-läskunniga	0.45	0.68
8. Högre utbildning	0.26	0.81
Medeltal 1—8	0.42	0.85

Av den sociala pluralismens variabler skiljer sig de som hänför sig till en traditionell pluralism och de som hänför sig till en modern pluralism tydligt från varandra. De förra variablerna stöder inte författarens hypotes, det största par-

tiets andel synes inte vara beroende av graden av traditionell pluralism. Däremot är korrelationen mellan dels det största partiets andel, dels den moderna pluralismens variabler och medeltalet för alla åtta sociala variabler starkt positiv, detta helt i enlighet med den uppställda hypotesen. Författaren har genom ett omfattande och arbetsdrygt kontrollförfarande ytterligare verifierat sina uppgifter. Motsvarande koefficienter har nämligen uträknats även för de 127 olika administrativa områdena i de tio staterna. Korrelationskoefficienten mellan det största partiets andel och det aritmetiska medeltalet för de åtta variablerna var då 0.42 vid tidpunkt I och 0.70 vid tidpunkt II. Även dessa siffror stöder författarens hypotes.

Korrelationen mellan det största partiets andel och det aritmetiska medeltalet för den sociala pluralismens variabler var betydligt större vid tidpunkt II än vid tidpunkt I. Detta får ses som ett tecken på att den politiska pluralismen under självständighetstiden bättre än tidigare anpassat sig efter den sociala pluralismen. Författaren understryker att det är i synnerhet variablerna 6 och 8 som påverkat denna anpassningsprocess, fördelningen av de ekonomiska och de intellektuella resurserna i samhället har efter självständighetens vinnande starkt påverkat pluralismen i partisystemet.

Korrelationen mellan det största partiets andel och medeltalet för den sociala pluralismens variabler är inte helt linjär. Om samhället är starkt pluralistiskt till sin sociala struktur blir partisystemets karaktär avgörande för om det största partiets andel är större eller mindre än graden av social pluralism. I länder där mångpartisystemet innefattar flera starka partier, som i Indien och Ceylon, är det största partiets andel mindre än graden av social pluralism. I länder där ett parti eller två partier dominerar mångpartisystemet (Malesien, Jamaica, Trinidad & Tobago) kan det största partiets andel däremot bli något större än graden av social pluralism. Om samhället åter är svagt pluralistiskt till sin sociala struktur tenderar det största partiets andel att bli större än graden av social pluralism. I ett dylikt samhälle är det givetvis lättare för en grupp att uppnå en dominerande position och att förtrycka oppositionen än vad fallet är i ett starkt pluralistiskt samhälle, där alltid många starka oppositionsgrupper står i vägen för ett fullständigt maktövertagande.

Författaren har ytterligare kompletterat sin framställning med en ekologisk granskning av de enskilda partiernas samt partisystemens sociala underlag. Han kan härvid konstatera att partibildningens sociala underlag är betydligt mångsidigare i de stabila mångpartiländerna än i de instabila mångpartiländerna, där mångpartisystemen huvudsakligen faller tillbaka på en eller två kommunala motsättningar. En förutsättning för ett stabilt mångpartisystem synes då vara en viss grad av modern pluralism. Särskilt hög behöver denna grad inte vara, sådana länder som Indien och Ceylon har uppnått den. Det är då att märka att denna moderna pluralism inte avser enbart en viss ekonomisk utvecklingsgrad, utan även en fördelning på flera grupper av de ekonomiska och intellektuella resurser som utgör källor till politisk makt. Tillräckliga förutsättningar för ett livskraftigt mångpartisystem kan sålunda vara för handen även i länder med en relativt låg ekonomisk utvecklingsgrad, om bara de ekonomiska och intellektuella resurserna i samhället är effektivt fördelade på flera starka grupper. På denna punkt kom-

mer Vanhanen med en viktig komplettering till de resultat bl.a. Seymor Lipset redovisat.³

Helhetsintrycket av Vanhanens avhandling är övervägande positivt. Författarens framställning är genomgående klar och koncis — särskilt förtjänstfullt är att sammanfattningar och tillbakablickar på det tidigare resonemanget med regelbundna mellanrum intagits i texten. Detta gör att den röda tråden i avhandlingen lätt kan följas, läsaren går inte vilse i de stundom rätt komplicerade tankekonstruktioner författaren bygger. Det sammanfattande avslutningskapitlet är en mönsterdill prestation, man kan inte undgå att imponeras av den föredömliga exakthet författaren här lägger i dagen.

Om man vill rikta några anmärkningar mot undersökningen kommer dessa främst att gälla dispositionen, som ställvis förefaller väl monoton och fantasilös. Vanhanen går för varje detaljfråga från land till land, varför innehållsförteckningen till stor del har antagit utseendet av en nationsförteckning, där ramsan Indien, Pakistan, Ceylon, Ghana osv. förekommer om och om igen. Man frågar sig om inte avhandlingen till sin uppbyggnad vunnit på att vissa frågor — t.ex. den statsrättsliga ramen för det politiska maktutövandet i de olika länderna — hade behandlats på ett annorlunda sätt, förslagsvis så att detta avsnitt hade tagit fasta på gemensamma och olikartade drag hos de olika länderna. Framställningen blir nu på många punkter onödigt sönderhackad av de ideligen återkommande underrubrikerna, ställvis kan t.o.m. tre sådana underrubriker förekomma på en sida.

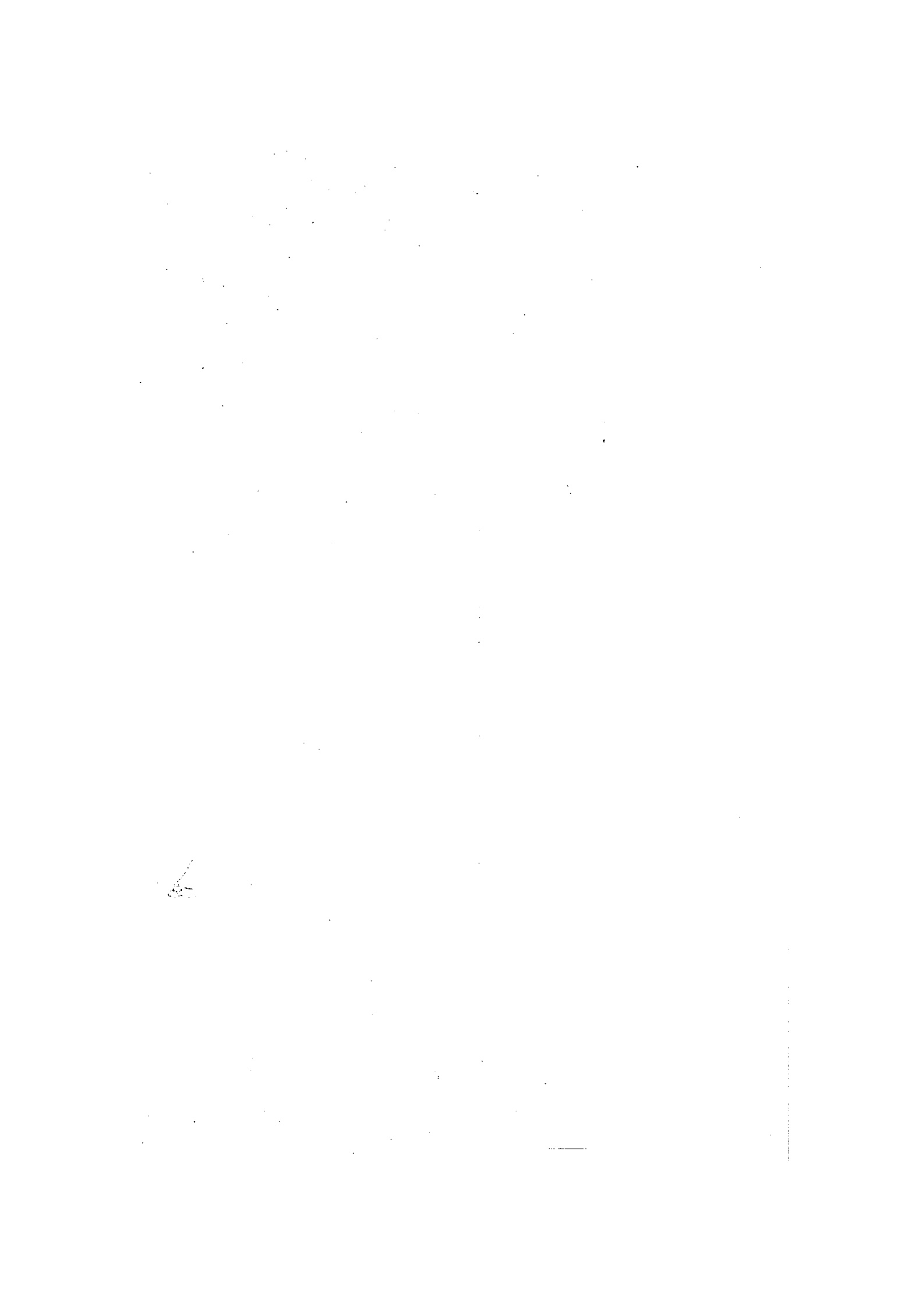
Några andra formella anmärkningar kan göras, bl.a. synes det notsystem författaren anlitat onödigt komplicerat och tungrott. Mot bakgrunden av den forskarprestation Vanhanens doktorsavhandling innebär ter sig dylika formella anmärkningar dock rätt betydelselösa. De politiska förhållandena i utvecklingsländerna utgör ett till största delen utforskat frågekomplex, varför varje forskningsprojekt som syftar till att kasta ljus över hithörande aspekter måste hälsas med tillfredsställelse. Vanhanens bidrag är betydelsefullt, han har på ett förtjänstfullt sätt klarlagt en av de centrala frågeställningarna: den politiska demokratins förutsättningar och möjligheter.

Dag Anckar

³ Political Man, s. 45—67.

Universitetsbiblioteket

11 MRS 1970
LUND

Berlingska Boktryckeriet, Lund 1969